A HUNGAROLÓGIA AKTUÁLIS KÉRDÉSEI NAPJAINKBAN

(történelem, társadalomtudomány és néprajz)

NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS
KONFERENCIA ANYAGAI

Ungvár, 2023. október 26–27.

Kárpátaljai Magyar Könyvek
317.

Sorozatszerkesztő, felelős kiadó: Dupka György

Készült a Bethlen Gábor Alap támogatásával

Megvalósult a Magyar Kormány támogatásával
Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárság

Bethlen Gábor Alap

Lektorálta: dr. Zubánics László

Minden jog fenntartva

© Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, 2025
© Zubánics László, 2025
© Intermix Kiadó, 2025

A címlapon:

Az ungvári Korona Szálló (képeslap)
A munkácsi vár (fotó)

Kiadja: a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet
90202 Beregszász, Széchenyi u. 59/B.
Telefon/fax: (03141) 4-28-15
www.kmmi.org.ua
E-mail: kmmintezet@gmail.com
Felelős kiadó: Dupka György igazgató
Szerkesztette: Szemere Judit
Műszaki szerkesztő: Dupka Zsolt
Készült: Autdor-Shark Kft.
88 000 Ungvár, Vármegyeház tér 15.

ISBN 978-615-5757-52-5
ISSN 1022-0283

A HUNGAROLÓGIA AKTUÁLIS KÉRDÉSEI NAPJAINKBAN

(történelem, társadalomtudomány és néprajz)

NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS
KONFERENCIA ANYAGAI

Ungvár, 2023. október 26–27.

Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet – Intermix Kiadó
Ungvár–Budapest
2025

TARTALOM

Balla Eszter. Adalékok a Korláthelmeci Református Iskola történetéhez 7

Ferkó Klaudia Stefánia. Kivonatok az Ungi Református Egyházmegye 1920-1925 években megtartott rendes és rendkívüli közgyűléseink jegyzőkönyveiből 23

Kovács Eleonóra. A Határszéli Újság háborúval kapcsolatos hírei az 1914 októberében megjelent első és második lapszámban 37

Zubánics László, Tancsinec Vitalij. Női szerepek Északkelet-Magyarország nemesi társadalmában a XVI–XVII. században 57

Dupka György. Mit tudunk a történtekről? Hol tart a GULAG–GUPVI-kutatás Kárpátalján és a Kárpát-medencében? 95

Mihók Richárd. Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék népességszámának alakulása a középkorban 115

Braun László. Egy közmondás történelmi háttere. Ungot-Berget bejártam 131

Braun László. Egy tragédia körülményei. Egán Ede halála 147

Ferkó Okszána. A Jézus Társaság Magyarország északkeleti peremvidékén a koraújkorban 167

Balla Eszter

ADALÉKOK A KORLÁTHELMECI REFORMÁTUS ISKOLA TÖRTÉNETÉHEZ

Az iskola a nemzeti művelődésen, a nép szellemi előre lepésén keresztül fontos szerepet tölt be az egyes települések és az ország fejlődésében. A kutatás aktuális, hiszen ahogy a múlt századokban küszködtek nehézségekkel anyagi téren, szakember hiányban vagy például az anyanyelvi oktatás kérdésében, ugyanúgy felmerülnek ezek a problémák napjainkban is az oktatás terén.

A téma szakirodalmát tekintve a magyarországi oktatástörténettel foglalkozó kutatók közül meghatározó Finánczy Ernő munkássága, akinek számos monográfiája látott napvilágot a témában. A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában (*Finánczy, 1899*) című munkájában bemutatja a felekezeti iskolák állapotát, jellemzőit, ismerteti az uralkodónő magyar iskolarendszerrel kapcsolatos reformtörekvéseit. Ugyancsak fontos megemlíteni Pukánszky Béla és Németh András neveléstörténeti (*Pukánszky, 1998*) munkáját, melyben az őskortól a 1990-es évekig vizsgálják az magyarországi oktatás helyzetét. Kiemelhető továbbá Szántó Zsuzsanna (*Szántó, 1973*) munkája, mely részletes betekintést nyújt az államhatalom iskolapolitikájába, bemutatja az iskolamesterek helyzetét a tanítás módszereit az első Ratio Educationis kiadásáig. Kelemen Elemér *A tanító a történelem sodrában* (*Kelemen, 2007)* című művében pedig a magyar tanítóság XIX–XX századi helyzetét tárja fel az olvasó számára. A magyarországi oktatástörténettel tehát már több kutató foglalkozott, azonban az egyes falvak iskoláiról igen hiányos képünk van. Fodor Gusztáv *Református múltunk kezesség. Adattár kárpátaljai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523-2016* (*Fodor, 2016*) című kutatásában érintőlegesen közöl adatokat a korláthelmeci tanítókkal kapcsolatban, ezen

kívül tudomásom szerint senki nem foglalkozott a korláthelmeci iskola történetével.

A tanulmányom célja tehát betekintést nyújtani a korláthelmeci református iskola történetébe az első említésétől az első világháború végéig. A kutatás során feltett fő kérdések: mi jellemezte és hogyan fejlődött az iskolai oktatás a vizsgált időszakban, miből állt a tanító feladatköre és jövedelme illetve milyen eredménye volt az iskoláztatásnak. A kutatás során a történelmi összehasonlítás, a forráselemzés módszerei kerültek felhasználásra, melyeket statisztikai elemzések egészítenek ki. A számszerű adatokat a könnyebb áttekinthetőség érdekében táblázatok és diagramok összesítik. A munka primer forrásait a korláthelmeci református egyház iratai, azon belül többek közt jegyzőkönyvek, adománylevelek, tanítói díjlevelek alkotják. A kutatást kiegészítik továbbá olyan publikált források, mint a Központi Statisztikai Hivatal népszámlálási adatai.

Betekintés a magyarországi iskolai oktatás helyzetébe a XVI. századtól az első világháborúig

Ahhoz, hogy értékelni tudjuk a helyi állapotokat fontos tisztában lennünk azzal, hogy milyen helyzet uralkodott az ország egészében, ezért tanulmányomat szeretném a magyarországi oktatásügy történetébe való rövid betekintéssel kezdeni. Az iskolázás a kutatott korszak kezdetén még az egyházak feladatai közé tartozott. Az államhatalomnak a XVIII. század 60-as éveiig nem volt határozott iskolapolitikája. Az elemi iskolázás fejlődésében a reformációnak volt nagy szerepe. A református lelkipásztorok felismerték, hogy csak a nép képzése által vihetik előbbre eszméiket, ezért nagy gondot fordítottak a nevelés ügyére az igehirdetés és a térítés eszközévé téve az iskolát (*Szántó, 1973*). Az oktatás módszereit és minőségét nagyban befolyásolták a kor társadalmi igényei, a gazdasági adottságok, illetve a tanító személye. Hiszen a XIX. század első feléig nem volt ritka eset, hogy a tanító maga is csak elemi iskolai képzéssel rendelkezett, amennyire neki sikerült elsajátítania az olvasást, írást és számolást, úgy tudta átadni tanítványai-

nak *(Pukánszky, 1998, 676. old.).*Az egyházi törvények a lelkész kötelességévé tették az iskolák felügyeletét. A XVII. század során viszont a legtöbb helyen az egyházközség joga lett a tanító fogadása, ennek ellenére megmaradt a lelkész felügyeleti tiszte (*Kelemen 2007, 158. old.).*

A magyar közoktatásügy rendezésére először 1777-ben került sor. A Mária Terézia által kiadott Ratio Educationis először szervezte meg az iskolákat, illetve fogalmazott meg általános képesítési követelményeket és képzési előírásokat a különböző intézménytípusokban foglalkoztatott szakemberek számára. A tanügyi rendelet azonban nem tudott mélyen hatni a gyakorlatban, ami több tényező együttes hatásának volt köszönhető. Szerepet játszott ebben a tanítók és tanárok hiányos felkészültsége, az általános szakemberhiány, és a támogatottság hiánya. A protestáns egyházak elutasították a Ratio elveinek adaptálását, mivel abban önrendelkezési jogaik korlátozását és iskolai hagyományaik veszélybe sodrását látták. Mária Terézia utódja, II. József kötelezővé tette a német nyelvet az iskolákban, tandíjat vezetett be, szigorította az osztályozás rendszerét, mely a nemeseknek kedvezett. Az ő rendeletei, központosító törekvései szintén nagy ellenállást váltottak ki *(URL 1).*

A magyar iskolaügy újjászervezésére 1790-ben, II. Lipót trónra lépésével nyílt lehetőség. Az 1790/91-es országgyűlés 26. cikkelye törvénybe iktatta a protestánsok vallásszabadságát és tanügyi autonómiáját. Ez a törvénycikk sötét időszakot zárt le és mindenképpen fontos előrelépést jelentett a protestáns egyházak életében. Elismerte az evangélikus és református egyházak önkormányzatát, ugyanakkor a római katolikus egyház továbbra is a „religio praedominans" azaz az „uralkodó vallás" szerepet töltötte be. A protestánsok a törvény értelmében megtarthatták régi iskoláikat és megkapták a további iskolaalapítás jogát is, melyekbe a tanárokat és a kurátorokat szabadon választhatták, illetve maguk állapíthatták meg a tantervet *(URL 2).* Ebből kifolyólag tanügyi autonómiájukra hivatkozva a protestánsok elutasították az iskolarendszerük fejlesztésével kapcsolatos állami kezdeményezéseket, így az 1806-ban kiadott II. Ratio Educationissal szemben is tiltakoztak. Később ők is kidolgoztak egységesítő rendelkezéseket. Ilyen volt a Ratio Institutionis, melyet Budai Ézsaiás dolgozott ki Debrecenben

1807-ben. A Ratio Institutionis a református iskolák tantervét és oktatási rendszerét szabta meg. Ezt több református iskola mintául vette *(Pukánszky, 1998, 306. old.)*.

Az iskolák számát tekintve a XVII. században még elég szomorú állapotok uralkodtak az országban. Ung vármegyében ebben az időszakban 2 református gimnázium és 9 iskola működött *(URL 3, 12. old.)*. Az egy évszázaddal későbbi oktatásügyi viszonyok sem mutatnak sokkal kielégítőbb képet. Egy 1772-es lexikon összeírta az ország 43 megyéjéből és 2 községéből az iskolák és tanítók számát, mely alapján 8742 községben mindössze 4145 elemi iskola és 4437-tanító működött. A községek 52,6%-ában tehát egyáltalán nem volt iskola. A filiális községek ritkán rendelkeztek saját tanítóval, az odavaló gyerekek általában az anyaegyház iskolájába jártak át, vagy az anyaegyház tanítója ment át néha leányegyházakba tanítani. Az ország különböző részei között nagy különbségek mutatkoztak az iskoláztatás terén. Az Alföld sűrűn lakott községei között szinte mindenhol volt iskola, a legkedvezőtlenebb képet Máramaros és Arad vármegyék mutatták. A földrajzi elhelyezés mellett fontos volt a vallási hovatartozás is. Míg a római katolikusoknál és a protestánsoknál a papok száma nagyjából azonos volt a tanítókéval, a görögkatolikusoknál már majdnem kétszer annyi papot találunk, mint tanítót, a pravoszlávoknál pedig csak minden ötödik papra esett egy tanító *(Szántó, 1973, 28-29. old.)*.

Nagy mérföldkőnek számít az iskolázás terén Magyarország első népoktatási törvénye, mely 1868-ban látott napvilágot Eötvös József reformtörekvéseiből. A törvény kötelezővé tette az iskolába járást hattól tizenkét éves korig, ennek megszegése pedig pénzbüntetést rótt a szülőkre. Eötvös József emellett elrendelte, hogy ahol nem működnek egyházi népiskolák, ott községi iskolát hozzanak létre. A rendelet továbbá kimondja az anyanyelven való tanulás jogát *(URL 4)*.A XIX század közepére az elemi iskolák száma Magyarországon 12 437-re nőtt *(Pukánszky, 1998, 173. old.)*, az első világháborúig pedig 17 ezerre emelkedett a számuk *(Romsics, 1999)*. Az iskolahálózat tehát fokozatosan egyre jobban kiépült, amit az 1868-as kötelező népoktatásról szóló törvény alapozott meg.

A korláthelmeci iskolázás története

Korláthelmec Ungvártól délkeletre az ukrán-magyar nyelvhatáron fekszik, mintegy 12 kilométerre a megyeszékhelytől. Egy 1619-es dokumentum tanúsítja, hogy ekkor már működtetett egy református iskolát *(KREL 1913, 12. old.)*. Az viszont nem bizonyítható, hogy folyamatosan működött-e az idők során. Az iskola épületére vonatkozó adatokat csak a XIX. század elejéről találtunk. Mint általában mindenütt, a templom szomszédjában helyezkedett el, egy fedél alatt volt a kétszobás tanítói lakkal, illetve tartoztak hozzá gazdasági épületek *(KREL 1805, 1. old.)*. Létszáma különböző időszakokban 30–60 főig terjedt *(KREL 1898, 5. old.)*. A források arról számolnak be, hogy más vallású gyerekek is tanultak az iskolában, akik az ingyenes népoktatásról szóló törvény életbe lépéséig[1], évenként és személyenként 4 forintot fizettek a tanítói fizetésbe, 2 forintot pedig az egyház pénztárába az iskolai kiadásokra *(KREL 1913, 1. old.)*.

A falusi elemi iskolák legfontosabb teendője az olvasás megtanítása a káté, a tízparancsolat, egyházi énekek megtanítása, bibliai történetek magyarázata volt. Az írás tanítása már nem feltétlenül volt szokásban, még kevésbé a számtan oktatása. Az iskolamester egyben az egyház kántora is volt, feladatkörébe tartozott a temetéseken és istentiszteleteken az éneklés vezetése, majd pedig az igehirdetés nélküli istentiszteletek, úgynevezett könyörgések tartása is. Az egyházi feladatok mellett a jegyzőséggel járó közfeladatok ellátása is a tanító teendői közé tartozott *(URL 3, 5)*.

Az első működő református iskolamester Korláthelmecen, akit név szerint ismerünk Patay József volt 1795-ben *(Fodor, 2016, 62.old.)*. Ezután a XIX század közepéig nem ismerjük a tanítók neveit, a század második feléből viszont már több pontossággal maradtak fenn az erre vonatkozó adatok:

[1] Az ingyenes elemi iskolai oktatás bevezetése 1908-ban valósult meg.

1. sz. táblázat

A korláthelmeci református iskola tanítóinak névsora			
Patay József	? -1795-?	Kiss Lajos	1889–1896
Szabó Mihály	1852–1853	Nemes Elek	1896–1898
Balogh István	1853–1856	Böszörményi László	?–1903–?
Szentpétery József	1856–1857	Laky József	?–1908–?
Szanyi István	1857–1865	Mészáros Károly	?
Vass György	1865-1867	Diószeghy Jenő	1910
Szőlősy József	1867–1875	Bedő Irma	?–1918
Lisznyay Elek	1875–1881	Kovássy Mária	1918–?
Záhonyi István	1881–1889		

(Saját szerkesztés a források alapján)

A táblázatból látható, hogy a világháborúig férfiak tanítottak, utána viszont már női tanerővel is találkozunk. Vidékünkről nagyon sok tanítót besoroztak, valószínűleg tehát az akkori korláthelmeci tanítót is.

Az egyház számára mindig nagyon fontos volt, hogy a hívek példás, erkölcsös életet éljenek. A közösség elvárta egymástól a keresztény értékrend követését. Az iskolamesterrel kapcsolatban a képzettségénél is fontosabb volt, hogy vallásos, kifogástalan erkölcsű, kötelességtudó ember legyen. Volt rá példa, hogy a tanító ellen fegyelmi eljárást indítottak „*állásával össze nem férő erkölcsi magaviselet miatt*". Így mozdították el állásából Korláthelmecen Diószeghy Jenőt 1910-ben *(Fodor, 2016, 64. old.)*.

A tanítók bére nem volt egységesen szabályozva, járandóságának mértékét a közösséggel kötött kontraktusok határozták meg, így jövedelme függött az egyházközség tagjainak számától és gazdasági körülményeitől. Korláthelmecen a mester és a rektor díjazásáról a legrégebbi adatok 1619-ből maradtak fenn. E szerint „*Amennyi szekér fát hoznak a prédikátornak (...), abból hat (...) (...) a mesternek. Minden külön kenyeres, mind jobbágy, zsellér fél csetért*[2] *búzát ad a mesternek. A patrónusok egy*

[2] Véka, vagyis a köbölnek negyedrésze

csetertet. Bort minden szőlős ember egy pintet. Mikor a makknak termése vagyon, a papnak, mesternek a patrónusok egy-egy verő disznót[3] *adnak. Halott temetéstől semmi. Kereszteléstől egy tyúk, egy kenyér*" – olvasható az okiratban *(URL 3, 94.old.).* A falvankénti fizetéseket Meglehetősen nehéz összehasonlítani, mivel mindenhol máshogy fizettek, általában terményekben. Megfigyeltük viszont, hogy míg Korláthelmecen temetésért nem járt semmi, ahhoz képest a szintén Ung megyéhez tartozó Palágykomorócon 8 dénárt fizettek a mesternek *(URL 3, 97. old.).*

A XIX. századból a korláthelmeci tanító fizetéséről összesen 18 összeírást találtunk. Ezek különböző, nem mindig egymást követő évekből maradtak fenn, adataikat az alábbi táblázat foglalja össze.

2. sz. táblázat

A Korláthelmeci Református Iskola tanítójának évi jövedelme a XIX. század első felében

Évszám	*Búza*	*Rozs*	*Széna*	*Tűzifa*
1813	*40*	*97*	*37*	*57*
1821	*9*	*35*	*8*	*35*
1833	*13*	*54*	*7*	*41*
1835	*14*	*46*	*8*	*43*
1839	*16*	*48*	*7*	*42*
1840	*17*	*45*	*6*	*43*
1845	*21*	*45,5*	*7*	*34*
1847	*26*	*54*	*7*	*41*
1848	*25*	*50*	*8*	*45*
1849	*25*	*50*	*8*	*46*
1850	*23*	*57,5*	*9*	*45*
1851	*19*	*48*	*9*	*40*
1854	*15*	*38*	*7*	*28*
1856	*18,5*	*44*	*7*	*25*

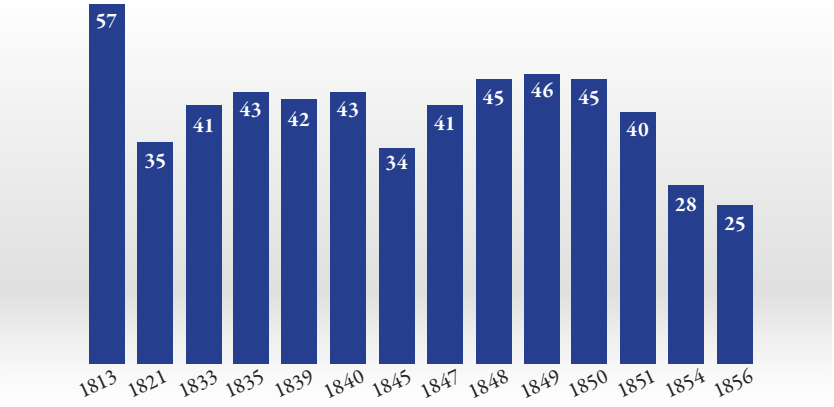
(Saját szerkesztés, az irodalomjegyzék 10-23-ig terjedő forrásai alapján)

[3] Egyévesnél fiatalabb malac, süldő

Az összeírásokból látható, hogy az egyháztagok többnyire búzával, gabonával, szénával és tűzifával fizettek a tanítónak. A szénát szekérben a búzát/gabonát pedig vékában[4] mérték. Ezek mellett a juttatások mellett a tanító szántóföldet, gyümölcsöst is kapott, egyes években pénzbeli fizetést is. Az 1851-es évben halottért való prédikálásért már járt 1 forint, éneklésért 10 garas, a búcsúztatás szintén 10 garas volt, továbbá minden iskolás gyerektől járt 1 forint, egy szekér fa. Az érintett földeket a gyakorlat szerint a gyülekezet szántotta *(KREL 1851, 1. old.)*. Amennyiben úgy tekintjük, hogy a beszolgáltatott fa minden évben a tanulók mennyiségével volt egyenlő, a következőképpen rajzolhatjuk fel az iskola létszámának hisztogramját.

1. sz. diagram

A tanulók valószínűsíthető létszáma a XIX sz. első felében

(Saját szerkesztés a források alapján)

A diagramon hullámzó mozgás figyelhető meg, egyedül 1813-ban volt kiugróan magas. A gyerekek gyakran kimaradoztak az iskolából, különösen a tavaszi munkálatok megkezdésével. Alapvetően a fal-

[4] A véka körülbelül 25 kg búzának felelt meg, ami a XVIII. század végén 1 forintot ért. De ennek ára változó volt a termés minőségének függvényében.

vakban általános volt, hogy a tanítás inkább a téli időszakra terjedt ki. Magyarországon a legtöbb helyen Mindenszentek ünnepétől Szent György napjáig (április 24.) tartott a tanítás *(Szántó, 1973, 69.old.*).

A XIX. század végén a gyülekezet mellett már az állam is hozzájárul a tanító díjazásához. Az 1893. évi XXVI. törvénycikk a hitfelekezeti iskolák tanítóira is kiterjeszti a fizetésszabályozásról szóló rendelkezéseit, illetve lehetővé teszi államsegély igénybevételét *(URL 7).* A tanító elhalálozása esetén özvegyéről és gyermekéről is gondoskodtak. 1909-ben a vallás és közoktatásügyi magyar királyi miniszter Laky József özvegyének évi 640 korona, kiskorú árváját 106 korona 67 fillér segélypénzt engedélyezett *(Fodor, 2016, 64).*

Az 1907. évi XXVII. törvénycikk újra szabályozta a tanítók járandóságát, méltányosabb összegben állapították meg a tanítók bérezését, melynek alapján a tanító minimális fizetését 1000 koronában állapították meg, a segédtanítóét pedig 800 koronában (URL 8). Egy 1910-ben a korláthelmeci tanítói állás betöltésére feladott hirdetésben ennek megfelelően a lakás és kert mellett 1000 koronajáradékot ajánlottak fel, amiből 624 korona államsegély volt, a többi termény és föld: féltelki földilletmény, 9 köböl gabona, 3l/2 köböl búza, 8 öl fa, 9 iga félnapi munkája, 4 szekér széna valamint 9 korona 20 fillér és 120 korona tandíj. A jelentkezőtől megkívánták a próbaéneklést, a három legjobb pályázónak 10–10 korona útiköltséget ígértek, hatnak pedig ingyen fuvart. 1913-ban újabb hirdetést adtak fel helyettes kántortanítót keresve a tanévre 800 korona és kétszobás lakásígéretével *(Fodor, 2016, 64. old.).*

1913-ban Korláthelmecen kezdeményezték a régi iskola újjáépítését. Az építkezési költségvetést csaknem 15 000 koronában állapították meg, amihez a Korláthelmeci Református Egyház 1913 augusztusában 10 455 korona tőkeösszegnek megfelelő tőkekamatsegélyt kérvényezett a Magyarországi Református Egyház egyetemes konventjétől. A kérvényt a következő sorokkal indokolták: *„Iskoláját feladni nem akarja, de szegénysége miatt építkezni nem tud" (KREL 1913, 1. old.).* Az új iskolát eredetileg a falu végén lévő parókia mellé tervezték építeni, Fegyverneky Jánosné azonban azt tanácsolta, hogy inkább az övével szomszédos telket vegyék meg, mivel az központibb fekvésű *(KREL 1914, 2. old.).* A háború azonban közbeszólt, az építkezést va-

lószínűleg elhalasztották, mivel még a világháború után keltezett forrásokban is az olvasható, hogy Fegyvernekyné jelentős adományokat tett az iskola felépítése érdekében *(KREL 1943, 3. old.)*.

A magánszemélyek által tett különböző adományok, alapítványok nagyban segítették a Korláthelmeci református iskola fenntartását. A felajánlások kiterjedtek mind az iskolaépület karbantartására, mind a tanítók, mind a tanulók támogatására. A tanítói járadék kiegészítésére szolgált például Kozma János 1823-as adománylevele, melyben a tanítónak ajándékozta a hosszúmezői erdő szélén lévő földjét *(KREL 1823, 1. old.)*. Részben szintén a tanító támogatását célozta meg Vegső György 1876-ban, amikor is 300 forintot hagyott a református egyházra. Meghagyta, hogy ebből az összegből hozzanak létre alapítványt az első felesége, Böltsházy Julianna neve alatt, melynek évenkénti kamataiból a lelkész fizetésére három, a tanítói fizetésre két forint járjon *(KREL 1879, 1. old.)*. Ennek a 2 forintnak a vásárlóértéke Danyi Pál közgazdász szerint ma 9600 forintnak felelne meg *(URL 5)*. A lelkész évi pénzbeli járandósága abban az időben 30-70 forint között mozgott, a tanító esetében kevés adatunk van erre vonatkozóan. Amennyiben volt egyáltalán pénzbeli járandósága, valamivel kevesebbet tett ki a lelkészénél. A 2 forintos kamat a Végső-féle alapból tehát körülbelül a majdnem 1 havi bérével volt egyenlő.

Fennmaradt továbbá Jenei András végrendelete 1886-ból. Jenei András végrendeletében kikötötte, hogy takarékpénztárilag kezelt vagyonát a helmeci református egyház lelkészségének és gondnokának ellenőrzése mellett, addig tőkésítsék, míg az 100 forintra nő, ezután a kamat fele a lelkészt és a tanítót illesse egyenlő arányban, a másik fele pedig az egyházi szükségletek fedezésére szolgáljon *(KREL 1886, 1. old.)*. Hasonló pénzalapokkal igyekeztek könnyebbé tenni a szegényebb sorsú szülők gyermekeinek taníttatását is. 1847-ben Korláth László 100 forintot hagyott az iskolának tőkéül, amelynek kamatjából a tanulókat írószerekkel és könyvekkel láthatták el *(KREL 1847, 1. old.)*.

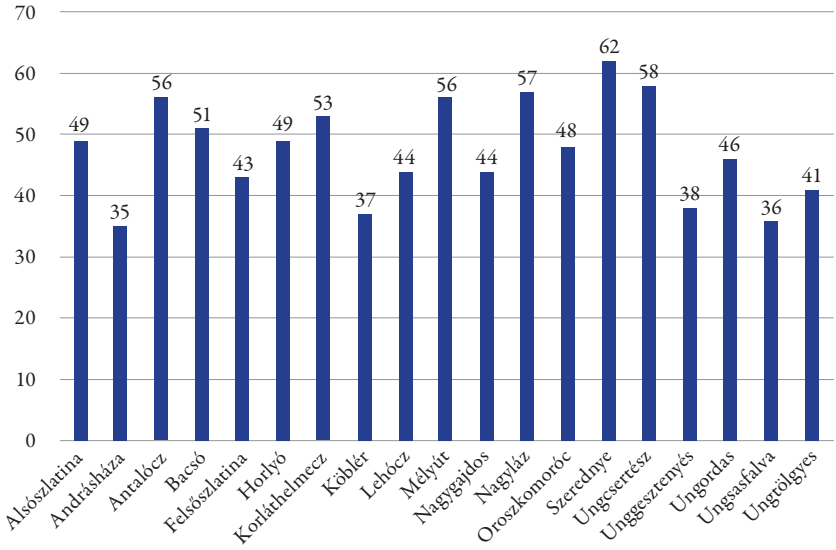
Az iskola eredményességét a népszámlálási adatok mutatják. Az 1881-es népszámlálás szerint a 762 fős lakosságból 214-en tudtak olvasni. Ez a lakosság 28%-át jelentette, ám összehasonlítva a megye többi településével, ezt jó aránynak is mondhatjuk, voltak ugyanis olyan falvak, amelyekben hasonló nagyságú lélekszámmal sokkal kevesebb

volt az olvasni tudók aránya. A szomszédos Oroszkomoróc 742 fős lakosságából például mindössze 38-an tudtak olvasni, Valkájában 614 főből 58 volt az olvasni tudók száma *(OMKSH 1882, 331. old.). Az* 1900-as népszámlálásra a 6 éven felüliek 58 %-a tudott olvasni, azaz 627 főből 364-en *(OMKSH 1904, 263. old.).*

Az 1910-es népszámlálásra a 6 éven felüliek írni-olvasni tudásának aránya Korláthelmecen visszaesett 5%-ra (381 fő) (OMKSH 1912, 514-515.old.), tehát a lakosság 47%-a még mindig írástudatlan volt, ami országos viszonylatban még mindig sok, Magyarországon ugyanis 1910-ben már csupán a népesség 31,3%-a volt analfabéta (URL 6).

2. sz. diagram

Az írástudó hat éven felüliek százalékos mutatója a korabeli szerednyei járás falvaiban 1910-ben

(Saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

A XIX század végéből már van nyoma a továbbtanulásnak is. 1889-ben Kocsiss Endre a Sárospataki Református főiskola, teológiai akadé-

mia és gimnázium első éves hallgatója volt államtudományi tanfolyamon *(Zsindely, Szinyei, 1889, 60. old.)*. 1900-ban ugyanitt első éves hittanhallgató volt Kocsiss Jenő, a joghallgatók között pedig ott találjuk a szintén elsős Kocsiss Gézát *(Zsindely, Szinyei, 1901, 42-44. old.)*. Feltehetően mindhárman Kocsiss Endre, 1877-1907 között tevékenykedő helmeci lelkipásztor gyermekei voltak. Ung megyéből egyébiránt 14 hallgatója volt a főiskolának *(Zsindely, Szinyei, 1901, 45. old.)*.

Összességében elmondható, hogy a korláthelmeci egyházközség azon kevesek egyike melyben már 1619-ben működött iskola. A falusi elemi iskoláknak a XVIII. századig nem volt egységes tanterve, a tanítóval szembeni képesítési elvárások nem voltak megfogalmazva. A 1777 ratio educationis kezdett ezzel foglalkozni, azonban az általános szakemberhiány, és a támogatottság hiánya miatt nem tudott mélyen hatni a gyakorlatban. Az iskola látogatottság jellemzően alacsony volt, a jobbágyok nem látták gyakorlati hasznát az iskolai oktatásnak. Akik beiratkoztak az iskolába, azok is rendszertelenül és időszakosan látogatták az intézményt. Fordulópontot az 1868-as Eötvös-féle népoktatási törvény jelentett, amely elrendelte a kötelező iskolába járást 6-12 éves kor között. A tanítók bére a XIX. század végéig nem volt egységesen szabályozva, járandóságának mértékét a közösséggel kötött szerződések határozták meg, így jövedelme függött az egyházközség tagjainak létszámától és gazdasági körülményeitől. A Korláthelmeci református iskola fenntartását nagyban segítették a magánszemélyek által tett különböző alapítványok, melyek egyaránt kiterjedtek a tanító és a tanulók támogatására is. Az iskolának köszönhetően a településen fokozatosan visszaszorult az analfabetizmus.

Irodalom

1. Finánczy Ernő, 1899. A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 1. kötet. – Budapest: MTA. – 449 old.
2. Pukánszky Béla, 1998, Németh András. Neveléstörténet. – Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. – 676 old.
3. Szántó Zsuzsanna, 1973. A katolikus népoktatás Magyarországon a szatmári békétől a Ratio Educationis kibocsátásáig 1711-1777. Doktori értekezés – József Attila Tudományegyetem. Szeged. – 144 old.

4. Kelemen Elemér, 2007. A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság XIX.-XX. századi történetéből. – Pécs: Iskolakultúra. – 158 old.
5. Fodor Gusztáv, 2016. Református múltunk kezesség I. Adattár kárpátaljai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523–2016. – Tiszaszentimre: Narancsik Imre Kutatói Műhely. – 863 old.
6. Romsics Ignác. 1999. Magyarország története a XX. században. – Budapest: Osiris. – 662 old.
7. A Korláthelmeci Református Egyház levelesládája (a továbbiakban KREL). A Korlát, és Hupka Helmetzi Reformata Eklésia Birtokai. – 1805. – 1 old.
8. KREL. Adalékok a tiszáninneni ev. ref. egyházkerület történetéhez. – 1898. – 7 old.
9. KREL. Községi bizonyítvány. – 1913. – 1 old.
10. KREL. A Rector Laistromának bére felvetése az Helmeczi Nemes Eklésiába 1813-dik évből. – 2 old.
11. KREL. A Rector Laistromának bére felvetése az Helmeczi Nemes Eklésiába 1821-dik évből. – 2 old.
12. KREL. A Rector Laistromának bére felvetése az Helmeczi Nemes Eklésiába 1833-dik évből. – 2 old.
13. KREL. A K. H. Helmetzi Rector 1835 Esztendőre eső fizetése. – 1835. – 2 old.
14. KREL. A K. H. Helmetzi Rector 1839 Esztendőre eső fizetése. – 1839. – 2 old.
15. KREL. A K. H. Helmetzi Rector 1840 Esztendőre eső fizetése. – 1840. – 2 old.
16. KREL. A K. H. Helmetzi Rector 1845 Esztendőre eső fizetése. – 1845. – 2 old.
17. KREL. A K. H. Helmetzi Helv. hit vsu Gyülekezet Tanitójának 1847. évi fizetése. – 1847. – 2 old.
18. KREL. A K. H. Helmetzi Helv. hit vsu Gyülekezet Tanitójának 1848. évi fizetése. – 1848. – 2 old.
19. KREL. A K. H. Helmetzi Helv. hit vsu Gyülekezet Tanitójának 1849.évi fizetése. – 1849. – 2 old.

20. KREL. A K. H. Helmetzi Helv. hit vsu Gyülekezet Tanitójának 1850.évi fizetése. – 1850. – 2 old.
21. KREL. A Korláth és h Helmetzi Helv. hitvallásu Ekklésia OLD. Tanítójának évi fizetése 1851-ből. – 1 old.
22. KREL. A K. H. helmeczi helv iskola oktató 1856.évi jövedelme. – 1856. – 3 old.
23. KREL. A K. H. helmeczi oskola oktatónak az 1854.évi fizetése. – 1854. – 2 old.
24. KREL. A Korláthelmeci ref. egyház kérvénye. – 1913. – 1. old.
25. KREL. Kivonat a Korláthelmeci Református Egyház 1914. évi jegyzőkönyvéből. – 1914. – 3 old.
26. KREL. Alapok pénztárkönyve. – 1943. – 5 old.
27. KREL. Kozma János adománylevele. – 1823. – 1 old.
28. KREL. Végső végrendelet. – 1879. – 1 old.
29. KREL. Jenei András végrendelete. – 1886. – 1 old.
30. KREL. Néhai Korláth László alapítólevele. – 1847. – 1 old.
31. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban OMKSH). - A Magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. 2. kötet.– Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1882. – 425 old.
32. OMKSH. A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenkint. – Budapest: Pesti könyvnyomda-részvénytársaság, 1904. – 1012 old.
33. OMKSH. A Magyar Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. – Budapest: Atheneum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat, 1912. – 883 old.
34. Szerk.: Dr. Zsindely István, Szinyei Endre. – A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola (Akadémia és gymnasium) értesítője. Az 1889—1890. iskolai évről. – Sárospatak. Nyomtatta: Steinfeld Jenő, 1889. – 204 old.
35. Szerk.: Dr. Zsindely István, Szinyei Endre. – A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola (Akadémia és gymnasium) értesítője. Az 1900–1901. iskolai évről. – Sárospatak. Nyomtatta: Steinfeld Jenő, 1901. – 219 old.

36. URL 1: Dr. Pukánszky Béla, Dr. Nóbik Attila. A magyar iskoláztatás története a 19–20. században (Online) // Hozzáférés: https://eta.bibl.u-szeged.hu/1668/2/magyar_isk_tortenete/www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Magyar_isk_tortenete/index.html (Letöltés dátuma: 2023. 10. 01.)
37. URL 2: 1790/91. évi XXVI. törvénycikk a vallás ügyéről. // Ezer év törvényei. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79000026.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3 Fpagenum%3D25 (Letöltés dátuma: 2023. 09. 17.)
38. URL 3: Dienes Dénes: Minthogy immár schola mestert tartanak... Református iskolák Felső Magyarországon 1596-1672. (Online)// https://library.hungaricana.hu/hu/view/ ActaPatakina_04/?pg=0&layout=s (Letöltés dátuma: 2023. 10. 01.)
39. URL 4.: 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. // Ezer év törvényei. *https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV* (Letöltés dátuma: 2023. 09. 17.)
40. URL 5: Danyi Pál. Magyar pénzértékindex – árak és devizák alapján 1754-től. (Online)// https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/ #comments (Letöltés dátuma: 2023. 10. 01.)
41. URL 6: Szabó Miklós. Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon a dualizmus utolsó negyed századában (Online)// *https://mek.oszk.hu/02200/02220/html/index.htm* (Letöltés dátuma: 2023. 10. 01.)
42. URL 7: 1893. évi XXVI. Törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fentartott elemi iskolákban működő tanitók és tanitónők fizetésének rendezéséről // Ezer év törvényei. *https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89300026.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D33#* (Letöltés dátuma: 2023. 09. 17.)
43. URL 8: 1907. évi XXVII. Törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanitók járandóságairól // Ezer év törvényei. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36 (Letöltés dátuma: 2023. 09. 17.)

ADALÉKOK A KORLÁTHELMECI REFORMÁTUS ISKOLA TÖRTÉNETÉHEZ

Balla Eszter, PhD-hallgató, az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézete Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékének főlaboránsa; ester.balla@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-3379-8210

Jelen tanulmány a korláthelmeci református iskola helyzetébe nyújt betekintést a kezdetektől az első világháborúig. A kutatás célja megvizsgálni, hogyan fejlődött az oktatásügy, miből állt a tanító feladatköre és jövedelme, illetve milyen eredménye volt az iskoláztatásnak.

Az iskolázás a kutatott korszak kezdetén még az egyházak feladatai közé tartozott. Szegénysége miatt azonban nem minden gyülekezet engedhette meg magának iskola és tanító fenntartását. A korláthelmeci egyházközség Ung megye falvai közül azon kevesek egyike melyben már 1619-ben működött iskola. A tanítók bére az egyházközség tagjainak létszámától és gazdasági körülményeitől függött. A korláthelmeci református iskola fenntartását nagyban segítették a magánszemélyek által tett különböző alapítványok, melyek egyaránt kiterjedtek a tanító és a tanulók támogatására is. A falusi elemi iskolák a legfontosabb teendője az olvasás megtanítása a káté, a tízparancsolat, egyházi énekek megtanítása, bibliai történetek magyarázata volt. Az iskola látogatottsága jellemzően alacsony volt, a jobbágyok nem látták gyakorlati hasznát az iskolai oktatásnak. Fordulópontot az 1868-as Eötvös-féle népoktatási törvény jelentett, amely elrendelte a kötelező iskolába járást 6-12 éves kor között. Ennek köszönhetően a településen fokozatosan visszaszorult az analfabetizmus.

A kutatás során a történelmi-összehasonlítás, a forráselemzés módszerei kerültek felhasználásra, melyeket statisztikai elemzések egészítenek ki. A munka primer forrásait a korláthelmeci református egyház iratai, azon belül többek közt jegyzőkönyvek, adománylevelek, tanítói díjlevelek alkotják. A számszerű adatokat a könnyebb áttekinthetőség érdekében táblázatok és diagramok összesítik.

***Kulcsszavak**: Korláthelmec, református iskola, iskolamester, kántortanító, adomány.*

© Balla Eszter, 2025

Ferkó Klaudia Stefánia

KIVONATOK AZ UNGI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE 1920-1925 ÉVEKBEN MEGTARTOTT RENDES ÉS RENDKÍVÜLI KÖZGYŰLÉSEINK JEGYZŐKÖNYVEIBŐL

A felső-magyarországi (mai Kárpátalja) reformátusok a XX. században különböző egyházkerületekhez – az Ungi Református Egyházmegye Tiszán-inneni Egyházkerülethez, a Beregi, Ugocsai és Máramarosi Egyházmegyék pedig Tiszántúli Egyházkerülethez – tartoztak. Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásával a Magyarországi Református Egyház is felbomlott, illetve szétszóródott az újonnan létrejött országokban (Csehszlovákia, Románia, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság). A református egyház új szerkezeti rendszerének kialakulása ezekben az országokban hosszú és nehézkes folyamat volt. A mai Kárpátalja – Podkarpatszka Rusz – református egyházmegyéinek helyzete is nehéz volt, lévén, hogy a református iskolák papjainak és tanítóinak jogi alárendeltségével és státusával kapcsolatos bizonytalanság egész évtizeden át fennállt. Közülük is a legkétségbeejtőbb az Ungi Református Egyházmegye helyzete volt. A tanulmány célja, hogy bemutassa a különálló református egyházkerület létrehozásának folyamatait, bemutassa azokat a kérdéseket, amelyek konfliktust gerjesztettek az egyházi és az állami hatóságok között.

A kárpátaljai reformátusság történetének tanulmányozása a mai napig csekély historiográfiával rendelkezik. Bár a téma mindmáig aktuális maradt, azonban a hazai kutatók nem fordítanak neki elegendő figyelmet. Amennyiben kárpátaljai református egyház történetét kutatjuk, Fritz Peyer-Müller *(Peyer-Müller, 1995)* monográfiája alapmű-

nek tekinthető, amelyben a szerző leírja az egyház átszerveződésének folyamatát a csehszlovák korszakban, illetve életrajzi adatokat közöl a fontosabb egyházi szereplőkről, azonban munkája kevés információt tartalmaz a konkrét egyházközségek helyzetéről. A református egyház csehszlovák kori történetével Csomár Zoltán *(Csomár, 1940)* foglalkozott. A tanulmányban nyomon követhető a szerző kritikus hozzáállása Csehszlovákiának a reformátusokkal és általában a magyar kisebbséggel kapcsolatos politikájához. Viliam Galo *(Galo, 2017)* tanulmányából megismerhetjük a karitatív munka megszervezését és fejlődését a Kárpátaljai Református Egyház keretein belül. A csehszlovákiai magyar egyházak jellemzése képezi Molnár Imre (*6*) munkájának tárgyát, magának az Ungi Református Egyházmegyének (pontosabban a megalakulásának) a történetét Harsányi Béla *(Harsányi, 2014)* írt meg tanulmányában.

Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása idején a Magyarországi Református Egyháznak 2 millió 800 ezer – többségében magyar nemzetiségű – tagja volt. Az újonnan létrehozott Csehszlovákiához került mintegy 63 000 km^2-nyi terület 3,5 millió lakossal, ebből 1 072 000 magyar volt *(Romsics 2010, 104. old.).* Az új országhatárok meghúzásával megváltoztak a református egyházmegyék határai is. Az első világháború és az államigazgatási változások után a kárpátaljai magyar református közösségek teljesen elszakadtak a Magyarországi Református Egyháztól *(Radvánszky 2000, 8. old.).* A bizonytalanság felekezeti hovatartozástól függetlenül negatívan hatott a magyar lakosság általános hangulatára. Az újonnan létrejött Csehszlovákia területén megmaradt református egyház aktivistái között két tábor alakult ki a Podkarpatszka Rusz-i Református Egyházkerület jövőjével kapcsolatban. Közülük néhányan, köztük az újonnan megválasztott Czinke püspök a kárpátaljai egyházmegyék Szlovákiai Tiszáninneni Egyházkerülethez való csatlakozásának lehetőségét fontolgatták. Mások az elszakadás és a Kárpátaljai Rusz határain belüli önálló egyházkerület kialakítása mellett szálltak síkra. A csehszlovák kormányzati körök ez utóbbi felvetést „bátorították".

A Podkarpatszka Rusz-i Református Egyházkerülete szervezeti és intézményi kialakításának folyamata gyakorlatilag a saint-germain-i és

trianoni békeszerződések aláírása után kezdődött és csak 1923-ban ért véget. A református egyház és az állam viszonya továbbra is nehéz és feszült, bár az állam nyíltan nem korlátozta az egyház autonóm jogait. Azonban számos olyan probléma is fennállt, amelyek konfliktusokat gerjesztettek. Ezek: az egyházi tisztviselők és tanárok állampolgárságának kérdése, a kongruák és az ígért állami támogatások kifizetése, az egyházi iskolák státusza, az egyházi iskolák tanítási nyelve, az egyházi iskolák tanulóinak nemzeti-felekezeti hovatartozása stb. A kormánynak többek között nem tetszett a Podkarpatszka Rusz-i Református Egyházkerület megválasztott püspökének, Bertók Bélának a személye. A hatóságok csaknem egy évtizeden ugyan elismerték a Podkarpatszka Rusz-i Református Egyházkerületet, de nem ismerték el Bertók választott püspöki státuszát.

Ung vármegye és az annak területén lévő Ungi Református Egyházmegye különleges helyzetben találta magát abból a szempontból, hogy bár teljes egészében Csehszlovákiához tartozott, területét kettészelte az autonóm Kárpátalját, hivatalos csehszlovák nevén a „Podkarpatszka Rusz"-t (vagy Ruszinszkó) és Csehszlovákia másik területi egységét, Szlovenszkót, a mai Szlovákiát elválasztó határvonal *(Harsányi, 2014, 91. old.).*

1920. október 12-én az Ungváron tartott presbiteri gyűlésen Komjáthy Gábor egyházmegyei tanácsbíró rámutat a Szlovenszkóba szakadt református egyházak állapotára: „*...a lelkészek – törvényes járandóságaiknak: kongruának, korpótléknak, családi pótléknak az elmaradása miatt – lerongyolódva nélkülöznek; az egyházak – törvényes járandóságuknak, az adósegélyeknek elmaradása miatt – szükségleteiket fedezni. lelkészüket, tanítójukat fizetni nem képesek; az egyház hívei hamis jelszavakkal csábítva, kívülről jövő izgatásokkal megtévesztve, az egyházi terhek viselése alól menekülni igyekeznek s az államhatalom eddigi közönyös magatartása mellett menekülnek is. A csehszlovák köztársaság mindezeket vagy nem látja, vagy – s ez volna a legszomorúbb – nem akarja látni. Míg a szlovenszkói római katolikus, görögkatolikus és lutheráni egyházakat, lelkészeket megfelelő állami támogatásban részesíti, minket, református egyházakat, lelkészeket pusztulni hagy. Indítványozza azért, hogy bajainkat, állapotunkat egy memorandumban*

hozzuk a külföldi protestáns népek tudomására(Tudományos gyűjtemény, 9. old.).

Mi, az Ungi Református Egyházmegye közgyűlése, egyházaink, lelkészeink szomorú helyzetét látjuk is, érezzük is. De a kálvinizmus klaszszikus karakterének megfelelőség csak akkor kívánjuk erre az álláspontra a külföldi protestáns közvélemény figyelmét felhívni, ha a Csehszlovák Köztársaság kormánya továbbra is megfeledkeznék, vagy éppen vonakodnék a többi keresztény felekezetektől meg nem volt állami támogatást nekünk, református egyháznak és lelkészeknek is megadni.

Megkeressük azért a Csehszlovák Köztársaság magas kormányát, közelebbről Szlovenszkó teljhatalmú Miniszterét az iránt, hogy egyházainknak az adósegélyt, lelkészeknek a kongruát, korpótlékot, családpótlékot, ruhasegélyt, szóval mindama járandóságot, amiket részünkre a Szlovenszkóra nézve is alaptörvényül elismert 1918. november 1. előtt kelt magyarországi törvények, vagy törvényes rendeletek megállapítottak, minden hatóság nélkül kiutalni és folyósítani méltóztatsék attól az időtől kezdve mióta Magyarországtól s a magyar református egyháztól elszakíttattunk és csehszlovák köztársaság impériuma alá jutottunk..." (Tudományos gyűjtemény, 9. old.). A számos felkeresés és kérelem mellett sem kapták meg a sokszor ígért támogatást, kifizetéseket, amelyek törvény szerint is járt volna az egyházaknak.

Az 1923-as közgyűlés a lelkészi fizetések rendezése tárgyában a következő javaslatot terjesztette az egyházkerületi közgyűlés elé: „*A lelkészi fizetések korszerű és a nehéz megélhetési viszonyoknak megfelelő rendezésnél két tényező jöhet csupán tekintetbe: a gyülekezetek és az állam. Egyházunk vezetői a rendes és felemelt államsegélyek kieszközlése iránt köztudomás szerint minden emberileg lehetőt megtettek. eredménye, ha lett is fáradozásuknak, az pusztán ephemer értékű, mert a segélyek, illetve azok mértéke, a kormányok változása szerint ingadozók. Sokkal biztosabb alap lenne a lelkészi fizetések rendezése tekintetében a gyülekezetek belátása és jóindulata. Minthogy főgondnokunk székfoglaló beszédjében igen helyes érzékkel épen a gyülekezeti tagok nemesen érző szívére és tisztességes belátására apellál: kérjük a Főgondnok urat, hívja össze értekezletre kerületünk világi vezetőit, ahol beszéljék meg a gyülekezetekben végzendő oly irányú felvilágosító, illetve propagatív mun-*

kának módozatait, melynek üdvös eredménye lenne a lelkészi fizetések rendezése. A lelkészek saját iniciatívájukból ez irányban semmit nem tehetnek, mert ily irányú törekvésüknek a legtöbb helyen egész bizonyosan a még meglévő béke és nyugalom megzavarása lenne az eredmény.

Egyben kérdi egyházmegyénk a főtiszteletű egyházkerületet, tegye meg a törvényes intézkedést az iránt, hogy a lelkészi állások megüresedése alkalmával a díjlevél mindaddig meg ne erősíttessek, míg a gyülekezet a megválasztandó lelkészt tisztességes megélhetéséről nem gondoskodik (Tudományos gyűjtemény, 21. old.).

1921. október 7-én az Ungi Református Egyházmegye közgyűlése támogatta azt a kezdeményezést, hogy a közigazgatásilag a Podkarpatszka Ruszhoz tartozó 13 ungi református egyházközséget különítsék el a tényleges szlovákiaitól: *„Az ungi református egyházmegyéből Ruszinszkóban maradt és elvileg 1921. július 18-án megalakult „Ruszinszkói Ungi Református Egyházmegye" 1920. szeptember 5-én tartott ülésének ama határozatát kéri az egyházmegyei közgyűlés által tudomásul venni, illetőleg jóváhagyni, hogy „a Ruszinszkóba szakadt egyházak a körülmények kényszerítő hatása alatt, mélységes szívfájdalommal bár, de lelkészei, iskolái, tanítói anyagi és erkölcsi érdekeinek megvédése céljából tényleg is külön egyházmegyévé alakulnak" (Fedinec, 2002, 94. old.).* A csaknem két óráig tartó eszmecsere, az anyaegyházmegyében maradtak minden szeretetteljes marasztgatása, az egyházmegye vezetősége és az egyházi felsőbb hatóságok jóindulatú támogatásainak ígérgetései mind hiábavalónak látszottak bizonyulni, azért az egyházmegyei közgyűlés a mindenáron távozni akaró ruszinszkói testvérek kérését fájdalmas szívvel teljesítette és 29 szavazattal 5 ellenében külön egyházmegyévé való szervezkedésüket a maga részéről nem ellenzi, s ez irányú kérelmüket pártolólag terjeszti fel a Főtiszteletű Egyházkerületre *(Tudományos gyűjtemény, 11. old.)*

A közgyűlés esperesnek Komjáthy Gábort választotta *(Payer-Müller, 1995, 79. old.).* A Podkarpatszka Rusz-i Ungi Református Egyházmegye hivatalosan később jött létre. 13 települést foglalt magába, ezek: Nagydobrony, Eszeny, Csongor, Szalóka, Kisdobrony, Tiszaágtelek, Kisgejőc, Nagygejőc, Korláthelmec, Tiszaásvány, Minaj, Ungtarnóc és Ungvár városa. Olvastatik Komjáthy István lelkész indítványa: „Te-

gyen felterjesztést közgyűlés a főtiszteletű egyházkerülethez az iránt, hogy szerveztessék – esetleg az egész egyetemes egyház részére – egy „jogügyi bizottság", mely a cseh nyelvet tudó lelkészi- és jogi- képzettséggel bíró tagokból legyen alkotva. E bizottság minden a református egyházra és lelkészekre vonatkozó, vagy érdekeiket érintő állami törvényt és rendeletet hivatalos lapunkban közöljön le s az eljáráshoz való részletes utasítást adja meg. A bizottság költségei az egyházakra kivetett járulékokból fedeztessenek *(Tudományos gyűjtemény, 22. old.)*.

Az 1923-as évi esperesi jelentés szerint az egyházmegye helyzete csak romlott, ezért az állam megfontolás tárgyává tette az elmaradt segélyek kifizetését: „*Vigasztalan, szorongatott helyzetünk, melybe az új államalakulattal jutottunk a közelmúlt egyházi év leforgása alatt nem javult, sőt mondhatni inkább rosszabbodott. Mert a szép remények, melyeket sorsunk jobbra fordulta iránt keblünkben tápláltunk, egyenként megcsaltak. Az ígéretek, melyek bennünket e reményekre jogosítottak, nem teljesítettek... De mégis... egy ígéretét beváltotta a magas kormány: Két évről visszatartott államsegélyünk kiutalásának ügyét a múlt év végén megfontolás tárgyává tette! Csakhogy nincs köszönet benne, mert a „megfontolás" eredménye az lett, hogy az elmaradt államsegélyek kiutalását megtagadta! Egyetemes konventünk – nem tehetvén egyebet – felhatalmazta az egyes érdekelt egyházakat, s lelkészeket, hogy per útján érvényesítsék törvényes jogaikat az állammal szemben*" *(Tudományos gyűjtemény, 38. old.)*.

Szó esett az 1922-ben bekövetkezett szakadásról is: „*A múlt év eseményeire visszatekintve, meg kell még emlékeznem egy ... sajnálatos eseményről ... az egyházmegyénk kebelébe tartozó, s Ruszinszkó területén fekvő egyházak, szám szerint 11-en, tőlünk csakugyan elváltak. Sajnosan esik nekünk ez az elválás nemcsak azért, mert jó testvéreinktől fosztott meg s egyházmegyénk egységét megbontotta, ellent-álló képességét, erejét gyengítette, hanem azért mert, azt sem a szükségszerűség, sem a kényszerűség (ez idő szerint még) nem követelte*!" *(Tudományos gyűjtemény, 39. old.)*.

Az ungvári egyház nevében Komjáthy Gábor lelkész azt panaszolta, hogy az egyház fogadalmat nem tett kántor tanítójának elköltözése folytán üresen maradt tanítói lakást – az egyházi elöljáróság tiltakozá-

sa dacára hivatalnokok részére rekvirálta a rendőrség, amely egyszersmind írásbeli nyilatkozatot is adott arról, hogy a lefoglalás csak ideiglenes, s addig fog tartani, míg az egyház új kántor-tanítót választ. Az újonnan megválasztott kántor-tanító, Kormos Gerő családjával együtt még szeptember 1-én megérkezett, azonban lakás hiányában az időközben visszaszerzett tanteremben volt kénytelen meghúzódni; a beiratkozott 38 gyermeket pedig a templomban tanítja. A tanügyi referens azonban azt a kijelentést tette, miszerint az iskolát beszünteti, a kántor-tanító államsegélyét megvonja, ha a tantermet lakás és nem tanítás céljára használják. Az ungvári református ifjúsági egyesület Rákóczi utca 16. sz. házban lévő helyiségét még az előző év elején elrekvirálták, az egyesület bútorait előbb az udvarra dobálták, majd egy fatartóba zsúfoltak össze, hol azok teljesen tönkre mentek. Az ungvári egyház kéri a Nagytiszteletű Egyházmegyét, hogy ebben az ügyben a legjobb belátása szerint intézkedjék.

„Egyházmegyei közgyűlésünk – abban a reményben, hogy a kormányzóság belátja azt, miszerint a kulturális érdekek elébe helyezendők a privát érdekeknek és segítségére lesz az ungvári egyháznak tanügyei előbb vitelében – elhatározza, hogy az esperes úr útján tisztelettejes kérelemmel fordul az alkormányzó úrhoz, hogy szíveskedjek minél előbb intézkedni a kántortanító lakás kiürítése iránt" (Tudományos gyűjtemény, 14. old.).

A kormány elvárta a lelkészektől és egyházi tanároktól, hogy hűségesküt tegyenek, más esetben nem folytathatták tevékenységüket. Az Ungi Református Egyházmegye 1921. október 7-én tartott közgyűlésén elhangzott, hogy: *„...Esperes jelenti, hogy egyházmegyénk lelkészei és gondnokai az állam iránti hűségi fogadalmat folyó év június 20-án Nagymihályban ő előtte a zsupán jelenlétében letették..." (Tudományos gyűjtemény, 9. old.).* Mivel sem a lelkészek, sem a tanárok nem szerettek volna munka nélkül maradni, ezért rövid „ellenállás" után letették az esküt.

Az egyházkerület 1921. június hó 14-én tartott közgyűlése meghatározta és tudatta az egyházmegyével, hogy *„az egyház- és iskolalátogatókat a törvény szerint csak fuvar és ellátás illeti. Minden gyülekezet köteles az egyház- és iskolalátogatókat a legközelebbi egyházba elszállítani és tisztességesen ellátni. Napidíjat nem követelhetnek, mert napidíj bár-*

mely egyházi kiküldöttnek csak abban az esetben jár, ha ellátásban nem részesül" (Tudományos gyűjtemény, 10. old.).

Az egyház és a kormány közötti feszült viszony egyik fő forrását az iskolák képezték. 1921-ben a tanügyi osztály részéről egy olyan rendelet jelent meg, amely szerint azokban az iskolákban, ahol több tanár működik, *„tekintet nélkül arra, hogy milyen vallásúak, s tekintet nélkül arra, hogy állami vagy felekezeti iskolában tartoznak",* az osztályokat felosztják, s a diákokat összevegyítik. A tanügyi osztály által kiadott 15608-as rendeletben arra szólították fel azokat a közösségeket, ahol *„több iskola van felekezeti vagy állami vagy 2-3 felekezeti*", hogy a tanulókat ne vallás, hanem osztály szerint osszák szét. Ezen felháborodva a lelkészek megtették a megfelelő lépéseket *(Tóth 2011, 139. old.).*

Ungváron a hittanórákat az egyház saját hivatali helyiségében tartotta meg és óránként 20 koronát fizetett érte, mivel *„az ungvári középiskolába járó ungvári gyermekek részére az igazgatóság a vallásóra adását azzal az indoklással tagadta meg, hogy a magyar, a ruszin és a cseh tagozatokba járó ref. gyermekek száma nem éri el külön-külön a húszat...*". Az egyházkerület képviselői kérték, hogy a református gyerekeket összevontan oktassák az iskolában és a vallástanítási órákat az állam fizesse. *(Jegyzőkönyv, 1927, 97. old.).*

1925. szeptember 7-én a Nagykaposon tartott rendes közgyűlésen az *„esperes beterjeszti az iskolai és nemzet művelődésügyi minisztérium 46,337/1. a. 1925. sz. leiratát az 1924 évi 286 számú törvény II részének: a szlovenszkói iskolaügy terén való takarékossági intézkedéseknek végrehajtása tárgyában (Tudományos gyűjtemény, old. 82). A miniszteri leirat szerint a 286 sz. törvény takarékossági intézkedései, mint nyilvános iskolákra, a felekezeti népiskolákra is érvényesek. Ebből kifolyólag elrendeli, hogy:*

A tanítói állások normális létszámának megállapításáig új iskolák felállítása, illetve új tanerők beállítása nem lehetséges,

Ahol a tanulók létszáma csekély, ott a jelenleg alkalmazott tanerők elbocsátandók és az iskola a közösségben működő – esetleg más felekezetű – iskolával, vagy a szomszéd község iskolájával egyesítendő.

Oly iskoláknál, ahol a szükséges tanitói állások nincsenek betöltve, a betöltés iránti intézkedés augusztus 15-ig okvetlen megteendő.

Azon tanítói állások, melyek nem megfelelő képesítéssel bíró tanerőkkel vannak betöltve, államsegélyüket elveszítik.

Ha a felsorolt esetekben az intézkedés, illetve intézkedés iránti javaslat az iskolai és nemzetművelődés ügyi minisztériumhoz augusztus 15-ig meg nem érkezik, úgy az intézkedést a minisztérium fogja megtenni.

A 3. 4. pont szerint megüresedett tanítói állásokra a pályázat augusztus 15-ig okvetlen kiírandó.

Ha a pályázat sikertelen lenne, megfelelő tanerőről, valamint a 2. pont szerint feleslegessé vált tanerők elhelyezéséről a minisztérium fog gondoskodni.

A törvény végrehajtásáról a minisztérium kényszer eszközök (államsegélyek beszüntetése, nyugdíjazás, elbocsátás, karhatalom) igénybevételével is gondoskodni fog" (Tudományos gyűjtemény, 83. old.).

1925. szeptember 7-én a Nagykaposon tartott rendes közgyűlés jegyzőkönyvében szó esett az egyházmegyében végzet belmisszióról is: „*A belmissziói munka egyházmegyénkben nehezen indul meg, pedig közfelfogás szerint ettől várhatjuk most egyházi közéletünknek minden irányban való megújhodását; ez az a mag, mely ha elvettetvén, jó földbe hullt, megtermi anyaszentegyházunk hasznára a maga áldásos gyümölcseit, némely 30 annyit, némely 60 annyit, némely pedig százannyit is. – De a magvetők keze nehezen mozdul a magvetés munkájára, ezt bizonyítják az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatai...*

...A vallásos iratok terjesztése a magyar egyházakban megindult...

...a legtöbb egyházban még kevés munka folyik olyan, melyet belmissziónak lehetne nevezni. – Fogjunk hát hozzá mindnyájan egyező akarattal ehhez az egyház belső építését szolgáló munkához, s a bekövetkező téli hónapokban kezdjük meg mindenütt a vallásos összejövetelek tartását, melyek míg egyfelől a vallásos és erkölcsi nemes érzést fejlesztik népünk lelkében, – másfelől az ifjakat visszatartják sok olyan erkölcsrontó szórakozástól, melyekre azért szokik rá, mert más nemes irányú szórakozásra nincs alkalma" (Tudományos gyűjtemény, 78-79. old.).

Az Ungi Református Egyházmegye az első világháborút követően egyedi helyzetben találta magát Csehszlovákia területén. A területüket kettészelték az autonóm Kárpátalja és Szlovákia közötti határvonallal.

Ez jelentős akadályokat jelentett az egyházmegye szervezése és működése számára. Az előirányzott állami támogatása nem érkezett be, ami súlyos pénzügyi nehézségeket okozott az egyháznak. A református közösségek vezetői és a gyülekezetek képviselői aktívan részt vettek az egyházi és állami ügyek intézésében, különösen az oktatás terén felmerülő akadályok kezelése érdekében. A rendszeres közgyűléseken és tárgyalásokon keresztül próbálták megoldani az állami támogatások kérdését és az oktatási intézmények működtetésének nehézségeit. Az egyházmegye vezetése törekedett arra, hogy jogi lépéseket tegyen az egyházi és oktatási ügyek rendezése érdekében az állammal folytatott tárgyalások mellett. Az 1920-as évek közepétől megkezdődött a belmisszió terjeszkedése. Új lehetőségek nyíltak a református közösségek számára. Az egyház és az állam kapcsolata ugyanakkor továbbra is feszült maradt.

Irodalom

1. Jegyzőkönyv 1927. A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventjének Kassán 1927. november 22-én tartott rendes ülésének jegyzőkönyve
2. Tudományos gyűjtemény. Az Ungi református egyházmegye 1920-1925 években tartott rendes és rendkívüli közgyűléseink jegyzőkönyve. 59 szám. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei
3. Csomár Zoltán, 1940. A csehszlovák államkeretbe kényszerített Magyar Református Keresztény Egyház húszéves története, 1918–1938. Magyar Királyi Állami Nyomda. Ungvár.
4. Fedinec Csilla, 2002. A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta-Dunaszerdahely, Fórum Intézet – LiliumAurum.
5. Harsányi Béla, 2014. A Kárpátaljai ungi református egyházmegye megalakulása 1920 – 1923-ig., Sárospataki Füzetek, 18. évf. 2014.
6. Molnár Imre, 1998. A magyar nyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. A (cseh) szlovákiai magyar művelődéstörténete 1918 – 1998, I, Tóth László–Filep Tamás Gusztáv (szerk.), Budapest: Ister Kiadó.

7. Peyer–Müller Fritz, 1995. A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre, Budapest.
8. Radvánszky Ferenc (főszerk.) 2000 Kárpátaljai református templomok. Ungvár–Beregszász, Tárogató Kiadó.
9. Romsics Ignácz, 2010. Magyarország története a XX. Században, Budapest: Osiris.
10. Tóth Zsuzsa, 2011. A Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulása, egyházmegyéinek küzdelmei a Csehszlovák Köztársaság kötelékében (1920–1928). Acta Beregsasiensis 2011/1.
11. Galo, Viliam, 2017. Református karitatív intézmények Szlovákiában és Kárpátalján a két világháború között – kitekintéssel a második világháború végéig. PhD-disszertáció, Budapest.

KIVONATOK AZ UNGI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE 1920-1925. ÉVEKBEN MEGTARTOTT RENDES ÉS RENDKÍVÜLI KÖZGYŰLÉSEINEK JEGYZŐKÖNYVEIBŐL

Ferkó Klaudia Stefánia, magiszter, az Ungvári Nemzeti Egyetem Állami Felsőoktatási Intézmény Ukrajna és Külföldi Újkori Történelem Tanszékének posztgraduális hallgatója, az Ungvári Nemzeti Egyetem Történeti Múzeumának igazgatója; klaudiia.ferkov@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-6673-8046

A Podkarpatszka Rusz-i Református Egyházkerület szervezeti és intézményi kialakulásának folyamata az első világháború utáni politikai és társadalmi változásoknak hatására kezdődik el, és csak néhány évvel később, 1923-ban ér véget. Az egyház és az állam viszonya ebben az időszakban továbbra is feszült és nehéz volt, bár az állam nyíltan nem korlátozta az egyház autonóm jogait, hivatalos határozatai nehezítettek szabad tevékenységét. Az Ungi Református Egyházmegye különösen bonyolult helyzetben volt az első világháború után. Bár teljes egészében Csehszlovákiához tartozott, területe az autonóm Podkarpatszka Rusz és Szlovákia között oszlott meg. Ez a „határhelyzet" rendkívül nehezítette az egyházmegye szervezkedését és munkáját. Komjáthy Gábor ungvári lelkész, már az 1920. október 12-i közgyűlésen hangot adott a gyülekezetek és lelkészek panaszának, miszerint az itteni gyülekezetektől megvonták az állami támogatásokat, miközben más felekezetek gyülekezetei megkapták azt. A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy az egyházmegye legfőbb problémái a kongrua kifizetése, illetve más állami támogatások elmaradása körül csoportosultak. Ezek a viták és panaszok gyakran szerepeltek az 1920–1925 évek során a rendes és rendkívüli közgyűlések napirendjén. Az egyházmegye vezetőségének nemcsak az anyagi támogatások hiánya, hanem az oktatási intézmények működtetése is kihívást jelentett. A tanárok eskütétele és a cseh nyelvtudás hiánya az egyházi ok-

tatás terén további akadályokat jelentett. Ezek a problémák és kihívások egyaránt tükrözték az egyház és az állam közötti feszült viszonyt, valamint az egyházmegye küzdelmét az autonómia ügyében, illetve az intézményes támogatások biztosításáért a politikai és társadalmi változások árnyékában.

Kulcsszavak: *Ungi Református Egyházmegye, jegyzőkönyvek, struktúra, Podkarpatszka Rusz, Csehszlovákia.*

© Ferkó Klaudia Stefánia, 2025

Kovács Eleonóra

A *HATÁRSZÉLI ÚJSÁG* HÁBORÚVAL KAPCSOLATOS HÍREI AZ 1914 OKTÓBERÉBEN MEGJELENT ELSŐ ÉS MÁSODIK LAPSZÁMBAN

A probléma megfogalmazása. A *boldog békeidő* megszakadt 1914. június 28-án, és lassú változás kezdődött Ungvár és Ung vármegye lakosságának mindennapi életét tekintve. Erről a folyamatról törvények, rendeletek, naplók, napilapok tanúskodnak. A tanulmányban azt vizsgálom, 1914 októberében hogyan mutatta be a háborúhoz kapcsolódó eseményeket az Ungváron megjelenő *Határszéli Újság*.

A tanulmány célja, hogy bemutassa, hogyan jelenik meg a háború jelensége, menete és következménye a 1914 októberében a *Határszéli Újság* hasábjain. A cél eléréséhez vázolom a *Határszéli Újság* megjelenésének körülményeiről ismert tényeket és összegzem a szerkesztőség munkatársairól szóló életrajzi adatokat. Ezt követően áttekintem a *Határszéli Újság* hasábjain megjelent, háborúhoz kapcsolódó híreket az 1914. október 5-én és 1914. október 12-én megjelent lapszám esetében.

Kutatásmódszertan. A tartalomelemzés komponenseit *(Lengyelné, 2023, 138. old.)* előtérbe helyezve (egységmeghatározás, mintavétel, adatredukció) csoportosítom a hetilap hasábjain megjelent szövegeket, és meghatározom, hogy melyik kapcsolódik a háborúhoz. A tartalomelemzés során az adatredukció elvének figyelembevételével kizárom azokat az elemeket, amelyek különálló elemzés tárgyát képezhetik. Ide tartozik a hirdetés rovat, valamint a novella. Ugyancsak elhalasztom az 1914 októberében megjelent négy lapszám tartalmi elemzését. Két lapszám kerül előtérbe. Ennek eredményeként lényegretörőbb írás keletkezik.

A legutóbbi kutatási eredmények és publikációk tartalmának elemzése. A historiográfiai áttekintést tekintve az alábbiakban áttekintem a tárgyalt időszak (az 1914. év) sajtótörténetére, valamint 1914 októberére vonatkozó helytörténeti kutatások eredményeit.

Stacey Scriver ír történész a háborús propaganda fejlődésének elméletét vizsgálja *(Scriver, 2015, 396. old.)*. Kutatásának alapja az első világháború és az öbölháború propagandagépezetének elemzése. Tanulmányában szemrevételezi a háborús propaganda kapcsán keletkezett elméleteket (például idézi Harold D. Lasswell gondolatait a sikeres háborús propaganda hat jellemvonásáról), felsorolja a propaganda hét eszközét (például az ellenséghez kapcsolódó negatív asszociációk alkalmazása, valamint a pozitívan értékelhető eszmék – mint a szabadság – hangsúlyozása).

Zorjana Vakolja és Marija Kuhta a kárpátaljai pedagógiai folyóiratok ismeretterjesztő funkcióit vizsgálja a két világháború közötti időszakban *(Vakolja Zorjana, Marija Kuhta, 2022, 8. old.)*.

Ugyancsak a helyi sajtó tükrében elemzi az 1939-1943 között működő diákszervezetek sajátosságait Konsztantin Kucov és Ljubov Pavlisin. A Kárpátalján és a magyarországi egyetemi központokban megjelent korabeli sajtóanyagok, továbbá az 1940-es évek magyarországi felsőoktatási intézményeinek diákszövetségi mozgalmával kapcsolatos személyek emlékirat-publikációi kerültek előtérbe *(Konstantin Kucov, Ljubov Pavlisin, 2022, 41. old.)*.

Pollmann Ferenc megállapítja: az első világháború végső soron bebizonyította, hogy a modern háborús propaganda olyan hatékony fegyver lehet, amely nem csupán jelentősen befolyásolni képes a háború történéseit, de akár végső kimenetelre is hatást gyakorolhat *(Pollmann, 2015, 53. old.)*. Mindezt az azóta lezajló háborúk – mindenekelőtt a második világháború – igazolták.

Pintér Györgyi *Sajtókutatás – divatlapkutatás. A reformkori divatlaptörténet-írás esélyei c. tanulmányában* a kutatásmódszertan szempontjából megfontolható irányelvet vizsgálja *(Pintér, 2013, 43. old.)*. Kiemeli az interdiszciplinaritás elvének érvényesítésével kapcsolatos elvárást, valamint az összehasonlító elemzés lehetőségét, továbbá a vizsgált jelenség kontextusba helyezésének szükségességét sem tartja elhanyagolhatónak.

Lipták Dorottya leírja, hogy Knuth Hickethier szerint új médiatörténet-írás lenne célszerű *(Lipták, 2014, 434. old.).* Mindez magában foglalná az intézménytörténet, a technikatörténet, a program-és produkciótörténet, továbbá a recepciótörténet vonatkozásában megvalósuló kutatást. Ennek eredményeképpen kimutatható lenne, hogy a médium miként járult hozzá a közvélemény, a nyilvánosság alakulásához, a közös gondolkodás folyamatához. Rokonszenves a történelem a médiumokbannevezetű irányvonal Lipták Dorottya tanulmányát böngészve: új kutatási lehetőségként jelenik meg ez az ötlet.

Buzinkay Géza sajtótörténész munkásságának tanulmányozása nélkülözhetetlen a sajtótörténet jellegzetességeiben való elmélyülés esetében. *Kis magyar sajtótörténet* c. kiadványának lapjain a Rát Mátyás által Bécsben kiadott *Magyar Hírmondó* (1780-1788) megjelenésétől az 1956-os forradalom és szabadságharc idején ismét nyomdába kerülő, korábban betiltott újságok (*Szabadság, Népakarat*) megjelenéséig nyomon követhetjük a magyar sajtótörténet szakaszainak jellegzetességeit. A kutatás témájához az 1914. évi sajtótörvényről írt fejezet kapcsolódik. A törvény Tisza István miniszterelnök nevéhez kapcsolódik: 1913-ban, kormánya hivatalba lépésekor szükségesnek tartotta a sajtó megrendszabályozásának szükségességét. Az új törvényt heves vita előzte meg, végül 1914. április 14-én életbe lépett az új sajtótörvény. A XIV tc. értelmében egy sajtóközlemény esetében helyreigazítás szükségeltetett abban az esetben is, ha a szöveg tartalma igaznak bizonyult, ugyanakkor bizonyos formai megkötéseknek nem tett eleget. Ezért átszervezték a rendőrségi tájékoztatás rendszerét: megszűnt a rendőrségi sajtóiroda, és helyette kőnyomatos tájékoztató készült. Ugyanakkor az első világháború kezdete miatt ez a törvény nem volt érvényes hosszú időn keresztül: Tisza István miniszterelnök kiadta az 1914. évi 12.001/I.sz. rendeletet, amely a háborús cenzúra bevezetéséről szólt. 1914. augusztus 6-án Bécsbe utaztak a magyar lapok tudósítói: Herceg Géza (*A Nap*), Landauer Béla (*Alkotmány*), Szomory Emil (*Az Újság*), Simon Vilmos *(Pesti Hírlap*) (URL1). A sajtótörvény körül kialakult vitát részletesebben taglalta *Sajtóreform 1914-ben* c. tanulmányában. Megállapítja, hogy az 1914. évi XIV. törvény teljes egészében soha nem lépett hatályba, még az első világháború és a forra-

dalmak után sem, viszont bizonyos megszorításokkal érvényben maradt egészen 1959-ig *(Buzinkay, 2013, 20. old.)*.

Kiss Ágnes *Magyar újságok Kárpátalján az első csehszlovák köztársaságban. Sajtótörténet* c. monográfiája 2020-ban jelent meg. A jelentősebb sajtóorgánumok vonatkozásában az *Ungvári Közlöny*, a *Kárpáti Magyar Hírlap*, a *Kárpáti Futár,* a *Keleti Újság*, a *Munkács*, *Az Őslakó*, *a Kárpátalja*, a *Ruszinszkói Magyar Gazda*, a *Kárpáti Magyar Gazda*, a *Kárpáti Híradó*, a *Munkás Újság* és a *Határszéli Újság* tartalmának egy-egy jellegzetessége kerül előtérbe. Leírja, hogy a Határszéli Újságot 1909-ben alapította Zombory Dezső *(Kiss, 2020, 126. old.)*.

Dupka György *Az első világháború emlékezete Kárpátalján 1914-1918. Haditettek, hősök, haditemetők, emlékművek, népemlékezete és ünnepségek* c. munkájában természetesen taglalja a Nagy Háború eseményeit a korabeli sajtóban: a *Bereg, Ung, Ungvári Közlöny, a Görög Katolikus Szemle, a Határszéli Újság, Máramaros, Munkácsi Hírlap* említését konstatálhatjuk. Kiemeli, hogy a *Bereg* c. hírlap vezércikkében miként számoltak be a Ferenc Ferdinánd trónörökös és neje elleni merényletről *(Dupka, 2018, 19. old.)*.

Kosztyó Gyula szintén kutatta a témakört, ennek eredménye *Az Osztrák-Magyar Monarchia propagandatevékenysége 1914-1915-ben a korabeli „kárpátaljai" magyar sajtóban*. A *Bereg, Máramaros, Munkács, Munkácsi Hírlap, Ugocsa, Ung, Ungvári Közlöny* tartalma vált a vizsgálat tárgyává. 1914 őszét tekintve megállapítja: „*A szeptemberben megjelent cikkek 27%-a hamis információkat közöl a hadi eseményekre vonatkozólag" (Kosztyó, 2010, .14. old.)*. Ezzel a problémakörrel egy külön tanulmány tartalmában érdemes részletesen foglalkozni.

Az első világháború had-, társadalom- egyház-, kultúrtörténeti vonatkozású kutatási eredményei több kiadványban hozzáférhetőek. Ebben segítségünkre szolgál a *Kárpátalja története. Örökség és kihívások* c. monográfia, amely 2021-ben jelent meg. Az első világháború hadtörténetéhez illeszkedő 6. fejezet Suslik Ádám munkájának eredménye *(Suslik, 2021, 383-388. old.)*.

2019-ben látott napvilágot Fedinec Csilla és Vehes Mikola szerkesztésében a *Kárpátalja 1919-2009. Történelem, politika, kultúra c. alkotás*. A kiadvány 4. fejezetében Szarka László megjegyzi, hogy a lő-

vészárok-háború és emberáldozat mellett az aktív propagandagépezet is jellemezte a korszakot *(Szarka, 2019, 21. old.)*.

Az Ungváron működő nyomdákat tekintve a Székely és az Illés nyomda említése jelenik meg a szakirodalomban *(Braun, 2021, 364. old.)*. Ungváron 1878-ig Carl Jägers Witwe néven működött Carl Jäger nyomdája, amely kardinális jelentőséggel rendelkezik a héber nyelvű könyvkiadás szempontjából *(Bányai, Fedinec, Komoróczy, 2013, 7. old.)*

A legutóbbi kutatási eredmények tartalmának elemzéséből kiderül, hogy a sajtótörténet kutatása számos lebilincselő részletet rejteget a kutató számára akár a kutatott korszakban érvényes sajtótörvény tartalma és a törvény elfogadásának körülménye, akár az adott napilap kiadója, politikai irányultsága, akár a lap munkatársainak feledésbe merült életútja, közösségi szerepvállalása, továbbá – nem utolsó sorban – a napilapban olvasható írásmű ékesszóló szövege, üzenete, tartalma vonatkozásában.

A *Határszéli Újság* kiadásáról és munkatársairól

A Határszéli Újság működésével kapcsolatos alapvető információk. Az említett lapot1909-ben alapította Zombory Dezső, aki a *Mendemondák* c. elbeszéléskötet, valamint a *Zsúrleány* c. monológ szerzőjeként szintén ismert alkotó *(Szinnyei, 1896, 951. old.)*.Zombory Dezső 1920-1926 között a *Ruszinszkói Magyar Hírlap* első szerkesztőjeként munkálkodott *(Fedinec, 2004, 637. old.)*.A *Határszéli Újság* kereszténységszocialista beállítottságú hetilap volt, s vasárnaponként reggel jelent meg, általában négyoldalnyi terjedelemben *(Kiss, 2020, 126. old.)*. A *Határszéli Újság* c. politikai hetilap felelős szerkesztőjeként a tárgyalt időszakban Dr. Tahy Endre, főmunkatársaként Dr. Szabó József, lapkiadó-tulajdonosként Földesi Gyula tevékenykedett. A szerkesztőség a Szobránczy utca 17. szám alatt működött, a kiadóhivatal a Teleky utca 2. szám alatt létezett, telefonvonalon keresztül a 37-es számot tárcsázhatták a telefonálók. A hetilap hétfőnként délután öt órakor jelent meg, ára egy évre: nyolc korona volt.

Tahy Endre munkássága. Tahy Endre élete során újságíróként, lapszerkesztőként és kormányfőtanácsosként tevékenykedett. Felső-

fokú tanulmányait a Budapesti Tudományegyetemen végezte (a mai Eötvös Lóránt Tudományegyetem jogelődje). Egyetemista éveiben az *Egyetemi Lapok* szerkesztőjeként és az Egyetemi Kör elnökeként szorgoskodott. 1906-1914 között az *Ung* c. lap főmunkatársa, 1914-1919 között a *Határszéli Újság* felelős szerkesztőjeként tevékenykedett. Ezzel párhuzamosan politikai pályán mozgott: 1910-ben a Tisza-párt hivatalos jelöltjévé vált a szobránci körzetben *(S. Gy. Tahy Endre fejfájára, 1942, 4. old.)*. Közéleti tevékenységét tekintve: 1911-ben az Ungvári Athletikai klub egyleti elnöke volt *(URL 2)*. 1912-ben Tahy Endre a törvényhatósági bizottság legtöbb adót fizető tagjai között szerepelt a 134-ből a nyolcvannyolcadik helyen 634 80 koronával *(URL 3)*. 1913-ban táncmulatságon vett részt Ungváron a Koronában *(URL 4)*.

1906-1914 között az *Ung* c. lap főmunkatársa, 1914-1919 között a *Határszéli Újság* felelős szerkesztője volt. Az első világháború után a közélelmezési minisztérium nyíregyházi kirendeltségének vezetője volt, később ugyanott a malomosztály vezetőjeként tevékenykedett, végül osztályfőnökként a minisztérium felszámolását irányította. 1939-40-ben a felvidéki minisztérium szociális osztályának vezetőjeként munkálkodott. A minisztériumot megszüntették, és a felszámoló hivatal irányítója volt. 1942 júniusában váratlanul elhunyt. Munkásságának értékelését tekintve a lap szerint *„tudvalevőleg és közismerten Ungvárt és Ung megyét tekintette igaz otthonának" (S. Gy. Tahy Endre fejfájára, 1942, 4. old.)*. Szabolcs megyében, Kótaj településen helyezték örök nyugalomra. Tisztelet vette körül: barátai és munkatársai 1942. június 13-án az ungvári római katolikus plébániatemplomban megtartott gyászmisén vettek részt.

Vidor Marcell. Vidor Marcell (1876-1945) költő, író, újságíró Ungváron született 1876. április 21-én. Budapesten jogi és kereskedelmi tanulmányt folytatott. Ezek után a *Határszéli Újság* szerkesztője lett. Az első világháború idején haditudósítóként munkálkodott. 1918-tól Budapesten *A Hét* segédszerkesztője volt. 1922-ben Budapesten jelent meg hetedik verseskötete *Keletről jöttem* címmel *(Kenyeres, 1967, 998. old.)*.

Dr. Szabó József. Dr. Szabó József nevét említik az Ungvári Kereskedelmi és Iparbank helyettes igazgatójaként *(URL 5)*. Továbbá a városi képviselőtestület tagjaként tevékenykedett *(URL 6)*.

Földesi Gyula lapkiadó-tulajdonos. Földesi Gyula (1875-1947) 1875. szeptember 7-én született Szobráncon, tízéves korában került Ungvárra. Előbb tanítónak készült, majd 1889-ben Jager Bertalan ungvári nyomdatulajdonos üzemében tanult 1889-1894 között. Nyomdászként dolgozott Sárváron a Jakabi nyomdában, Zalaegerszegen Breisachnál, Komáromban a Spitzer nyomdában, Szentgotthárodon Wellischnél, Szabadkán a Subotica Novini, majd Kiskunfélegyházán a Feuer nyomdában. 1896-ban Kispesten dolgozott a Fischol nyomdában. Katonai szolgálatát követően Kispesten dolgozott. 1897-ben Mezőtúron a Gyikó Nyomdában tevékenykedett, majd Iglón a Scmiedt nyomda munkatársává vált. Ezt követően 1899-ben az ungvári görög katolikus káptalan megnyitotta a Szent Bazil nyomdát, ez lesz a későbbi Unió nyomda, amelynek üzletvezetője Földesi Gyula lesz hét éven keresztül. 1906-ban Földesi Gyula átvette Jager Bertalan nyomdáját: modern nyomdagépekkel korszerűsítette *(Rasovszky, 1940, 20. old.)*. Megrendelésre készített meghívókat, nyomtatványokat, névjegyeket, zárszámadásokat, körleveleket – olvashatjuk a *Határszéli Újság*ban *(URL 7)*. Amikor egyik munkatársa, Szabó János segédnyomdász sajnálatosan elhunyt, Földesi Gyula és felesége részvétét fejezte ki a gyászoló család irányában. Ezért az elhunyt keresztapja, Rácz Kálmán köszönetét tolmácsolta Földesi Gyula irányában *(Rácz, 1916, 4. old.)*. Az első világháborút követően, 1922-ben is találkozunk Földesi Gyula nevével sajtóban: *„tulajdonjog átruházási jegyzők, és marhalevél-iktató ruthén, magyar és szlovák nyelven 100 laponként bekötve 50 koronáért kapható Földesi Gyulánál Ungváron"* – olvashatjuk a *Határszéli Újság*ban 1922. október 1-jén a hirdetéseket böngészve *(URL 8)*.

A *Határszéli Újság* háborúhoz kapcsolódó hírei a tárgyalt időszakban. A tartalomelemzés alapját az 1914. október 5-én, 1914. október 12-én megjelent lapszám tartalma képezi. A tárgyalt időszakban hetente egy lapszám jelent meg. Valamennyi lapszám négy oldal terjedelemben látott napvilágot. Mindegyik lapszámában helyet kapott egy vezércikk, az *Újdonságok* c. hírrovat, valamint kétoldalnyi hirdetés. A vezércikk és az *Újdonságok* tartalma kapcsolódótt a háborúhoz. Az alábbiakban részletesen elemzem az első két lapszám tartalmát.

Az 1914. október 5-én megjelent lapszám. Az 1914. október 5-én megjelent *Határszéli Újság*ban három újságcikk kötődik az akkori közelmúlt eseményeihez: *A sebesült katonákért, Rémület, Menekülés*. A negyedik közlemény – *A muszka betörés Ungba* – rövid életképként értelmezhető. A szerző neve sajnos egyik esetben sincs feltüntetve. Az *Újdonságok* c. rovatban (u-betűvel jelölve az eredeti szövegben) három közlemény kapott teret: *Kinevezés, Polgárőrség, Katonai térítmények*. A tárcarovatban Pap János *Szerbia* c. írása szerepel. A lapszámot a 3-4. oldalon böngészhető hirdetmény-rovat zárja.

1914. október 5-én *A sebesült katonákért* c. cikk az első oldalon olvasható. Terjedelme négy bekezdés. A háborúra utaló szavak: *hadjárat, háború, harc*. A háború jelenségét leíró szókapcsolatok: *világok harca, gigászi harc, gigászi küzdelem*.A cikk ismeretlen szerzője a frontvonalon megsebesült katonákhoz való emberséges viszonyulásmódra int: *„Ha fáradtan, könnyebb – vagy súlyos sebével megérkezik a beteg katona, aki dicsőséges öreg királyunk felszólítására vonult a háborúba, bánj vele szeretettel békés polgár."* A szerző előtérbe helyezi az adakozás lehetőségét, és ostorozza a zsugori magatartásformát: *„némi szomorúsággal kell megállapítanunk, hogy esetleg olyanok, kik a háború révén óriási üzleti forgalmat csinálnak – tehát vagyonhoz jutnak – 1-2 koronával rázzák le magukról a kötelességteljesítés feladatát. Mi ezt is látjuk és megjegyezzük ezt a dolgot magunknak !" (URL 9).*

A *Rémület* c. újságcikk terjedelme négy bekezdés. A háborúra utaló szó: invázió(ja). A háború jelenségét leíró szókapcsolat: *rettenetes pánik, háborús világ, háború hullámai, vitéz hadseregünkben, orosz támadást*. A *Rémület* c. szöveg az 1914. évi orosz betörésre reagál. 1914. szeptember 24. – 1914. október 22. közötti időszakban *„az Alekszej Bruszilov tábornok vezette cári csapatok az Uzsoki-, a Vereckei- és a Tatár-hágón, valamint több kisebb szoroson törtek be Kárpátok aljára." (Tutuskó, 2012, 54. old.).*

Az újságcikk szerzője hangsúlyt helyez arra, hogy elvárt a felelősségteljes viselkedés. Szelíd megrovásban részesíti azokat az embereket, akik elmenekültek otthonaikból: *„Több ezer főből álló orosz csapat bemerészkedett vármegyénk területére. De az erre kitört rettenetes pánik mégsem volt indokolt. Hiszen háborús világ van." (URL 9b).*

A *Menekülés* c. írás az előbb említett események következményét taglalja. Az újságcikk terjedelme két bekezdés. A háborúra utaló szókapcsolat: *a betört oroszokat. „Az Ungvárról a délutáni órákban induló egyetlen vonatot ezrével rohanták meg, a vasuti kocsikban egyetlen ülőhelyért véres harcok folytak és boldog volt az, aki legalább egy teherkocsiban szerezhetett helyet magának (URL9c).*

A muszka betörés Ungba c. cikk terjedelme három bekezdés. A háborúra utaló szókapcsolat: *dörögtek az ágyúk, vissza kellett vonulniuk, nyomultak befele, visszaszorították*. A háborúra utaló szó: *srapnelek, üldöztek, gyilkoltak*.

Ebben az írásban olvasható:*„Szeptember 24-ike emlékezetes napja lesz ezredéves ősi vármegyénknek. Ekkor rontott be egy kalandra vágyó muszkacsapat vármegyénk területére. Délelőtt 10 órától délután 4 óráig szünet nélkül dörögtek az ágyuk a Sianki körüli galíciai fensíkon Uzsok község felett"(URL 9d).*

Ezzel kapcsolatban ismeretes, hogy: *„A hágók védelmére a munkácsi állomásparancsnokság csapatokat különített el, Máramarosszigeten egy, Radnán három és Husztnál a főtartalék három zászlóaljat. Az egyik fő cél a Tornyai-, Tatár- Borgó-, Kirlibaba-hágó védelme lett. Az uzsoki orosz betörésnél a helyben lévő két zászlóaljat a 17. népfölkelő gyalogdandár, a 38. gyaloghadosztály kötelékeivel erősítették meg. Ennek ellenére az oroszok Fenyvesvölgyig jutottak, és az előrenyomulást csak szeptember 29-én sikerült megállítani"* – olvashatjuk Suslik Ádám tanulmányában *(Suslik, 2017, 406. old.).*

Az *Újdonságok* c. rovat három tematikus egységre osztható: kinevezés, polgárőrség, katonai térítmények. Terjedelme ennek megfelelően három bekezdés. A háborúhoz kapcsolódó szó: *háború*, *rémképük*.

Pap János *Szerbia* c. tárcája az ellenségkép alakítása c. témakörhöz illeszthető, és külön tárgyalható. A hirdetéseket tartalmazó rovat szintén részletesen elemezhető, hiszen az Ungváron tevékenykedő kereskedők munkájáról árulkodik.

Az októberben megjelent első lapszám olvasását követően összegzésként elmondhatjuk, hogy a háborús hírek a közelmúlt eseményeihez kötődnek (az 1914. évi orosz betörés következményeihez). Bizonyosan ez az eseménysor zaklatta fel a hátországban élő emberek

mindennapjait: néhányan elhagyták otthonukat és poggyászukat. Feltűnő, hogy a távoli hadszíntéren zajló eseményhez kapcsolódó harctéri hír nem található.

Az 1914. október 12-én megjelent lapszám. Az 1914. október 12-én kiadott lapszám terjedelme négy oldal. A kiadvány tartalmát böngészve egy vezércikk (*A mi ruténjaink*), egy tárcanovella (Pillich Nándor: *Nagy idők*), az *Újdonságok*, továbbá a hirdetéseket összegyűjtő rovat böngészhető.

A mi ruténjaink c. újságcikk terjedelme tíz bekezdés. A háborúhoz kapcsolódó szókapcsolatok: *orosz betörések, orosz betörés, katonánk vére*. Pillich Nándor novelláját külön, az első világháború ábrázolása az irodalomban elnevezésű tematika keretén belül előnyös tárgyalni.

A háborús hírek vonatkozásában az *Újdonságok* rovat tartalmát érdemes áttekinteni. A rovat terjedelme tizennégy bekezdés. Tartalmát tekintve tíz híradást *(Hősök halála, Egy hős temetése Ungvárt, Megérkeztek a vasgyűrűk, Értesítés, A veszély elmúlt, Polgárőrség, Az álhírek terjesztői ellen, Tisza a tisztviselőkről, Új helyi vonat, Vegyészeti gyár a Vöröskereszttel),* valamint négy szolgáltatással kapcsolatos hirdetést *(Háború esetére szóló életbiztosítás, Kiadó lakás, szabás-varrás, németoktatás)* tartalmaz.

A háborúval összefüggő szókapcsolat: *háború rettenetes viharában, haza védelmében, kiomlott hősök vére, ellenséges golyó, hősi halált, háború viszontagságai, döntötték sírba, muszka betörés, muszka áradat, hadbavonult katonák, háború esetére*.

A háborúhoz köthető szavak: *gyász, gyászruhák, elestek, életáldozat, hullanak, gyászjelentést, megboldogult, vérzett, sebesülése, halál, kiszenvedett*. Utóbbi kifejezés szerkesztési hiba lehet, mert ezt a kifejezést manapság nem használjuk, amikor egy emberről írunk.

A hősök halála c. híradásból kiderül, hogy *„Lukács István a 20. honvédgyalogezred főhadnagya, a II. géppuskás osztag parancsnoka 1914. szeptember 7-én a zaneki ütközetben hősi halált halt" (URL 10).* Sajnálatos módon még egy halálhír érkezett, amely ugyanebben a rovatban és alcím alatt jelent meg, noha a vezetéknevet kiemelte a szerkesztő: *„Zalán Jenő cs. és kir. gyalogezredbeli főhadnagy, aki hosszú ideig tagja volt az ungvári tisztikarnak, 1914. szeptember 29-én életének*

32. évében a déli harctéren egy ellenséges golyó által szívén találva hősi halált halt hazájáért"(URL 10b).

A második híradás szintén szomorú: 1914. október 11-én az ungvári Kálvária temetőben helyezték örök nyugalomra Fazekas János népfölkelő hadnagyot, belügyminiszteri számtanácsost. *„Az ungi betörés visszaverésére kiküldött magyar csapatokkal került Fenyvesvölgyre, honnan október 4-én teljesen összetörtén, betegen került az ungvári Vörös Kereszt kórházba"(URL10).* Megjegyezhetjük, hogy a címadás alkalmával nem az *Ungváron,* hanem az *Ungvárt* kifejezés használatát választotta a lap szerkesztője.

Az októberben megjelent második lapszám olvasását követően összegzésként elmondhatjuk, hogy az orosz betörés lenyomata, az események feldolgozása kap szerepet a nagyobb terjedelmű újságcikkben. Az *Újdonságok* rovat azonban két gyászhírrel, valamint egy temetéshez kapcsolódó szomorú hírrel szolgál.

Összefoglalás. Az 1914. október 5-énmeg *A sebesült katonákért* c. cikk szövegében a háborúra utaló szavak száma kettő. A háború jelenségét leíró szókapcsolatok száma három. Jelzős szószerkezetről van szó. A *gigászi* kifejezés a harc kardinális jelentőségét hangsúlyozza az olvasó számára.

A *Rémület* c. újságcikkben egy kifejezés (*inváziója*) és öt szókapcsolat illeszkedik a háború tényéhez. Egy negatív üzenetet közvetítő szókapcsolat: „*rettenetes pánik"* jelenik meg. Egy pozitív: „*vitéz hadseregünkben"*. Három semlegesen értékelhető szókapcsolat: „*háborús világ", „háború hullámai", „orosz támadást"*.

A *Menekülés* c. írásban egy szókapcsolat utal a háborúra. Természetesen a teljes szöveg a háborúról szól, ugyanakkor annak következményeire összpontosít. *A muszka betörés Ungba* c. cikkben négy szókapcsolat és három szó utal a háborúra. Az *Újdonságok* rovatban két háborúhoz köthető szó kap helyet. A háborúhoz köthető hírek az 1914. október 5-én megjelent lapszámban: *A sebesült katonákért, Rémület, Menekülés, A muszka betörés Ungba* c. cikk kötődik a harctéri eseményekhez.

A háború jelenségét leíró szókapcsolatok számát tekintve az 1914. október 5-én közzétett lapszámban: tizenhárom szókapcsolat és hat szó tolmácsolja a háború jelenségét az olvasók számára.

Az 1914. október 12-én napvilágot látott példányban a *Hősök halála, Egy hős temetése Ungvárt* c. cikk kapcsolódik a legszorosabban a háborúhoz. A többi közlemény a mindennapi élet megváltozásának tárgykörét érinti. *A mi ruténjaink* c. újságcikkben három szókapcsolat, az *Újdonságok* rovatban tizenegy szókapcsolat és tizenegy háborúhoz kapcsolódó szó található. Összesen tizennégy szókapcsolat és tizenegy háborúhoz kötődő kifejezés közvetíti a háború jelenségét az olvasók felé.

A kutatás eredményeként elmondható, hogy az 1914. október 5-én megjelent lapszámban tizenhárom szókapcsolat és hat szó tolmácsolja a háború jelenségét az olvasók számára. Az 1914. október 12-én napvilágra került lapszámban tizennégy szókapcsolat és tizenegy háborúhoz kötődő kifejezés közvetíti a háború jelenségét az olvasók felé.

Az újságcikkek és hírek központi témája a háború. Ez egyértelmű volt az elemzés kezdetén is. Az októberi példányszámokat böngészve a prekoncepcióm az volt, hogy a *Határszéli Újság* olvasói kevés harctéri hírrel szembesültek. Ez beigazolódott. Kizárólag a közelben és Ungváron aktuális eseményekről tájékozódhattak az olvasók. Lemberg és Przemyśl egy alkalommal kapott szerepet, amikor Sutka Pál haláláról olvashattunk.

Következtetésként rögzíthető: egyértelmű, hogy háborús időben a sajtóban megjelenő hírek és véleménycikkek tükrözik a háború tényét és jelenségét. Azonban nem jelentéktelen, hogy mindezek milyen hangsúllyal rendelkeznek. Konkrétan: lényeges, hogy a pozitívabb, a lelkesítő, a megnyugtató vagy épp lekicsinylő, esetleg jelentős eseményeket elhallgató szerkesztési elv érvényesül-e a *Határszéli Újság* hasábjain 1914 októberében. Ezt természetesen befolyásolja az 1914 őszén érvényes sajtótörvény. Az előbb említett hangsúlyt a háború jelenségéhez kötődő kifejezések megtalálásában és megjelölésében véltem felfedezni.

A két lapszámban összesen huszonhat szókapcsolat és tizenegy háborúhoz kötődő kifejezés közvetíti a háború jelenségét az olvasók felé.

A huszonhat szókapcsolatból hét negatív hangvételű (*rettenetes pánik*, *háború rettenetes viharában, kiomlott hősök vére, hősi halált, háború viszontagságai, döntötték sírba, katonánk vére).*

A háború tényéhez hat szókapcsolat kötődik (*dörögtek az ágyúk, vissza kellett vonulniuk, nyomultak befele, haza védelmében, ellenséges golyó, hadbavonult katonák).*

Az ellenséghez (*orosz támadást, a betört oroszokat, orosz betörések, orosz betörés, muszka betörés, muszka áradat) ugyancsak hat szókapcsolat fűződik.*

Négy szókapcsolat (*világok harca, gigászi harc, gigászi küzdelem, vitéz hadseregünkben*) lelkesítő, felvillanyozó jelentéstartalommal rendelkezik.

Három szókapcsolat *(háborús világ, háború hullámai, háború esetére)* semleges, nem pozitív, és nem negatív szövegtartalommal rendelkezik.

Felelevenítve a korábban megfogalmazott kérdést: a pozitívabb, a lelkesítő, a megnyugtató hangvételű háborús hír érvényesül-e a *Határszéli Újság* hasábjain 1914 októberében? A huszonhat szókapcsolatból a legtöbb (hét) negatív, és mindössze négy pozitív hangvételű.

A *Határszéli Újság* közleményeinek tartalma az olvasók közvetlen környezetére összpontosít. Kizárólag a közelben és Ungváron aktuális eseményekről tájékozódhattak az olvasók. A keleti hadszíntér (Lemberg és Przemyśl) egy alkalommal kapott szerepet, amikor Sutka Pál haláláról írtak. Az ellenfélről beszámolnak: a szerbeket említik egy alkalommal. A hátországban mindössze a háború következményeiről értesülhettek (sebesülés, gyógykezelés). A hősi halált halt munkatárs búcsúztatása megérintette az olvasókat. Az olvasók a tudomást szereztek a háború tényéről, következményéről, de annak menetéről (hol, hogyan zajlik a támadás, védekezés) és a harctéri eseményekről 1914 októberében nem kaptak információt a *Határszéli Újság* olvasói. Mintha egy információbuborék keletkezett volna a hetilap olvasói körül.

Felmerül a kérdés: a többi lapszám és ungvári hetilap és napilap pótolta az említett hiátust? A kérdés megválaszolása, valamint az 1914. október 19-én és 1914. október 26-án megjelent lapszámok tartalmi elemzése a kutatás tovább irányvonalát jelöli.

Irodalom

1. Ваколя З. М., Кухта М. І. 2022. Регіональна періодика про моральне виховання учнівської молоді: історико-педагогічний аспект. Ужгород: *Педагогічні інновації у фаховій освіті*: зб. наук. пр.,с. 8–11.

2. Куцов К. – Павлишин Л. В., 2022. Організаційні потуги карпатоукраїнського студенства 1939–1943 рр.: чехословацький спадок у реаліях Угорського королівства (на матеріалах періодичних видань та мемуаристики). Ужгород: *Науковий вісникУжгородського університету: серія: Історія*, с. 40-53.
3. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráchel, 2013. *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig.* Budapest: Aposztróf Kiadó.
4. Braun László, 2021. A városok fejlődése és a polgárosodás. In: dr. Csatáry György főszerk. Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
5. Buzinkay Géza 1993. Kis magyar sajtótörténet. Budapest: Haza és Haladás Alapítvány. https://mek.oszk.hu/03100/03157/03157.htm#27 (Letöltés dátuma: 2024. 05.21.)
6. Demjénné Kovács Erna. 95 éve hunyt el Fincziczky Mihály. *Kárpátaljai Hírmondó* 7/2: 17. old.
7. Dupka György, 2018. Az első világháború emlékezete Kárpátalján 1914-1918. Haditettek, hősök, haditemetők, emlékművek, népemlékezete és ünnepségek. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó
8. Fedinec Csilla, 2004. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918-1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet Lilium Aurum Könyvkiadó.
9. Gábor Mózes. A katona gyermeke. *Határszéli Újság* 42. szám, 1914. október 19., 1. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUjsag_1914_07-12/?pg=76&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
10. Kiss Ágnes, 2020. Magyar újságok Kárpátalján az első csehszlovák köztársaságban. Sajtótörténet. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó https://mek.oszk.hu/21800/21807/21807.pdf (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)

11. Kenyeres Ágnes (főszerk.), 1967. Magyar életrajzi lexikon. Budapest: Akadémiai Kiadó, 998. old.)
12. Lipták Dorottya Írjunk médiatörténeteket, de hogyan? Historiográfiai megközelítés. *Magyar Könyvszemle* 2014/4. 434. old.
13. Pintér Györgyi Sajtókutatás – divatlapkutatás. A reformkori divatlaptörténet-írás esélyei. *Médiakutató*, 2013/4. 43. old.
14. Pollmann Ferenc, 2015. A hadviselés átalakulása az első világháborúban. In: Tomka Béla főszerk. Az első világháború következményei Magyarországon. Budapest: Országgyűlés Hivatala. 53. old.
15. Rasovszky Sámuel. Földesi Gyula nyomdászságának 50 éves jubileuma. *Nyomda-és Rokonipar*, 1940/ 4. 20. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/ BME_NyomdaEsRokonipar_1940/?query=f%C3%B6ldesi+gyula&pg=19&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
16. Rácz Kálmán. Köszönetnyilvánítás. *Határszéli Újság* 7. szám, 1916. február 13., 4. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUjsag_1916_01-06/?query=F%C3%B6ldesi+Gyula+ungv%C3%A1r+&pg=27&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
17. S. Gy. Tahy Endre fejfájára. *Kárpáti Híradó* 125. szám, 1942. június 4., 4-5. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_KarpatiHirado_1942_06/?query=Dr.+Tahy+Endre+&pg=20&layout=s (Letöltésdátuma: 2024. 05. 21.)
18. Stacey, Scriver, 2016. War Propaganda. *International Encyclopedia of the Social &Behavioral Sciences*, *Second Edition*, 2015, pp. 395–400. DOI: 10.1016/B978-0-08-097086-8.96046-X (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
19. Suslik Ádám. Bereg és Ung vármegye az orosz betörés időszakában (1914-1916). *Hadtörténelmi Közlemények* 2017/2., 405-432. old. https://epa.oszk.hu/00000/00018/00046/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2017_2_405-432.pdf (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
20. Szinnyei József, 1896. Magyar írók élete és munkái. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala. 951. old. https://adt.arcanum.com/en/view/SzinnyeiMagyarIrok_14/

?query=zombory+dezs%C5%91&pg=950&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
21. Tutuskó Ágnes. A kárpátaljai rutén nép reagálása az 1914–1915. évi orosz betörésekre. *Pro Minoritate*, 2012/2, 54–68. old. https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ ProMino12-2-04-Tutuskold.pdf (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
22. URL 1: Buzinkay Géza. Kis magyar sajtótörténet. https://mek.oszk.hu/03100/03157/ 03157.htm#27 (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
23. URL 2: Az ungvári lawn-tenniszverseny kiírása és feltételei. *Határszéli Újság* 30. szám, 1911. július 17., 3. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUjsag_1911_07-12/?query=Dr.+Tahy+Endre+Ungv%C3%A1r+&pg=18&layout=s
24. URL 3: Vármegyei virilisek. *Ung* 41. szám, 1912. október 13., 9. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Ung_1912_07-12/?query=Dr.+Tahy+Endre+ Ungv%C3%A1r+&pg=128&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
25. URL 4: Sport-élet. Tenniszversenyek. *Ung* 33. szám,1913. augusztus 10., 4. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Ung_1913_07-12/?query=Dr.+Tahy+Endre+Ungv%C3%A1r+&pg=45&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
26. URL 5: Meghívó. Határszéli Újság 1914. január 19., 3. szám, 12. old. https://adt.arcanum. com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUjsag_1914_01-06/?query=Dr.+Szab%C3%B3+J%C3%B3zsef+Hat%C3%A1rsz%C3%A9li+Ujs%C3%A1g+&pg=29&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
27. URL 6: Megalakult a városi képviselőtestület. Határszéli Újság 30. szám, 1914. július 27., 5. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUjsag_1914_07-12/?query=dr.+szab%C3%B3+j%C3%B3zsef+&pg=28&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
28. URL 7: Földesi Gyula könyvnyomdája és könyvkötészete. *Határszéli Újság* 47. szám, 1916. november 20., 5. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUj-

sag_1916_07-12/?query=F% C3%B6ldesi+Gyula+ungv%-C3%A1r+&pg=85&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
29. URL 8: Tulajdonátruházási jegyzőkönyv és marhalevél-iktató. *Határszéli Újság*40. szám, 1922. október 1., 4. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUjsag_1922_07-12/?query=F% C3%B6ldesi+Gyula+ungv%-C3%A1r+&pg=59&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
30. URL 9: A sebesült katonákért. *Határszéli Újság* 40. szám, 1914. október 5., 1. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUjsag_1914_07-12/?pg=68&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
31. URL9b:Rémület,*Határszéli Újság*40.szám,1914.október5.,1.old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUjsag_1914_07-12/?pg=68&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
32. URL 9c: Menekülés. *Határszéli Újság* 40. szám, 1914. október 5., 1. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUjsag_1914_07-12/?pg=68&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
33. URL 9d:A muszka betörés Ungba. *Határszéli Újság* 40. szám, 1914. október 5., 2. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUjsag_1914_07-12/?pg=68&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
34. URL10: Újdonságok. Hősök halála. *Határszéli Újság* 41. szám, 1914. október 12., 2. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUjsag_1914_07-12/?pg=73&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
35. URL10b: Újdonságok. Hősök halála. *Határszéli Újság* 41. szám, 1914. október 12., 2. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUjsag_1914_07-12/?pg=73&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)
36. URL10c: Újdonságok. Egy hős temetése Ungvárt. *Határszéli Újság* 41. szám, 1914. október 12., 2. old. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_HatarszeliUjsag_1914_07-12/?pg=73&layout=s (Letöltés dátuma: 2024. 05. 21.)

A *HATÁRSZÉLI ÚJSÁG* HÁBORÚVAL KAPCSOLATOS HÍREI AZ 1914 OKTÓBERÉBENMEGJELENT ELSŐ ÉS MÁSODIK LAPSZÁMBAN

Kovács Eleonóra, Ungvári Nemzeti Egyetem, Ukrán–Magyar Oktatási–Tudományos Intézet, Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék. Oktató. eleonora.kovach@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0001-9353-5175

A tanulmány tárgya a Határszéli Újság 1914. október 5-én és 1914. október 12-én megjelent lapszámának szövege. A tanulmány célja, hogy bemutassa, hogyan jelenik meg a háború jelensége és annak következménye a *Határszéli Újság* hasábjain. A tartalmi elemzés középpontjába az 1914. október 5-én és 1914. október 12-én megjelent lapszám tartalma kerül.

A kutatási módszert tekintve a tartalomelemzés Klaus Kippendorff által megfogalmazott komponenseit vettem figyelembe. Ezek közül az egységmeghatározás két formában jelenik meg a tanulmányban. Az első forma a mennyiségre utal: mennyi cikk és közlemény kapcsolódik az adott lapszámban a háborúhoz? Szöveg esetében az egységek bekezdések is lehetnek. Ennek megfelelően a második kérdés: mekkora terjedelmű szövegről beszélünk? A mintavétel vonatkozásában kiválasztottam, hogy melyik lapszám kerül előtérbe. Ennek megfelelően, valamint a szöveg követhető és logikus szerkesztése érdekében az első két lapszám tartalma kerül a vizsgálat középpontjába. Az adatrögzítés keretén belül kategóriákat hoztam létre, amelyekbe a szöveg elemei bizonyos szabályok szerint besorolhatók. Ennek értelmében kerestem a háborúhoz tartozó szókapcsolatokat és szavakat. Pozitív vagy negatív üzenettel rendelkezhetnek. Az adatredukció elvét követve kizárol a novella és a hirdetések tartalmának elemzését (mindkettő lebilincselő, de egy önálló esszé tartalmát képezheti).

Elsőként áttekintettem a sajtótörténet kutatásához és az első világháborúhoz illeszkedő szakirodalmat. Pontosan emiatt válik hosszadalmassá a historiográfiai elemzés. Ezek után részletezem a hetilap

munkatársainak életrajzi adatait. Ezt követően áttekintem a *Határszéli Újság* hasábjain megjelent, háborúhoz kapcsolódó híreket az 1914. október 5-én és 1914. október 12-én megjelent lapszám esetében.

A kutatás eredményeként elmondható, hogy az 1914. október 5-én megjelent lapszámban tizenhárom szókapcsolat és hat szó tolmácsolja a háború jelenségét az olvasók számára. Az 1914. október 12-én napvilágra került lapszámban tizennégy szókapcsolat és tizenegy háborúhoz kötődő kifejezés közvetíti a háború jelenségét az olvasók felé.

Következtetésként rögzíthető: egyértelmű, hogy háborús időben a sajtóban megjelenő hírek és véleménycikkek tükrözik a háború tényét és jelenségét. Azonban nem jelentéktelen, hogy mindezek milyen hangsúllyal rendelkeznek. Konkrétan: lényeges, hogy a pozitívabb, a lelkesítő, a megnyugtató vagy épp lekicsinylő, esetleg jelentős eseményeket elhallgató szerkesztési elv érvényesül-e a *Határszéli Újság* hasábjain 1914 októberében. A hangsúlyt a háború jelenségéhez kötődő kifejezések megtalálásában és megjelölésében véltem felfedezni.

A két lapszámban összesen huszonhat szókapcsolat és tizenegy háborúhoz kötődő kifejezés közvetíti a háború jelenségét az olvasók felé. A huszonhat szókapcsolatból hét negatív hangvételű. A háború tényéhez hat szókapcsolat kötődik. Az ellenséghez ugyancsak hat szókapcsolat fűződik. Négy szókapcsolat lelkesítő jelentéstartalommal rendelkezik. Három szókapcsolat semleges szövegtartalommal rendelkezik.

A huszonhat szókapcsolatból a legtöbb (hét) negatív, és mindössze négy pozitív hangvételű.

A kutatás gyakorlati jelentősége abban rejlik, hogy a *Határszéli Újság* tartalmának böngészése és elemzése által múltunk még meglévő, az Arcanum Digitális Tudománytár munkatársai által már digitalizált, de még nem teljesen feltárt, kevésbé kutatott részletére, a sajtótörténet kutatásának jelentőségére hívhatjuk fel a figyelmet.

Kulcsszavak: *első világháború, sajtótörténet, Ungvár, Határszéli Újság, háborús hírek*

© Kovács Eleonóra, 2025

Zubánics László, Tancsinec Vitalij

NŐI SZEREPEK ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG NEMESI TÁRSADALMÁBAN A XVI–XVII. SZÁZADBAN

A jelen tanulmány megírása során is azzal szembesülhettünk, hogy a rendelkezésre álló adatok hiányosak, ellentmondásosak, a családfák hibásan vannak összeállítva. A további levéltári kutatások lehetőséget adnak arra, hogy az ezek jelentő szerepet játszó családok, azon belül nőtagjaik történelmének „fehér foltjait" lassan, de biztosan felszámoljuk, és megfelelő helyet biztosítsunk számukra a régió történelmében.

De lássuk, hogyan szabályozza a korabeli jog a nők helyzetének a kora újkori Magyarországon! Több mint százra tehető azon jogi paragrafusok száma, amelyek a nemesi származású nők jogaival, politikai és gazdasági státusával foglalkozik. A legtöbb bejegyzés a vagyonnal (ingó és ingatlan vagyonnal), annak tulajdonlásával, öröklésével foglalkozik, ugyanakkor találkozunk a mindennapi életre vonatkozó szabályozással is. A nemes apa és nem nemes anya gyermeke automatikusan a kiváltságos rendhez tartozott. Fordítva azonban nem működött, kivéve, ha erről az uralkodó (király) döntött, vagy a menyasszony „fiúsított" volt *(Tripartitum II. rész, 7. fejezet).* A törvényalkotó – valószínűleg a mindennapi gyakorlatból merítve – részletesen végig veszi a fiúágon továbbadható birtokok öröklésének minden mozzanatát *(Tripartitum II. rész, 17. fejezet 1–7.§.).* A leányok és azok leszármazottai csupán az anyai örökség részét képező, illetve a vásárolt ingatlanokból és vagyonból részesültek, kitételt itt is a fiúsított lányok képeztek (a részletes magyarázatokat a 18–19. illetve a 21. fejezet tartalmazza). Amennyiben valamilyen (birtok)adományt a házastársak közösen kaptak és mindkettőjüket belefoglalták az adománylevélbe, akkor a házastársak kölcsönösen örökölnek egymás után *(Tripartitum 48. fejezet).*

Amennyiben az adománylevelet mindkét ágra (férfi és női) ágra állították ki, akkor mindkét ág örököl a tulajdonos után, amennyiben ez a kikötés nem szerepel a dokumentumban, akkor csak a fiági leszármazottak. A leánynegyeddel kapcsolatban kifejtik, hogy a családi vagyon negyedrészét „*közbecsü útján kell megszabni*" (azaz felértékelni), majd pedig készpénzben kell kiadni *(Tripartitum 89. fejezet, 1-2. §).* Külön rendelkezés foglalkozik a hitbér) és a jegyajándék mértékével. A jegyajándékot a menyasszony az eljegyzés során kapta, amely később különvagyonának részét képezte *(Tripartitum 93. fejezet, 1. §, 100. fejezet 1–4. §).* A jegyajándékot a nő gyermekei, azok hiányában a közvetlen vérrokonai öröklik. A hitbér egy a házasság megkötése előtt kötött vagyonigény, amely során a férj vagyonát a feleség javára zálogjogi hitbér terhelte. Werbőczi István ezt a szokásjogból eredezteti és társadalmi státus szerint leírja a hitbér mértékét is. Ha a vőlegény bárói tisztséget visel (azaz országos vagy udvari főméltóság), a hitbér 100 gíra összegű (korabeli összegben 400 forint. Előkelő, bárói rangú, legalább 50, vagy ennél több portával rendelkező nemes menyasszonyának hitbére 50 gíra (200 forint). Az ennél kisebb vagyon esetében a hitbért közbecsű alapján kell megállapítani *(Tripartitum 93. fejezet, 4–5. §).* A hitbért készpénzben, könnyen eladható értékekben, esetleg valamilyen állandó jövedelem (vám, adó stb.) lekötése által kell biztosítani *(Tripartitum 95. fejezet, 1-2. §).* Amennyiben a férj végrendelet nélkül hunyt el, ingó és ingatlan vagyona gyermekeit és feleségét illetik meg *(Tripartitum 98. fejezet),* amelyet a feleség özvegyi státusának fennállása során tulajdonol *(Tripartitum 98. fejezet, 1-5. §).* A törvénytár szerint tilos a házasságkötés a 4. fokon belüli rokonok között *(Tripartitum 107–108. fejezet),* ennek elsősorban vagyonjogi következményei miatt, mivel a „*vérrokonok közötti rokonság tudása .... a gyermekek törvénytelenségét hozza magával*", ami kizárja őket az öröklés jogából. Az apa halálát követően a gyerekek kiskorú státusa idejére a gondviselő anya mellé gyámokat neveznek ki. Ezekről többnyire végrendeletében maga az örökhagyó rendelkezik. A törvény értelmében a felnőtt (teljes) kort a férfiaknál 24 évben, a nők esetében pedig 16 évben szabták meg *(Tripartitum 111. fejezet, 2. §).* Ettől korábban következik be a törvényes (serdülő) kor (amelynek betöltésekor az illetőkkel szemben a bí-

róságon pert indíthatnak, vagy maguk perbe szállhatnak), ami 12 éves korban következik be *(Tripartitum 111. fejezet, 3-4. §).* A lányok 14. életévüktől már rendelkezhetnek az „adósságok és zálogjogok, arany és ezüst meg más ingó vagyon" felett, 16 éves koruktól pedig valamennyi vagyonuk (többek között birtokaik) felett teljes jogkört kapnak.

A nők, ezen belül a nemesi/főnemesi társadalmi csoportba tartozó személyiségek életpályáján keresztül szeretnénk bemutatni hatásukat a korabeli társadalom különböző szegmenseire. Bár ezek a hölgyek státuszuknál fogva jelentősen kiemelkedtek a kor asszonyai közül, ennek ellenére nekik is meg kellett küzdeniük a társadalmi konvenciókkal.

Lorántffy Zsuzsanna, Erdély fejedelemasszonya

„Ha csak magam tudnám, talán ily bátran mondani sem merném, miném̋ű drága szelídséggel, ritka példájú szép szemérmetességgel, tiszta élettel, istenes egyszerűséggel és mind ily nagy fejedelmi méltóságban is ennyire való maga megalázásával áldotta meg az Úr Isten nagyságodat" (Pesti 2013, 345. old.) – írta a fejedelemasszonyról a Szent Atyák öröme című munkájának előszavában Medgyesi Pál református prédikátor (egyébiránt Lorántffy Zsuzsanna volt az 1640-ben Gyulafehérváron megjelent negyedrét könyv mai szóval élve „társszerzője").

Milyen is lehetett Lorántffy Zsuzsanna? Sajnos a történelem nem őrizte meg hiteles képmását. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményében megtalálható ábrázolást az utókor a fejedelemasszony képének tekinti, azonban erre mutató források nincsenek. Móricz Zsigmond Erdély című trilógiájában Okolicsányi, Bethlen Gábor egyik bizalmi embere szemével így láttatja Patak úrnőjét: *„Arca tele kerekded és gömbölyű. Fekete szemeivel úgy virított ki a fehér kendő keretéből, mint egy kellemes, kicsit nagy orrú cica arca. De bőre kissé barnás volt, bár még fiatalsága miatt pirosas színezettel. Ahogy nevetett, folyton erősen hunyorított és fehér, szép fogai kicsillogtak, mint a gyöngykaláris." (URL 1.)*

Ki is volt ő, aki az ónodi kastélyból Erdély fejedelmi trónusára emelkedett, s mint ilyen a protestantizmus és az iskolai oktatás legnagyobb patrónusa lett? Tettei az őt megelőző és követő Rákóczi-asszo-

nyokéval összevetve tűnik ki leginkább. Szinte nem is gondolta az ember, hogy 60 éves pályafutásának minden terhét, gondját annyi erővel fogja viselni. Kortársai szerint a szíve, esze és akarata, e hármas ősforrás adott neki erőt a megpróbáltatásokhoz. A szív szeretete mellett esze is tiszteletet keltett. Nevelője, Szepsi Laczkó Máté krónikájában elismeréssel nyilatkozik éleselméjűségéről, a Szentírásban való jártasságáról.

A viszonylag módos Lorántffyak társadalmi felemelkedése elsősorban a Dobó-rokonságnak köszönhető. A történet 1602. január 28-án kezdődött, amikor ruszkai Dobó Ferenc, Felső-Magyarország egyik leggazdagabb földbirtokosa megírta végrendeletét, amelyben vagyonának örököseként Dobó Krisztina fiát, Jánost (unokaöccsét, Balassi Bálint fiát) és annak leszármazottait, ezek kihalta esetére gyámleányát, Perényi Zsófiát (Dobó Domokos Anna nevű lánya és Nyalábi Perényi István gyermekét) és leszármazottait jelölte meg örököséül. Azok kihalása esetére pedig Dobó István, az egri hős (a végrendelkező édesapja) Anna nővérének Zeleméri Kamarás Jánostól született gyermekeire hagyományozta a birtokokat. Dobó Ferenc egyenes ági leszármazottak nélkül 1602. szeptember 15-én halt meg Eperjesen. Mivel Balassa János még korábban meghalt, a hivatalos örökös Perényi Zsófia lett. A már kétszer megözvegyült fiatalasszonynak nemcsak az udvari intrikákkal, de a rokonokkal is meg kellett küzdenie, mert mindenki igényt tartott a vagyonra. Perényi Zsófia halála után a fő örökös az első házasságából született fia, Székely Jakab lett. Ez utóbbinak kellett már pereskednie Zeleméri Borbála és annak férje, Lorántffy Mihály ellen. Székely Jakab 1608-ban bekövetkezett halála után a birtokok jogos tulajdonosai Zeleméri Kamarás János leszármazottai: Borbála és Kata lettek. Egyéb jelentős birtokok mellett Bereg és Ung vármegyében is több helység urai voltak. Ezek közé tartozott Ardó, Csongor, Dercen, Kisdobrony, Nagydobrony, Nagymuzsaly, Szernye, Rafajnaújfalu, Ignéc, Kajdanó, Kaszony, a szerednyei lovagvár a hozzá tartozó falvakkal, Ruszkával, Pálóccal és Ráttal *(Zubánics, 2015)*.

Lorántffy Mihály és Zeleméri Borbála házasságából 4 lánygyermek született: Erzsébet, Zsuzsanna, Mária és Borbála. 1612-ben a halál könyörtelenül megnyesegette a lombosnak ígérkező családfát: nem sokkal édesanyjuk halála után (1609) meghalt a legidősebb és a legfiatalabb

Lorántffy-lány is. Lorántffy Mihály ismét megházasodott, Andrássy Katalint vette feleségül. Azonban megrendült egészsége miatt hamarosan végrendelkezni kényszerült. Eszerint a Dobó- és Zeleméri-jószágokat lányai, Zsuzsanna és Mária örökölték, míg a Lorántffy-birtokok köztük és mostohaanyjuk között oszlottak meg. Lorántffy Zsuzsanna 16 esztendősen adott fényes tanúbizonyságot tisztánlátásáról. Sorsát és életét összekötötte egyik leghatalmasabb szomszédjukkal, Rákóczi Györggyel, Szerencs urával.

Bereg megyével a fejedelmi házaspár 1633-ban kerül közelebbi viszonyba, amikor az eperjesi megegyezés értelmében I. Rákóczi György zálogba megkapta Munkács váruradalmát. A 4 mezővárosból és 148 faluból álló uradalom korábban Bethlen Gábor özvegye, Brandenburgi Katalin tulajdonában volt. (Munkács először 1587-ben volt a Rákócziak kezén, amikor Rákóczi Zsigmond feleségül vette özvegy Mágóchy Andrásné Alaghy Bekény Juditot).

A fejedelem új birtokain is megpróbálta rendezni Erdély védelmi képességeit, ezért elrendelte, hogy a kincstári várakba a fejedelmi őrséget is fogadják be. A mindennapi államférfiúi teendők mellett is ki-kivillan a levelekből a gondoskodó, szerető férj, mint az alábbi 1633. október 30-án Kőváron kelt küldeményből: „*Az Úristennek áldásából, édesem, ma 11 órakor ide tűrhető egészségben érkeztem. Ez oly hely, valaki erdélyi fejedelem, úgy őrizze, mint egyik szemét. (Nagy)Váradon kívül ennek Erdélyben mássa nincsen erősségére. Jószága is annyi volna, ha zálogban nem volna, elélhetne egy úr belőle, mert csak zálogban is ötvenhat falu. Bizony elválnék eddig Erdélynek s még Magyarországnak is dolga, míg ezt megvennék. Derék erősség. Innét okvetlen szerdán megindulok, adja Úristen, édesem, szent fiáért lássuk egymást jó egészségben. Ím vagy 12 narancsot és 7 citromot küldtem, adja Isten egészséggel elköltenetek, édesem. A narancshajat megtartsd. Datum Kővár 30. die Octobris Anno 1633. A te szerelmes urad, R. György.*" *(URL 2)*

A gyakorlatiasság jellemzi Lorántffy Zsuzsanna leveleit is: „*Szolgálok Kegyelmednek mint szerelmes uramnak, az úr Isten áldja meg Kegyelmedet szerencsés hosszú élettel, jó egészséggel. Édes uram, Kegyelmed megbocsásson, ha Kegyelmed ellen vagyon írásom. Azt Kegyelmed tudja, mit kíván Bethlen István, és mit ígér Kegyelmed; de kérem Kegyelmedet,*

hogy ha lehet, ne szerezzen Kegyelmed több adósságot, mert nem tudjuk, míg élünk és neveletlen gyermekeink vannak, ha Kegyelmed megígéri Bábolnát…Az mint hallom, most Patakon ára vagyon az búzának, ha Kegyelmednek tetszik, ha oda ki csendességet remélhetni, az szegény ember most mind elvinné az borát… Ezeknek utána Isten ótalma alá ajánlom Kegyelmedet, édes uram, adja Isten lássuk egymást jó egészségben. Költ Szamosújvárott 18 febr. 1636.

Kegyelmednek igaz szívből szolgáló atyafia. Lorántffy Zsuzsanna mp." (URL 2)

Lorántffy Zsuzsanna, a pataki skólához hasonlóan a vidéken is tovább bővítette az oktatási intézményeket. A beregszászi hídvám jövedelmének a felét az uradalom, másik felét pedig az iskola nyerte el. A hasonló áteresztőképességű munkácsi hídvám évente 45–50 forint jövedelmet hozott. A Beregszászon lévő, három kőre forgó malom vámbeli jövedelmének két része a prédikátornak, a tanítónak és a diákoknak járt; járt továbbá a szőlőhegy tizedéből a prédikátornak és az iskolamestereknek 16 hordó bor és a búzából 100 kalangya. Ekkor évenként 12, sőt több diák is tanult a felsőbb osztályokban. Az úrbérösszeírás szerint Beregszászon ekkor 2 pap működött, akiknek lakóháza a *„scóla és kántorházzal együtt"* adómentes volt. A papok házaihoz és az iskolához szolgáló jobbágyok száma 17 volt az Újváros azon lakóiból, akik korábban a katolikusoknak szolgáltak. A beregszásziakhoz hasonlóan a birtok valamennyi iskolaháza adómentességet élvezett. Munkácson az uradalom központjában 2 hitszónok, káplán és több *„oskolamester"* működött, akik a várban is végezték hivatásukat. A tanítónak egyéb jövedelmeken kívül évenként egy hízott sertés járt, az iskola fenntartására járt ugyancsak a munkácsi felső, 3 kőre forgó malom szombat reggeltől vasárnap estig.

A korszak nagyasszonyai nem csupán gazdálkodással, de iskolák alapításával és fenntartásával is buzgólkodtak, még úgy is, hogy jónéhányuk csupán felnőtt korában sajátította el a betűvetés mesterségét. Közülük is kiemelkedett Lorántffy Zsuzsanna, aki nem csupán remek stílussal rendelkezett, de az egyházi kérdésekben is eligazodott. Többek között a protestáns egyházon belül kialakult puritán irányzat egyik legnagyobb patrónusa. Apáczai Csere János, a magyar oktatásügy egyik nagy alak-

ja a fejedelemasszony pártfogásának köszönhette, hogy miután el kellett hagynia Gyulafehérvárt, Kolozsváron kapott tanári katedrát. Erről a kapcsolatról tanúskodik Apáczai egyik levele is: *„Apáczai Csere János alázatos supplicatiója (kérelme) Nagyságodhoz mint kegyelmes asszonyához. Kegyelmes asszonyom, noha jól tudom, mely sok ecclesiák s scholák támaszkodnak a Nagyságod fejedelmi kegyelmességére, mindazáltal, mivel Nagyságodban az Isten dicsőségére való indulatot mind azok is meg nem határozhatják, én is, Nagyságodnak egyik méltatlan cliense (pártfogoltja), kényszeríttetem scholám nevével nagy szükségében Nagyságod előtt esedezni, hogy Nagyságod Istenét és igaz vallásunknak ennyi derék adversariusok (fő ellenfelek) között való gyarapodását kegyelmesen megtekintvén, méltóztassék fejedelemi kegyelmességéből szegény scholánk előmenetire valami beneficumot (adományt) rendelni, hadd tapasztalja meg scholám is, nemcsak én magam, hogy az igaz reformátareligiónak (református vallásnak) dajkájául ez hazában ama nagy országló király, úr Krisztus, Nagyságod rendelte, s ehhez képest igyekezzék annál nagyobb indulattal a Nagyságod mind világi és mind örökkévaló boldogságáért Isten előtt esedezni." (1657. április 23. Kolozsvár.) (URL 2)*

A vallási kérdésekben a család nagyon toleránsnak mutatkozott, különösen az itt élő ruszinokkal szemben. Az I. Rákóczi György által kinevezett Taraszovics Bazil munkácsi görögkeleti püspök és a fejedelmi család között kiegyensúlyozott kapcsolat alakult ki mindaddig, amíg az nem hajlott a szomszédos birtokos, Homonnai Drugeth György és az egri püspök által a görögkeleti és római katolikus egyházak közötti unió létrehozásának útjára. Elsősorban ennek köszönhető, hogy Balling János várkapitány a püspököt elfogatta és börtönbe vetette. Lorántffy Zsuzsanna megtiltotta a birtokain élő batykóknak a katolikusokkal való egyezkedést. Sőt az 1649-ben az ungvári vár kápolnájában megkötött unióra válaszlépésként kihirdette a görögkeleti és a protestáns egyház közötti uniót. Munkája gyümölcsözőnek bizonyult: amikor a Drugethek Krupecky Athanázius przemysl-i püspökkel a Kárpátok völgyeiben lakó görögkeleti és protestánssá vált ruténokat megpróbálta megtéríteni a katolikus egyházba, egy alkalommal csak Homonnai katonáinak beavatkozása mentette meg a püspök életét, mert a feldühödött ruténok majdnem agyonverték.

A protestantizmus eme végeinek megerősítésére a fejedelemasszony ezekre a vidékekre az alföldről a törökök elől idemenekült magyar családokat telepítette, akiket kenézi és elöljárói jogokkal is felruházott. Férje, I. Rákóczi György 1648. október 11-én bekövetkezett halála után a fejedelemasszony visszaköltözött fiához, Zsigmondhoz Felső-Magyarországra, ahol pataki és munkácsi váraiból igazgatta terjedelmes birtokait. A vidék életéről igen sokat elárult a Lorántffy Zsuzsanna által 1649-ben elrendelt úrbérösszeírás. A Cseh Mihály udvarbíró által elkészített 331 fél ívre terjedő magyar nyelvű összeírásból teljes képet kapunk a Bereg vármegye nagyobbik részét kitevő munkácsi váruradalom életéről, gazdasági lehetőségeiről, a falvak lakosságáról stb. Így például a Kárpátok lejtőin lévő uradalmi legelők bérletéről. Az összeírás 93. oldalán az alábbiakat olvashatjuk: *„A felsővidékben levő havasokra idegen urak jobbágyai valamikor eoreg marhákat felhajtanak, akármineműek legyenek, mindeniktől tartozik minden ember 3-3 pénzt fizetni. Juhokból pedig az olyan exsztraneusok minden ember 1-1 berbecet avagy kost és 1-1 sajtot tartozik adni." (Zubánics, 2015).* Az összeírás szerint a fejedelemasszony 67 lovas szabadost, udvarában 2 ménesmestert és 7 kocsist tartott. Az uradalom jobbágyai a konyhára 2323 tyúkot és 9284 tojást voltak kötelesek beszolgáltatni. A vállalkozó szellemű fejedelemasszony birtokán a jobbágyok 14 043 sertést tartottak. A várhoz 16 disznópásztor tartozott. Közülük egy számadó volt, *„aki disznókirálynak is mondatott"*. A disznók után pázsittizedet fizettek a várnak. Az 1649-es adatok szerint az egész munkácsi uradalomban mindössze 1 vendégfogadó, 2 korcsmáros és *„égettborfőző"*, 6 vincellér és 16 bognár tevékenykedett. Az urasági szőlőbirtokon termett bort a városok és falvak kötelesek voltak kiméretni és a pénzt beszolgáltatni. Beregszászon ez a mennyiség 32, Váriban 16, Beregen 12 hordót tett ki. A vidéken nagy hagyományai voltak a céheknek. A beregszászi és munkácsi magyar szabók céhjeinek kiváltságleveleit 1446-ban Hunyadi János erdélyi vajda és Munkács ura állította ki. Miután az 1657-es lengyel betörés következtében az okmányok elvesztek, Lorántffy Zsuzsanna azokat latinból magyarra fordíttatva újraírattatta és megerősítette. Az okmányok megerősítő záradékában az alábbi megjegyzés szerepel: *„Hogyha oly kontárokat találnak városunkban, kik céhekkel egyet*

nem értenek: valahol kaphatják, minden műszerüket elvehessék, és több mesterembereknek tartások szerint feloszthassák." (Zubánics, 2015)

A Rákócziak nevéhez kapcsolódik a postaügy fejlődése is. Hatalmas kiterjedésű birtokaik miatt egyre nagyobb szükség mutatkozott a közlekedés és az állandó érintkezés fenntartására. Ezekből az időkből a Rákócziak levelezéséből számos érdekes darab fennmaradt. Rákóczi György fejedelem 1646-ban Munkácson kelt oklevelében Anda Ferenc nagylucskai jobbágyát felmentette a házadótól és öt évre a gabonatized fizetésétől, mert nemcsak híven szolgálta a vár urait 12 esztendeje, hanem a külföldi követségeket is híven kalauzolta. Lorántffy Zsuzsanna idején a nagylucskai szabadosok a vár kapujában egy székelyt tartottak, levélhordásra pedig egy postalovat adtak. A városban 12 személyt arra rendeltek, hogy lóháton a lengyelországi utakra, s ahova kívántatott, *„postasággal"* szolgáljanak. A fejedelemasszony szíve jóságát bizonyítja az a tény is, hogy számos esetben engedett földesúri jogaiból. Így 1648-ban özvegy Szász Jánosné beregszászi lakos azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy szegénysége és tehetetlensége miatt mentse fel a várhoz való szerjárás alól. Lorántffy Zsuzsanna a folyamodványra az alábbi saját kezű válaszát írta: *„Így lévén az dolog, ne bántsák az vár-mivel. In arce Munkacz, die 22. julii Anno 1648. Susanna Lorántffi mp."*

Lorántffy Zsuzsanna gyakran tartózkodott munkácsi várában, illetve a városban építtetett udvarházában. Többek között 1652-ben itt töltötte udvarával együtt a karácsonyt. Itt született meg Medgyesi Pál udvari prédikátor tollából a *Rövid tanítás a presbytériumról* szóló könyvecske is.

A fejedelemasszony idősebb fia, II. Rákóczi György 1648-ban került Erdély trónjára. A lengyel trón megszerzésére szövetséget kötött a svédekkel és a Bohdan Hmelnickij vezette kozák felkelőkkel. A szövetséggel kapcsolatban fogalmazta meg aggodalmait 1656. szeptember 8-án Beregszászban kelt levelében Lorántffy Zsuzsanna. A török porta és édesanyja tiltakozása ellenére az 1657. január 17-én a Máramaros vármegyei Visken megtartott tábori országgyűlés után hadaival átkelt a Kárpátokon. Egyesülve a svédekkel és a fellázadt kozákokkal, sikerült elfoglalnia Krakkót és Varsót. Szerencsétlenségére a Török Porta éppen ebben az időben erősödött meg ismét, s mivel Rákóczi nem kérte

ki engedélyét a lengyelországi hadjáratra (az erdélyi fejedelem továbbra is a török birodalom hűbéresének számított), a krími kán hadseregét küldték ellene. A fejedelemnek csak csekély kíséretével sikerült megmenekülnie, az egész erdélyi sereg fogságba esett. A védtelenül maradt fejedelemséget Jerzy Lubomirsky hetman, szepességi sztaroszta vezetésével egy lengyel sereg támadta meg a Vereckei-hágón keresztül. Boszszúból a lengyel területek (Krakkó, Varsó) feldúlásáért a sztaroszta serege felégette a védtelen falvakat, templomokat, kastélyokat rombolt le. Különösen kegyetlenül viselkedtek a Rákóczi-birtokokon, sok települést a földdel tettek egyenlővé. 1657. július 17-én a lengyel katonák betörtek Beregszászba is. A megye hadainak távollétében a lakosság a megerősített templomba menekült. Lubomirsky csapatai nem kegyelmeztek a városnak: kirabolták a polgári házakat és az udvarházat, majd rőzsét halmoztak fel a templom körül és meggyújtották. Az oda menekültek többsége a füstben megfulladt. A templom kormos falaira a hetman latinul a következő mondatot íratta: *„Vicem pro vice reddotibi, bonevicine!"* (Szemet szemért, leróttam adósságom, kedves szomszéd!) Lorántffy Zsuzsanna is csak nehezen menekült meg a lengyelektől: a munkácsi várban húzta meg magát.

A lengyelek kivonulása után a fejedelemasszony hozzá is látott a munkácsi vár átépítési munkálataihoz. A francia hadmérnököknek köszönhetően kapta a vár jelenlegi tagoltságát, ekkor alakult ki az alsó-, a középső- és a felsővár. Az építkezés emlékét idézi a felsővárba vezető bástyakapun a fejedelemasszony faragott kőcímere: a Lorántffyak hársfalevele az erdélyi sassal, a holddal, a hét várral; illetve a jelenleg a felsővár udvarán található tábla az alábbi felirattal: *„Illustrissima ac celsissima Transilvaniae principissa, D. D. Susanna Lorantffy hoc opus erigi curavit. 1657."*

A munkácsi vár fegyveresei: 89 hópénzes, 200 hetes és 50 székely darabont, 7 puskás, 1 hadnagy, 1 porkoláb, 3 dobos, illetve 67 lovas szabados. A darabontok az uradalom területén szétszórva éltek, csak rendelés esetén jelentek meg a várban szolgálatra. Az 1657–1660 közötti időszakról kevés adatunk maradt fenn. A sok csapás következtében a birtokok lakossága elmenekült, a telkek és a földek üresen maradtak. Az 1690-es összeírásban, alig harminc esztendővel Lorántffy

Zsuzsanna halála után az alábbiakat olvashatjuk: *„Noha ezen Beregszász városa némely méltóságos fejedelmek idejében, kiváltképpen boldog emlékezetű Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony ő nga uralkodásáig igen szép disposito és gubernium alatt tartatott, úgy, hogy akkori mélt. földesurak gratiája édesítette inkább az embereket ide, mintsem idegenítette, arra nézve a városnak minden rendtartási, valamelyek a régi conscriptiók szerint annotáltattak a város javára, hasznára, mindazok a feljebb notált időkben nem vivláltattak, sőt inkábba városnak minden rendbeli lakosai az ő régen bevett és usuált állapotokban megtartattak..."*

Várdai Kata, Telegdy Kata és Telegdy Anna

A Bereg vármegyei Szentmiklós uradalmát II. Miksa király 1574. május 27-én kelt adományával 22 ezer forint lefizetése mellett zálogosította el Telegdy Mihálynak. Az összeg befizetéséről a Szepesi Kamara 1575. február 5-én állította ki a nyugtát, majd II. Rudolf király 1578-ban kiadott oklevelében 8 ezer forinttal növelte a zálogösszeget. Telegdy Mihály hosszabb ideig erdélyi alvajdaként, majd 1569–71-ben székely főkapitányként és udvarhelyi várkapitányként működött, 1556-ban elkísérte János Zsigmond fejedelmet Belgrádba, hol az Szulejmán szultán előtt tisztelgett. Bár Báthori István váradi főkapitány, a későbbi fejedelem az unokaöccse volt (édesanyja Telegdy Katalin), Telegdy János Zsigmond halála után Bekes Gáspár pártjára állt, s mint ilyen részt vett a kerelőszentpáli csatában is. A vesztes csatát követően Báthori példát statuált – másodikként rokonára mondta ki a fő- és vagyonvesztő ítéletet, így a családnak menekülnie kellett Erdélyből. Ekkor kapták adományba többek között a szentmiklósi uradalmat. Az 1598. évi házösszeírás alapján pontos adataink vannak a szentmiklósi uradalomról. A hozzá tartozó falvaknak köszönhetően a munkácsi uradalom után a Telegdy család Bereg vármegye legnagyobb birtokával rendelkeztek (a vármegye 37 800 lakójából 2737 élt birtokaikon, a kb. 5400 portából 391 fölött rendelkeztek). Összehasonlításként a munkácsi királyi (később magánföldesúri) uradalomhoz 1988 porta (13 916 lakos) tartozott. A korabeli gazdasági viszonyoknak megfelelően a 300 porta fölötti tulajdon nagybirtoknak

számított, így a Telegdyek csupán Bereg vármegyében ezt meghaladó vagyonnal bírtak. Telegdy Mihály a szentmiklósi kastélyban rendezte be rezidenciáját, Losonczi Bánffy Zsófiával kötött házasságából 4 gyermek született. Az atyai végrendelet alapján a birtokokat a fiúörösök, (X.) János és (III.) Pál között osztották fel.

Telegdy János a podheringi kastélyban rendezkedett be (a birtokainak központja a Zemplén vármegyei Zétény vára "castello Zétény"), míg öccséé lett a családi birtokközpont, Szentmiklós. A várkastély mai alakját a Telegdy János által befejezett építkezéseknek köszönhetően nyerte el. A munkálatokkal kapcsolatban így írt 1589-ben írja öccsének: „*nincs téglavető a beregségben, Lengyelországa küldtem az kj ablakokat czjnalnaüegh tányérral humár kettőt az háznak megpadoltattam, az orosz palotára mohát is és az hasadékokat movalczináltatom be és úgy ottetem meg aztán meg az mésszel. A kőműves semmi választ (...) de még itt két hónapig sem végzik el a művet (...) Eddig nem tudták szállítani a zsindelyt az árvíz miatt."(Emődi, 2005).* Az építkezéssel kapcsolatos későbbi, 1594 júliusában írt levele is: „*még kapu sincs udvaromon s még házamon sincs ajtó*". A munkálatok már a végéhez közeledhetek ekkor, mivel ebben az évben került fel a kastély nyugati falára a „*D. C. JoannesTelegdi Anno 15(9)5"* felirat *(Emődi, 2005).* A Telegdy testvérek rokonaikkal együtt részt vettek a 15 éves háború számos csatájában. Erről főleg Telegdy Pál feleségéhez írt leveleiből értesülhetünk: „*Magunk és táborunk állapatja ebben vagyon: elmúlék egy hete, hogy Hatvant megszállottuk. Még most sem fogtunk ugy hozzá, hogy megvennők, hanem távoli föld lövöldöztek be a városba és várába. Oka ez, hogy értettük vala, hogy kű(v)ül megsegítik, azt vártuk*" (Emődi 2005). Telegdy János 1596. október 26-án halt meg a mezőkeresztesi ütközetben. Segnyey Annával kötött házasságából négy gyermeke született.

Telegdy Pál az előkelő, jelentős birtokokkal rendelkező Várdai Katalinnal kötött házasságot. Várdai Kata – Ecsedi Báthory István országbíró kedvenc unokahúga – a Várdai család utolsó sarja, az ország egyik leggazdagabb örökösnője 1570-ben született. Édesanyja Losonczy Dorottya, édesapja pedig Várdai Miklós volt. Mivel nagybátyja, Várdai Mihály férfiági örökösök nélkül halt meg, a család birtokokat Várdai Kata, illetve nagynénje, Várdai Anna leszármazottai örökö-

ték. a jelentős Várdai-vagyonnal kapcsolatban végeláthatatlan perek kezdődtek, mivel sem a távolabbi rokonok, sem pedig a királyi kamara nem nyugodtak bele a leányági örökösödésbe és megtámadták Várdai Mihály végrendeletét. Az udvar megbízta a kassai főkapitányt, hogy foglalják el Várdát. Ő a szomszédos Kállóból száz embert ki is rendelt a vár átvételére, de a gyámi feladatokat ellátó Szokoly Miklós (Várdai Katalin unokatestvére, illetve az egyik örökös) az embereivel megakadályozta a vár elfoglalását. a szomszédos birtokos, Losonczy Anna, Balassi múzsája (maga is Várdai-rokon) szintén szerette volna megszerezni a Várdai Kata és a vagyona feletti gyámságot. Várdai Kata azonban 1589. február 2-án férjhez ment Telegdy Pálhoz (Szokoly sógorához), s így felszabadult az esetleges gyámság alól. Telegdyt kapitányként a hadakozások gyakran elszólították, így nem sokat tartózkodhatott otthon. De távolból is ügyelt a várra, feleségének pedig kedveskedő, szerelmes sorokat írt hét éven át, egészen az 1596-ban bekövetkezett haláláig *(Eckhard, 1944, 214. p.).*

Megözvegyülése után Várdai Katát a törökverő Nyáry Pál vette feleségül, aki szintén özvegy volt. A nagyasszony korábban csak íródeákok segítségével levelezett, ennek a házasságnak köszönhetően tanulta meg a betűvetést, hogy férjének saját maga írhasson. Miután megtanult írni, igen széleskörű levelezést folytatott. Személyével több korabeli vers is foglalkozik, s valamennyi a legnagyobb tisztelettel említi.

Első, Telegdy Pállal kötött házasságából hat gyermek született: István, Zsigmond, Mária, Zsuzsa, Kata és Anna leányai. Gyermekeik közül egyedül a legkisebb leánygyermek, Anna élte meg a felnőttkort, aki később Nyáry István szabolcsi főispánhoz, királyi főajtónállómesterhez (saját mostohatestvéréhez) ment feleségül. Vagyonáról kiválóan gondoskodott mostohaapja, egyben apósa, Nyáry Pál, de gondoltak rá rokonai is, így unokabátyja, ecsedi Báthori István országbíró is, aki 1603-ban kelt végrendeletében külön megemlékezett leányági rokonairól. A Báthori-vagyon leányági javait Telegdy Pálné Várdai Kata és annak leánya, Nyáry Istvánné Telegdy Anna kapták meg. Telegdy Anna aranyezüst értékeket és drágaköveket kapott örökségül 11 500 forint értékben, illetve számos birtokot, úgymint az Abaúj vármegyei Rozgony, Zinna és Györke falvakat, Zemplénben pedig Helmeczet és Keresztúrt.

Várdai Kata és Nyáry Pál házasságából 3 leánygyermek született: Julianna (+1601), Katalin (+1613), illetve Krisztina (1604–1641). Nyári Krisztina előbb Thurzó Imre, majd pedig Esterházi Miklós feleségeként került be a történelembe.

Telegdy Anna és Nyáry István házasságából egy gyermek született, Ferenc, aki azonban 1622. szeptember l-jén áldozatul esett egy torokgyulladásnak. Maga Telegdy Anna is sokat betegeskedett: 1629-ben súlyos lázzal hónapokig feküdt, 1633-tól minden levelében derékfájásról, csontjainak nagy fájdalmáról panaszkodott. Az elhalálozás körülményeiről sógornője, Szokoly Erzsébet levelében számolt be. Bár ebben az időben pestisjárvány tombolt a vidéken, ettől függetlenül sokan mérgezést gyanítottak az ügy hátterében. Hanák Béla „*Kinek még a sírban se volt nyugodalma. Telegdy Anna halála és sírjának kirablása*" című tanulmányában leírja, hogy a közvélemény Homonnai Drugeth János országbírót gyanúsította (*Homonnai mind több ágon is közeli rokona volt mind Nyáry Istvánnak, mind pedig Telegdy Annának*) a mérgezés elkövetőjeként *(URL 3).* A feltételezések szerint a „mérgezés" oka Telegdy Anna református vallása volt (*hasonló gyanúsítás éri majd később Drugeth János feleségét is, aki állítólag kegyetlenkedett a fogságába került protestáns nemesekkel*). A beszámoló szerint Telegdy Anna 1634. november 3–4-én Drugeth János vendége volt Ungváron. A szombat esti (november 4.) vacsorán egy fogolymadarat szolgáltak fel a vendégnek. A szóbeszéd szerint abban volt a méreg, mert miután Annának egészben felszolgálták, egy időre kivitték, és darabolva hozták vissza neki. Az étel nem esett jól neki. Másnap Csapon ebédkor, ahol a felszolgált hurkát sem tudta megenni. November 5-én este már a Szabolcs megyei Kálongon éjszakázott, onnan szállították be Kisvárdára. A beteg a tanúk szerint azt mondta, hogy megmérgezték és Homonnai mellett Esterházi Miklóst (a munkácsi vár urát) és gyanúsította. Kisvárdán az állapota tovább romlott, magas láza volt, a mellette lévő Szokoly Erzsébet tudósítása szerint félrebeszélt. November 9-én még egy keveset evett, majd meghalt. A kisvárdai kápolna kriptájában temették el, díszes faragott sírköve napjainkig fennmaradt.

Telegdy Mihály gyermekei közül Telegdy Kata (1550–1599), Szokoly Miklós felesége is bekerült a történelemkönyvekbe. A legújabb

kutatások szerint egyike volt a korszak első költőnőinek. Húga, Bora előbb Csapy Kristóf, majd Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem felesége lett. A költőnő (sógornője révén ő is rokona volt Balassi Bálint múzsájának, Losonczy Annának) művelt, öntudatos reneszánsz asszony, férje – Szokoly Miklós pedig Balassi műveinek értő olvasója. Kisvárdai udvarukban vendégül látták a szabadgondolkodó Christian Franckent. A költői levél szellemes-csípős válasz egy máig sem azonosított rokonának, ángyának levelére, amelyben az eldicsekedett az általa létrehozott, Pallasnak-Minervának szentelt irodalmi ligettel.

Telegdy Kata levele ángyához...

„Szerelmes asszonyom, az kegyelmed mestersígesen gondolt, jó akaratjábul formált, és bőlcsessígesen írt levelít megolvastam, kiben úgy gyönyörködöm, mint az gyöngyhalászok, mikor ű hálójok gazdag, szép prédával, megtelik gyöngyökkel, azok között alig hiszi, örömíben melyiket kaphassa, tegye kebelíben. Azvagy mint az szép parlagon sétáló kis nyulakat kik nagy mulatsággal vadásszák ebekkel, mikor félísekben egynéhányat látnak, víletlen találnak, ű nagy örömökben nem tudják, hamarban melyiket költhessék, indítsák űzísben; az vagy csak házunknál (tudom, voltál annál) mikor kertecskémbe megyek be kedvembe, hogyha megtekintem, melyeket két kezem ültetett vagy vetett az sovány homokban, nem tudom, melyiket szakasszam elébben. Így én az kegyelmed gyönyörűséggel, hozzám való jóakaró szeretettel megrakott levelít olvastatván, ugyan nem tudom, melyik ríszíbe gyönyörködtessem szegíny honn lakos szívemet, vagy melyik ríszít vegyem elő, kire választ írjak kegyelmednek, gondolván azt is, hogy paraszt embernek Rómába menni, böcsekköl bolondnak vetekedni, az böcsessígnek istenasszonyi, Pallas s Minerva oltalma alatt lívőkkel válasszal igyekezni, nem külöben, mint jó táncost ingerleni, azvagy ugrásra kecskét tanítani. Látom, szerelmes asszonyom, és értem, hogy immár kegyelmed Pallas és Minerva istenasszonnak (az szegíny Diana asszont vadászó seregível hátrahagyván) kedvít találta szíp, csergő patakú, gyönyörű folyású, minden szép füvekkel, fákkal, virágokkal, zúgó, csorgó folyás mellett sok szép szavú, kiterjedt, szép ágú és gyönyörködtető fákon nagy ékesen szóló madarakkal megékesíttetett forrással, szép kúttal, mint egy áldozattal, holott firedjenek, tisztelvín szép barlanggal, ... kiknek tudom, hogy az kegyelmed énhozzám való szeretetiért kegyelmed engem is

esmeretibe juttat, noha az szíp forrás, firedís, tisztaság, erdei szép barlang, hegyeken, völgyeken mulatság, nyájasság nem Pallast, Minervát, hanem csak Dianát illeti mint asszonyát, mert Pallas, Minerva, ezt minden jól tudja, kulcsos várasokat laknak, szíp várakat; erdőket, hegyeket, völgyeket, mezőket nem járnak, búdosnak, hanem Dianának, mint nagy fű vadásznak az ű seregível, hamadri nimfákkal engedték lakóul mint atyjokfiának" (Zubánics 2007, 27–29.old.).

Font Zsuzsa *„Megjegyzések Telegdi Kata verses levele értelmezéséhez"* című dolgozatában (Font, 2022) megpróbálja azonosítani az ismeretlen „ángyot", ami a korabeli szóhasználatban közvetlen női rokon jelent. Mint írja a levelet 1930-ban felfedező és közzétevő Lukcsics Pál, illetve azt újraközlő Hajnóczi Iván és Waldapfel József szerint a címzett ecsedi Báthori István országbíró udvarában keresendő: *„Az első név szerint ismert magyar költőnő: Telegdi Kata. ... Báthory Istvánnéhoz (Homonnai Drugeth Fruzsina, a költő Drugeth Bálint nagynénje) 1599 előtt írt levele... költői vetélkedés, humanista hajlamú nők tudóskodó eszmecseréjének nem mindennapi írásos emléke...*". Eckhardt Sándor 1944-ben a *Két vitéz nemesúr* című kötetben, amelyben Telegdy János és Pál levelezését adja közre már pontosít, a levél címzettjének nem Homonnai Drugeth Fruzsinát, hanem Telegdy Kata valamelyik sógornőjét, legvalószínűbben Telegdy János feleségét, Sennyey Annát, esetleg Telegdi Pál feleségét, Várdai Katát feltételezi.

Mint Font Zsuzsa megjegyzi, az elmúlt évtizedben Jankovics József és Kőszeghy Péter széleskörű levéltári kutatást indítottak a verses levéllel kapcsolatos kérdések, bizonytalanságok megválaszolására. Maga a szerző is úgy véli, hogy *„a sokak által legvalószínűbbnek tartott személyt, Telegdy Pál feleségét, Várdai Katát tekintik annak. Ő a szó szűkebb értelmében is ángy, vagyis sógornő, míg a szó jelentésének kiterjesztése (idősebb nőrokon) a lehetőségeket parttalanná tenné*." (Font, 2022).

Jakusith Anna

A Jakusith család Szlavóniából, Pozsega vármegyéből származott. A család egyik tagja a XV. század közepén Hunyadi János mellet vett részt a törökellenes küzdelmekben. A Győr várának alkapitányi címét

elnyerő Jakusith Ferenc nevéhez fűződik a család magyarországi birtokszerzése – Trencsén vármegyében. Jakusith Ferenc az addigi birtokos család, az Oroszlánkeői család utolsó férfitagjától, Miklóstól szerezte meg a váruradalmat 1576. március 21-én 16 000 magyar aranyért. Fia, Jakusith András 1606-ban kapott bárói címet, egy évvel később vette feleségül Thurzó György nádor lányát, Juditot. Házasságukból számos gyermek (4 fiú, 4 lány) – György (későbbi egri püspök), Imre, János, Miklós, Erzse, Kata, Anna, Judit, Sára – született. Pruszka a család birtokközpontjaként működött, számos jelentős építkezést is végrehajtottak *(Pandula, 2014, 191-202. old.)*. A Jakusith család tagjai is a jezsuiták közreműködése révén tértek vissza a katolikus vallásra: *„Azonképpen mivel a mi kedves házastársunk is Groff Jakusith Anna Asszony, édes Annyával, Gróff Thurzó Judith Asszonnyal, két mennyével és egy öcscsével, Jakusith Erzsébeth, Jakusith Kata és Jakusith Judith Aszszonnyal eggyütt, a Luther tévelyghésből kitérvén, ezen ió Páterek munkája után ismértékmegh az ighaz Catholica Religiónak tündöklő fényét"* (Zubánics, 2015).

Homonnai Drugeth (X.) János 1630-ban a Trencsény vármegyei Pruszkán (Poroszkán) házasságot kötött Orbovai Jakusith Annával: *„1630. 3. junii volt lakodalom Pruszkin, együtt Homonnai János urammal"* – írta naplójába sógora, Révay László *(Magyar Történelmi Tár 1857, 251. old*.). Mindketten tagjai voltak a homonnai Gyümölcsoltó Boldogasszony (Mária) Kongregációnak, amelyben az országbíró a rektori feladatokat is ellátta. A Pázmány Péter kezdeményezésére alapított Mária-kongregációk az egyházi személyek és a *„laikusok közös spirituális lelki gyakorlatán túl a keresztény kegyesség gyakorlásában is élenjártak: karitatív munkákkal, színjátékok bemutatásával, vallásos könyvek kiadásával és terjesztésével kívántak a katolikus megújulás szolgálatába állni"(Viskolcz, 2007, 185–199.old.)*. A homonnai Mária-kongregáció 1636-ban kezdte meg működését, majd 1639-ben a gimnáziummal együtt Ungvárra telepedett át *(Kádár, 2014, 1246. old.)*. A Bethlen által kikergetett jezsuitákat ő telepítette vissza Homonnára, majd 1640-ben Ungvárra, ahol nagy kolostort épített számukra, illetve *„becsületünkhöz illendő tisztességhes Collégiumot, melyben, kápolnán, Bibliothekán, konyhán, Safárházon, Pinczén, Refectoriumon Vestiariu-*

mon, téli közmuseumon, Infirmarian, Patikán és egyéb efféle közönséges házakon kivül, huszonnégy szerzetes ember, külön-külön féle kamarákban tághassan el lakhassék, együtt az hét Iskolákkal és azokon felyül egy öregh Auditóriummal, melly mind a Poéták és Rhetorok gyakorlásira heted szaka, mind pedighnyhadisputatiokra, és az elmés Comoediaknak is tisztességhez játékira helyessen szolgáltasson" (Zubánics, 2015).

A romantikus történetírás a protestáns erdélyi fejedelmeket a vallás- és rendi szabadság bajnokaiként tüntette fel (ez az álláspont napjainkban is domináns). Ebből kifolyólag a királyi Magyarország katolikus főurai és főpapjai (*későbbi besorolásuk szerint a labancok*) kizárólag negatív megítélést kaphattak, pedig többségük ugyancsak a rendi jogok megerősítésén dolgoztak. Az Esterházi Miklós nádor és Pázmány Péter esztergomi érsek arisztokrata értelmiségi környezetéhez tartozó Homonnai Drugethek (György és fia János) szintén a „sötét" oldalhoz való besorolást kapták meg: az előbbi Bethlen Gábor, az utóbbi I. Rákóczi György ellen való kiállása miatt. Drugeth Jánost többek között azzal vádolták, hogy egy névtelen gúnyirat szerzője, amely az erdélyi fejedelmi párt köznevetség tárgyává tette. Az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem által indított 1644. évi hadjárat hivatalos okaként Szalárdi a magyarországi vallásszabadság csorbítását jelöli meg „*az helvetica és augustana evangelica confessiók szabados gyakoroltatások végett Bocskai s Bethlen Gábor jó emlékezetű fejedelmek által lett pacificatiókban valaminéműű complanatiók, igazitások voltak, azok mindenestül felforgattatván, semmiben is azokra nem hajtanának, hanem mintha azokról soha semminemű végzések, hittel tött ígéretek nem lőttek volna, csak nagy szabadosan megyén vala elébb elébb a nagy persecutio, vallásbeli üldöztetés" (Szalárdi, 1980).* Az üldöztetések mellett a krónikaíró személyes motivációkat is említ: „*Magára és fejedelmi házára is ... főképpen a kassai generálistól, gróf Homonnai Jánostól, sok becstelen és gyalázatos szókkal terheltetett, Kocsis György lett volna neve előtte; kinek az 1636-beli törökök közé írattatott biztató, s ellene ingerlő levelei is most eléhozattak, és igen is felfordultak vala.* Szilágyi Sándor a Magyar történelmi életrajzok sorozatban megjelent I. Rákóczi György (1593–1648) című munkájában szintén foglalkozik a fejedelem állítólagos személyes sértettségével, amely szerint Homonnai Drugeth János országbíró

Kassán egyik bejárójától érdeklődött, hogy *„Mit csinál Kocsis György? Ostort fon, melylyel Nagyságtokat összehajtja, válaszolt emez. Ellenségei – czélzással neje nevének első szótagjára – e gúnyneven beszéltek róla még alattvalói előtt is: de ő az ostort nem ezek megfenyítésére fonta, mert tudta, hogy a szószátyárok száját semmivel sem lehet bedugni".De a mi ezeknél nehezebb, egy mocskos pasquillus is bocsáttatván ki, abban nem csak egész fejedelmi házok, de a kegyes életű és istenfélő idősb fejedelemasszony is nagy rútul és mocskosan marczongaltatván, istenes férje azt tartja vala nagy gondnak, miképen tudhatná azt eltitkolni ugy, hogy magának füleibe ne ménné, igyekezvén abból következhető keserűségét és megeshető nyavalyáját távoztatni" (Szilágyi, 1893).*

Egy, a *Századokban* megjelent ismeretlen szerzőségű tárca foglalkozik egy Lorántffy Zsuzsanna ellen megfogalmazódott gúnyirattal. A névtelen pasquillusok abban az időben igen népszerűek voltak, s az 1642-ben *„Nova Transylvanica" címmel nyomtatásban is megjelent kiadvány a hitvitázó irodalomban is „jelenlévő" fejedelemasszony „Moses és az Propheták" című bibliai idézettárát és antológiáját vette célba. A szerző „alantas hangon, durva szójátékoktól sem riadva vissza, igyekezett a Rákóczy-házat nevetségessé tenni". A kiadványból egyetlen példány sem maradt fenn (Erdélyben I. Rákóczi György, Magyarországon III. Ferdinánd utasítására gyűjtötték össze, majd semmisítették meg). A korabeli leírások szerinta fejedelemasszonyra vezetéknevének két első betűjét vonatkoztatták, Rákóczit pedig az állítólag a Homonnai Drugeth János által „ráaggatott" kocsisként emlegették, utalva aRákóczi-címerben szereplő kerékre. A tárca szerzője szerint vagy a „Nova Transylvanica"-ból származik, vagy annak a hatására született az alábbi vers: „Hajdon Frigyládáját borjas tehén vitte,/ míg igíret földin megtelepítette. /Terhe alatt bőgve csendesen léptete, /a mely úton Isten angyala vezette. / Már a hit szekerit egy kanczaló rántja, / a konty alatt nagy haj s rövid elme hajtja. / Viszi, de nem tudja, gyeplőt asszony tartja, / szedjétek lőcseit, szegét, – porrá rontja" (Dr. Illésy, 1891).*

Dr. Illyésy János történész, levéltáros egyik tanulmányában tovább elemezte a „Nova Transylvanica", illetve az arra válaszul született „Talio" által gerjesztett közhangulatot. I. Rákóczi György – részben felesége megkímélése érdekében – „rendeletet adott ki, hogy Erdélyben, s a hatal-

*ma alatt álló magyarországi részekben a pasquillus elkoboztassék, minek folytán a nagyváradi könyvkereskedőnél talált példányokat megégették". Emellett megbízottja révén III. Ferdinánd királyt is felkérte, hogy deríttesse, majd büntesse meg a szerzőt. Keresztury Pál (a Rákóczi-fiúk nevelője, udvari prédiákátor) neves hitvitázó is találva érte magát a gúnyirat által, s 1642 tavaszán Talio címmel válaszolt rá: „ennek tartalomban ugy, mint hangban mit sem engedett, s a támadást azzal torolta vissza, hogy a katholikusokatés a királyt szemenszedett kifejezésekkel illette". A kiadvány nem csupán kellemetlen helyzetbe hozta I. Rákóczi Györgyöt, de még a korábban élvezett „erkölcsi előnyét" is elvette tőle. Igy a Talio ugyanarra a sorsa jutott, mint a „Nova Transylvanica" – begyűjtötték és megsemmisítették (Dr. Illésy, 1891). (*Hasonlóan cselekedtek a királyi Magyarországon is: fennmaradt III. Ferdinánd 1642. augusztus hó 5-én kelt, Sáros vármegyéhez intézett rendelete (valószínűleg hasonlókat kapott a többi vármegye is), *„mely a Nova-Transylvanica czímű, s Keresztúri Pálnak erre válaszul adott magyar könyvek elkobzását, s illetőleg gróf bedeghi Nyáry István kassai generálishoz leendő beszállítását hagyja meg, mivel az említett könyvek nagy és kitűnő személyek hírét, s becsületét sértik" (Reisner, 1881, 222–226. old.).* A kutatók szerint a *„Nova Transylvanica" szerzője Széchényi György (1605/1606–1695) esztergomi kanonok, későbbi esztergomi érsek volt, ezért hiba lenne azt valamilyen módon Homonnai Drugeth János nevéhez kötni.*

Valószínűsíthető, hogy Drugeth János és Jakusith Anna negatív megítélése ezeknek, a nagy valószínűséggel nem hiteles információknak köszönhető. Bár Szalárdi János számos olyan információ birtokába juthatott, amelyekről az egyszerű embereknek nem volt tudomásuk, azonban tudósításának ellentmondani látszanak a Rákóczi család tagjainak (I. Rákóczi György, Lorántffy Zsuzsanna, a későbbi II. Rákóczi György, Rákóczi Zsigmond) egymással folytatott levelezése. Ezekben semmi hasonlóval nem találkozunk, csupán tudósítják egymást a hadműveletek menetéről, illetve Homonnai Drugeth János ebben való szerepéről.

Ugyanakkor mind Szalárdi krónikájából, mind pedig I. Rákóczi György leveléből (1644. augusztus 3. I. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának) arról értesülünk, hogy: *„Jeszenőt tegnap előtt adták meg. Homonnainé asszonyom leányával is kinálja volt Rákóczy Sigmondot, azt*

tudta, ott legyen; én most is kegyelmesen cselekedtünk vele, homonnai, liszvai, terebesi jószágot mind megadtuk neki") azt látjuk, hogy a fejedelem a grófné kérésére több alkalommal is kegyet gyakorol annak alattvalói részére, hiszen előbb Tokajban, majd Ungváron, illetve Jeszenőnél is engedélyezi a védők szabad elvonulását, illetve meghagyja őket birtokaikban.

Jószomszédi kapcsolatokról tanúskodik Jakusith Anna későbbi, 1649. szeptember 11-én Loránttfy Zsuzsannához írt levele is *(„Nekem kegyelmes asszonyom nem volna most annyi szükségem a szöllőre mint a falura, melyet az nagyságod kegyelmességére s jó akaratjára hagyok, alázatosan kérvén nagyságodat mint kegyelmes asszonyomat, megtekintvén mind az közönséges igazságot, mind az én árva keseredett állapatomat, ez iránt károssá ne hagyjon nagyságod. így várhatja nagyságod mind magára, mind szerelmes maradékira istennek atyai áldását, ha az árvákhoz és özvegyekhez anyai kegyességét megmutatja")*, ami a Szalárdi-féle állításokat – többek között a grófné kegyetlenkedéseivel kapcsolatosokat – kétségbe vonja, s a politikai propaganda eszközei közé sorolja.

Nagy valószínűséggel nem a fent említett személyes okok miatt is sor került volna a nevezett hadjáratra, hiszen I. Rákóczi György már korábban megállapodott erről a svédekkel. A Homonnai Drugeth Jánossal kapcsolatban kifejtett „negatív propaganda" elsősorban a múltbeli eseményeknek szólhatott, amikor apja lengyel kozákokkal való 1619. évi betörése egészen más irányba terelte Bethlen Gábor hadjáratát. I. Rákóczi György saját múltbeli hibáiból tanulva állandóan figyelemmel kísérte Homonnai lépéseit, illetve lengyelországi toborzását. Az 1644-es hadjárat kezdetén a Homonnai-birtokok közül Rákóczi kezére került az 1641-ben adományba kapott Tokaj vára és uradalma. Jakusith Anna a további békesség fenntartása érdekében *„erős hitlevelet, valaminémüt kívánna a fejedelem főember szolgáival együtt, ollyant adott volna"*, a krónikaíró szerint ugyanakkor Balling János, Munkács főkapitánya azt a feladatot kapta, hogy az Ung vármegyei történéseket figyelemmel kísérje, s azokról urát időben tájékoztassa. A tájékoztatás szerint *„az ungváriak nem sokat hajtván az hitlevelekre, az armádái érkezésekor a grófasszony valóban – üldözte volna Ungvárbúl a fejedelemhez hajlott evangelikus nemességet, sokakat megfogatott, borokat, buzájokat kiét Ungvárra, kiét Jeszenő váraiba takaríttatta volna, mint ezt a fejedelem*

a hántattak és sérelmesek megtanálásából is kedvetlenül ért vala. És már hogy érezné a grófasszony a dolognak fordulását, Ungváratt nem bízván magát, Jeszenőben állott volna, ott a megmaradáshoz nagyobb reménységben lehetvén". Természetesen a reakció sem maradt el, Szalárdi erről is részletesen tudósít: „*És noha Balling János a munkácsi kapitány a köszvény miatt igen nyavalyásul volna, ugy hogy székben kénszerítetnék magát hordoztatni; mindazáltal hogy az evangeliumi üdvözülendő igaz értelmű valláshoz eleitől fogva nagy buzgó indulattal volna, s vallásán levő nemességnek nyomorgattatásokat a szomszédságban nagyon keserülné, különben is míg erejében lehetett; valóban jó egy becsületes szíves magyar levén, hogy maga kívánta volna fejedelemtől: bízná csak öreá ott a szomszédságban Ungvár állapatját, ő arra mindjárt gondot viselne... ötszáz jó gyalogot a jószágból a várhoz fegyverekkel, jó puskájokkal való szolgálatra válogatott... és azokon kivül is hogy valahol mi jó fegyverfogható férfiak volnának a krajnákon, és mindenült a jószágban, hogy azok is a kenezek által mind felvétetnének, megparancsolta vala: kik a parancsolt órára közel háromezeren, ha nem többen, jelen levén egynehány falkonyokkal* [ágyúkkal] *Ungvárat megszállották vala"*.

Szalárdi tudósítása szerint a többségében protestáns városlakók nem tanúsítottak ellenállást: „*Az városbelieknek nagy része evangélikusok levén, azok házoknál vesztegségben levén, s nem is opponálván, nem vetvén ellenközöül magokat... Mellyet hallván a kapitány, hogy az vérontás távoztatnék a megpártolt nemességnek, s főképen az asszony szolgáinak, úgy engedett vala meg, hogy a miek ott volna, maradnának azok megelégíttetésékre, akiknek a grófasszony házokat felverette, javokat elprédáltatta, azon is erős hittel megesküvén, a kiket az asszony Jeszenőben fogva tartatna a nemesség közül, azokat hogy mindjárt elbocsáttatná, tehetségek szerint azon lennének. Az várhoz tartozó szolgáló rendeket pedig, kik a vár jószágiban laknak vala, a fejedelem hűségére megesküdtetvén és a várban több őrizö népet hagyván, s a fejedelmet is a dolognak kimenetelirültudósítván, tért vala meg Munkácsba. Ungvárból pedig, noha a grófasszony derekasabb féltőjét*[5] *magával együtt Jesze-*

[5] Vagyonát: esetünkben a családi levéltárat és az értékeket.

nőbe elvitte volna; mindazáltal sok jó bor, búza, liszt, szalonna, és mindenféle élés benne bőven találtatott vala..."

Mészáros Károly *Ungvár története* című munkában ezzel kapcsolatban így ír: **„***midőn Rákóczy 1644-en Ungváron át Kassa felé indula hadaival, emitt ellentállásra találván az ungi főispán, s országbíró Homonnai Drugeth János részéről Ungvárt erős ostromtűz alá fogta, a jezsuiták társházát és tanodáját is összelődöztette s a szerzetes atyákat kikergette az országból, kik Kattay Zsigmond főnökükkel együtt ismét Krakkóban kerestek menedéket"* (Mészáros, 1861)**.**

Mivel Lengyelországból Homonnai Drugeth János országbíró megbízásából egy kisebb csapat Homonna környékén fosztogatott, s az ott táborozó erdélyi hadakat is megtámadta, a fejedelem elhatározta a fő homonnai erősség – Jeszenő – ostromát is: „*A fejedelem búsulással érté a hadaiban esett kárt, és Sárosrúl mind Kemény Jánossal, Bakos Gáborral odajárt hadakkal, ottan Varannóhoz visszasietvén, Jeszenő vára megszállatását magában elrendelvén, a várnak állapotját szorgalmatosan kezdi értekezni: hogy noha situsát a helynek maga is jól tudná; de midőn azt látta, épülettel azután nagyon inegr erősíttetett volna. Mellyet mindazáltal hogy a napnyugot felöl való akasztóhely hegyérül jól meglőhetnének, úgy emlékezik vala reá...*"

A Kornis Zsigmond és Rákóczi Zsigmond által vezetett, ostromágyúkkal felszerelt sereg elkezdte lőni a várfalakat: „*Kornis Zsigmondot azért Rákóczi Zsigmonddal feles lovas, és gyalog székely fizetétt mezei hadakkal, és kékgyaloggal*[6]*, egynehány faltörő álgyűkkal, és annyi néppel küldé alája, hogy ha Lengyelországbúl segítsége érkeznék is a várnak, ne könnyen kínszerittetnének félbeszakasztani a vár obsideálását, megszállását és vívását.*

Az grófasszonynyal azon várszállás alatt együtt benlevő becsületes szavahihető nemes asszony által magam hallottam: hogy a mi hadaink midőn vár alá érkeztek a megemlített akasztóhegyen kívül szállíttatván a tábor, egykor az akasztóhely környül csak vagy négy lovas járni láttatván a leányasszonyok házok ablakáról, ottan hír tétetvén benne, hogy

[6] A kék darabontok alkották a fejedelmi testőrség derékhadát.

azok a generáloknak, és hogy a mint vala, sánczokat fundálni állítatnának, ottan az asszony (Jakusith Anna grófné) *az ablakrúl nagyon kezdette vala kiáltani Duka István főember szolgájokat, hogy nem vigyáztatnának, s hozzájok nem lövöldöztetnének, nagyon pirongatódott volna, s ekképen ottan hozzájok is lövöldözvén a lovasok is visszamentek volna. De azon éjszaka ugyanazon helyen vetettek vala sánczot, s a lövő szerszámokat is beleállatták vala, úgy hogy virradva a várat lötetni mingyárt elkezdték vala, s az első lövésnek golyóbisa a megírt leányok háza ablakán bemenvén egyik leányasszonynak (ki majd kedvesebb szolgálója volna) fejét elvitte vala. Második lövés a báslyárúl, honnan az urakhoz lövöldöztek vala, esett: a hol egy jó lövő szerszámokat haszontalanná tett vala, hogy abból azután semmi lövést nem tehetnének, és olt is embert is ölt vala. Melly miatt az asszony szokott házaibúl alattvaló házakba költözvén, mind maga, s mind az egész várbeliek úgy megijetkeztek, hogy sokáig való tartliatás afelöl a várnak teljességesen kétségesek volnának".*

Szalárdi szerint az ostrom idején Jakusith Anna kegyetlenkedett a várban fogságban tartott protestáns foglyokkal: „*melly grófasszony olly nagy kegyellenséggel viseli vala magát, hogy a lengyelek kiütésekori csatakor bizonyos nemes emberek is fogatván s vitetvén fel a várba, s többek közölt Bihar vármegyei Tunyogi György, öreg Zólyomi Miklósné jámbor szolgája is, ez is maga is bizonyságot tett róla, hogy őket is egynehányszor ki akarta vitetni és megnyakaztatni, ha az istenes keresztyén asszonyi állat, mind az asszonyt sok instantiákkal, istennek büntetésével való fenyegetésével el nem verte volna róla, és a főember szolgáit nagy szorgalmatossággal felölök nem futtatta, s azok által is kegyetlenkedését lenyomni nem igyekezte volna; sőt hogy a tömlücz fenekén is éhen megölte volna őket, ha az ur isten azt az istenes asszonyi állatot, és egy ellenkező vallású papot nem támasztotta volna oltalmokra, kinek illy kiváltképen való kegyetlenkedése bizonyos volt. Az lengyelek kiütésekkor való csata alkalmatosságával többek között Szatmár vármegyei egy jó szabású nemes ember Tunyogi Ferencz fogatván és vitetvén fel többek között evangeliumi valláson lévő, az asszony akkor szintén ebéd felett levén, hogy azt a nemes embert császár birodalmábúl valónak értené lenni, eleibe parancsolta vala vitetni. Amaz nagy javára, szabadítására reméli vala behivattatását, és midőn holmit kérdezett volna tőle az asztal felett, s*

a fejedelemhez való pártolásokat is szemére hányta volna, megkérdezte szomjuhoznék-e? S hihető szegénynek annak is mint mezőn nyargalódott, huzattatott, vonaltatolt s fáradt embernek volt szüksége reá, azon kérdésre bizonyítással felelvén: a grófasszony maga kannáját parancsolta vala neki megtöltetni; de azalatt nagy súgva megparancsolta vala, mig az asztaltól felkelne, addig ütnék el a fejét. Az kanna bor kezében adatván, abból mindenek azt állítják vala, mingyárt szabadon bocsátatnék; de minekutána a bort jóízűen megitta volna, amint már megparancsoltatott vala, csak mingyárt az vár eleiben kivitetek, s azonnal feje vétetek. Midőn felkelnének az asztaltúl az asszony szolgái, általok csak felmészárolva találtatik: melly nagy kegyetlenségén asszonyoknak mind eleget csudálkozának, s mind az becsületes nemes ember olly véletlen és méltatlan halálán eleget is busulának.

Az vár lötetését az urak, s főképen Rákóczi Zsigmond, hogy édesatyja régi gyalázatját[7] *is vindicálhalná, boszulhatná, nagy szorgalmatosan continuáltatják, szünetlenül miveltetikvala, és hogy a pattantyúsok jók volnának, valóban káros on is lőnek vala a várbeliek részekről, kiknek hogy nagyobb félelmet szerezhetnének, hogy elsőben is csak a belső épületeket igyekeznének nyakokban rontani, megparancsoltatott vala. Az kik is a bástyákat felülhaladó épületeket úgy megkezdték vala rontani, hogy az házaknak falai nagy romlásokkal szakadoznának, a bástyák ablakin bejárván, az igen nagy golyóbisok sok károkat tesznek vala bennek, és úgy elvették vala lövéseket is, hogy csak elvélve lőhetnének, csak imígy amúgy egyet egyet, és a bástyákon is bujkálva csak alig maradhatnának*".

Miután az ostrom során a vár védelmi rendszere jelentős sérüléseket szenvedett, a grófnő követeket küldött az ostromló sereg vezetőihez, amelyben szabad elvonulás fejében felajánlotta Jeszenő feladását: *„melly nagy romlást az asszony naponként nevekedten nevekedni félelmesen szemlélvén, a vár megadása felölkezde gondolkodni, csak hogy miképen kellene annak lenni, módjáról szolgáival tanácskozni, kik, hogy a generálokhoz kellene kiküldeni, és mindenével való békességes elbocsáttatást kellene kívánni, ha magoktól cselekedhetnének is, ugyan általok a*

[7] A már korábban említett gúnyiratot emlegeti a krónikaíró.

fejedelemtől supplicálni, neki tanácsúi adták vala. Kiküldvén azért az urakhoz, hogy magoktól nem cselekedhetnének; hanem hogy a fejedelemnek abbeli kívánságát értésér e adván, magok is törekednének mellette, noha az asszonynak hűti ellen az ö nsga hadaiban esett kártételen tagadhatatlan ő nsá – gának nagy busúlása, s méltó haragja is nem volna, az asszonynak értésére adaták vala. ki azt értvén, már csak reménykedik vala, hát már addig is mig a fejedelemtől a válasz megérkeznék, szűnnének a vár rontatásálúl. Mellyet az urak is megcselekedtek vala, megizenvén, a melly foglyok benn volnának, semmi nyavalyájok ne legyen.

Rákóczi György belement az egyezségbe, megfelelő feltételekkel: „*az fejedelemtől ollyan válasz érkezvén a várban levő minden élést, s mindenféle muniliókat, vár erősségére való eszközöket ott hagyván, s a befogott rabokat is minden sarczfizetés nélkül békével bocsáttatván, valahová akarna menni, bocsáltatnék minden bántás nélkül. Ki ekképen elbocsátatott vala. Az várbúl pedig Balling János minden élést, lövő szerszámokat kiszállíttatván, és minden haszonra valót Munkácsba takaríttatván, a fejedelem parancsolatjábúl a várnak minden bástyái, derék épületi porral felhányattatván*[8]*, s haszontalanná tétettetvén, pusztán hagyatott vala*". Részben a Homonnai família fő tárházaként szereplő vár ostroma, illetve a felrobbantása lehetett az oka annak, hogy a családi levéltár nagy része elpusztult. Az 1644. évi hadjárat különböző forrásokban szereplő leírásaiban számos utalással találkozunk Ungvár ostromáról, valamint Barkó és Jeszenő pusztulásáról, azonban Nevickével kapcsolatban, amelyet állítólag ugyanekkor romboltak le, semmilyen említést nem történik.

Az 1644-es hadjárat következtében a Homonnai Drugeth-birtokok nagy része I. Rákóczi György fennhatósága alá került. Nem véletlenül jegyzi meg Szalárdi János is: „*így lakolt vala meg gróf Druget Homonnai János, nálánál méltóságosabb fejedelmi embernek nagy gyűlöltségből való méltatlan gyalázásáért, kit nálánál nagyobbnak nem csak nem akar vala ismérni és tartani s érdemes becsületit megadni; hanem még nagy emberekhez illetlen nyelvvel szokta vala mocskolni,, mellybül ugyan közbeszédbe költölték vala az emberek: melly gonosz kocsis lett volna Rákó-*

[8] Felrobbantották

czi György, hogy ostora hegyi gróf Druget Homonnai Jánost is annyira megérdeklette, és meg is sanyarította volna! mert kocsis Györgynek hijjavala" (Szalárdi 1980). Szirmay Zemplén vármegye leírásában már kicsit árnyaltabban fogalmaz: *„A főispán, Homonnay János gróf azonban hű maradt és inkább engedte, hogy várait és minden javait dúlják, rabolják a dühöngő Rákócziták, de nem engedte, hogy a királytól való utálatos elpártolás az ő nevét beszennyezze. Drugeth Jánosnak és mindazoknak javait, a kik hívek maradtak királyukhoz, Rákóczy a maga fiskusának elfoglalta. A Drugeth-várak, Jeszenő és Barkó leromboltattak"*.

Hogyan, milyen körülmények között került az országbíró és családja a Varasd vármegyei Klenovnikra (Szlavónia-Horvátországba), a Draskovich család várába – további kutatás feladata lesz. A Batthyány-miszszilisek között néhány levél tanúskodik Homonnai Drugeth János (és feltételezhetően családja) tartózkodási helyeiről: Csejte (1644. 09. 23), (Szécs)Keresztúr (1645. 04. 30., 1645. 05. 05.). Mindkét uradalomban a Drugethek részbirtokosok voltak Nádasdy Katalin öröksége révén. Ugyanakkor a rokoni kapcsolatok révén a dunántúli tartózkodás helyszíneként a Nádasdy család (Homonnai Drugeth János Nádasdy (II.) Ferenc és Báthori Erzsébet unokája volt) valamelyik Sopron vagy Vas vármegyei birtoka logikusabbnak mutatkozott volna, mint Szlavónia.

Az Utyeszenics-Martinuzzi-rokonsághoz tartozó trakostyáni Draskovich család jelentős szlavóniai és stájerországi birtokokkal rendelkezett, (III.) Gáspár 1624-ben luetenburgi és klenovniki szabad bárói rangot kapott, 1635-ben pedig unokatestvérével, (III.) Jánossal együtt grófi rangra emelték. Az eléggé szűkös források (III.) Gáspárral kapcsolatosan megjegyzik császári és királyi kamarási, illetve tanácsosi tisztségeit, valamint az előkelő stájer családból származó Veronika Freiin von Eibiswalddal kötött házasságát. Draskovich udvari pályafutása számos párhuzamot mutat Homonnai Drugeth Jánosével (illetve Batthyány Ádáméval), éppen ezért valószínűsíthetjük, hogy kapcsolatuk a bécsi udvari szolgálat során vehette kezdetét. Klenovnik építése 1616–1667 között zajlott, a maga 90 szobájával az ország egyik legnagyobb kastélyának számított, így valószínűleg jutott elegendő hely a menekültek számára is. A kastélyban gyakran megfordult a szomszéd birtokos, Zrínyi Miklós is, aki a várúr lányának, Mária Euzébiá-

nak udvarolt. *Keglevich Péter naplóbejegyzése szerint: „1645. június 4. Ugyanaz nap volt eljegyzése gróf Zríni Miklósnak gróf Draskovics Gáspár leányával, s ez történt Klenovnikon"* (Keglevich 1867, 245.old.). *Valószínűleg a Homonnai Drugeth család tagjai is részt vettek az ünnepi eseményen. Mivel időközben megkezdődtek a tárgyalások az erdélyi fejedelemséggel kötendő békéről, az országbíró saját ügyeiben többször megfordult Grazban, a stájer tartományi székhelyen.* Augusztus 14-én Klenovnikon kelt levelében írja, hogy Zrínyi Miklós vacsora után érkezett jó hírekkel: *„a török császárnak Candiában 8000 emberét vágták le s több hajóját elvették"*. Valószínűleg Zrínyi hosszabb ideig vendégeskedett a Draskovich-udvarban, mert az I. Rákóczi Györggyel kötendő béke híre is itt érte. Ezzel kapcsolatban szeptember 10-én levelében Homonnai Drugeth János így ír Battyhány Ádámnak: *„Meglett uram az békesség; valamely rosszul csak lehetett, de megcsinálták, nem gondolván meg az emberek se az magok méltóságát, se más ember kárát. Meddig terjed és meddig tart, az jó Isten tudja. Én egyáltalában nem valami jót vagy megmaradást, de nagyobb veszedelmet ezen békességből következni reménylek. Palatinus uram őkegyelme is menti magát, hogy hire nélkül csinálták meg"(URL 4).* Az előkészületben lévő linzi béke személyesen is érintette Homonnait, hiszen többek között az 1641-ben zálogként megkapott Tokajt (Tarcallal, Ecseddel, Nagybányával és a regéci uradalommal) I. Rákóczi György birtokába jutatta volna.

Eredetileg a Zrínyi-Draskovich esküvőt 1645 őszére tervezték, ezt a feltételezést támasztja alá Homonnai Drugeth János 1645. október 3-án írt levele, amelyben arra kéri Batthyány Ádámot, hogy küldené el néki énekes gyermekét: *„mert itt házasulandó személyek vannak, s odaigértem"* (az esküvőt végül 1646. február 11-én tartották meg Prauneken).

1645 novemberében az országbíró valószínűleg ismét Grazba tartott, amikor a határszélen hirtelen elhunyt. 1645. november 22-én a Vas vármegyei Dobra (Neuhaus)[9] várából ír Battyhány Ádámnak Jakusich Anna mint Homonnai Drugeth János országbíró özvegye(-

[9] Dobra a Batthyány család birtoka volt, férje halála után BatthyánynéLobkowitz-Poppel Éva itt tartott udvart. 1645-ben Battyhány összeíratta a vár felszereléseit, amelynek helyiségei lakható állapotban voltak.

Nagy, 1858). Ezt adátumot támasztja alá Révay László naplóbejegyzése is: *„22. nov. horvátországi számkivetésbül kijővén szegény Homonnay János, útjában halt meg, anno 1644. 12. martii temettük szombati örög templomba apja mellé*" (Keglevich 1867), illetve Szirmay Antal is: *„Az 1645. évben arról, hogy Drugeth János gróf milyen halállal múlt ki, pusztító döghalál, vagy pedig fegyver emésztette-e el? vagy valahol számkivetésben végezte életét? nincs adatunk"*. Az egykori ellenfél haláláról *1646. január 14-én*ifj. Rákóczi György így tájékoztatta öccsét, Zsigmondot *„Homonnai guta ütés miatt holt meg. Bottyáni uramél"*.

Jakusith Anna életének további eseményeit a történelemtudomány még nem vizsgálta részletesen, így csak a rendelkezésre álló források révén tudjuk, hogy fontos szerepet játszott az ungvári unió előkészítésében. Publikált levelei közül az utolsókat fónyi Aszalay István nádori bíróval, országbírói helytartóval váltotta. Aszalay Esterházi Miklós nádor köréhez tartozott, apja munkácsi tiszttartó, majd udvarbíró, később Alaghy Menyhért regéci és pácini birtokainak felügyelője. Aszalay István Esterházi támogatásával külföldön, a grazi jezsuita kollégiumban tanult, majd a nádori apparátusban helyezkedett el. 1630 januárjától a nádor titkára. Munkássága elismeréseként III. Ferdinánd király címeres levelet és birtokot adományozott számára. Draskovich János nádor mellett nádori ítélőmester (bíró). Ezután egy ideig „szabadúszó" jogászként tevékenykedik, több főnemesi család is igénybe veszi szolgálatait. 1650-ben „*akaratom ellen, nagy búsulásomra érsek uram* (Lippay György esztergomi érsek, főkancellár) *(...) institutiójára s izengetésére (...) fel kelle vennem (...) avicejudexcuriae tisztet*". Csáky László országbíró mellett tevékenykedett, akit grazi tanulmányai során ismert meg. 1651-ben a Magyar Kamara tanácsosa, a következő évben többek között felméri a Szepesi Kamara felső-magyarországi pénzügyeit. Valószínűsíthető, hogy Graz a kapcsolódási pont Homonnai Drugeth Jánoshoz is. Naplója szerint részt vett Drugeth János és Jakusitsh Anna pruszkai esküvőjén is. Személyes és családias kapcsolat lehetett Aszalay és a Drugeth család tagjai (valamennyien Esterházi Miklós nádor lekötelezettjei) között, mivel több olyan eseményre is meghívást kap, aki ezt feltételezi. Jakusith Anna és Kata meghívják testvérük, György egri püspök 1649. május 4-én a pruszkai ferencesek templomában tar-

tandó temetési szertartására *(Magyar Történelmi Tár 1891, 514. old.). 1650*. október 1-jén Nagyszombatban kelt levelében Jakusith Anna arról értesíti Aszalay Istvánt, hogy lánya, Homonnai Drugeth Klára – aki a klarisszák nagyszombati kolostorában nevelkedett – le kívánja tenni a végső egyházi fogadalmat, hogy „*az ö édes Jézusának, jegyesének holtig és azután örökké való kötelességében legyen*". Az ünnepélyes fogadalomtételre 1650. október 23-án kerül sor Nagyszombaton, amelyre Aszalayt is meghívja, „*hogy az megnevezett napon és helyen méltóztassék jelen lenni, és édes leányomnak lelki menyegzéjét kívánatos jelenlétével ékesíteni" (Magyar Történelmi Tár 1891, 703–704. old.).*

Jakusith Anna utolsó beazonosítható levelét (Datum in Arce Terebes 14. Mártii 1651.) szintén Aszalay Istvánhoz intézte, amelyben vagyonjogi kérdésekben próbál tanácsot kérni. A levélben egy családi, vagyoni alapú konfliktus képe rajzolódik ki: anya és fia, Homonnai Drugeth (IV.) György között. Réz László a későbbi felső-magyarországi főkapitánnyal kapcsolatban így ír: „*Jellemének tulajdonságai között első helyen állt az erőszakoskodás és a viszálkodás vágya. Viszálkodásban élt mindenkivel, még a saját anyjával is*." A levél megírásakor 19 esztendős (IV.) György valószínűleg saját kezébe vette birtokai és családi vagyona kezelését, s mint a levélből kitűnik, a családi tárházat (kincstár és oklevéltár) is feltörték, annak értékeit, köztük Jakusith György egri püspök hagyatékát beolvasztották.

A kora újkori Magyarországon a nők élete és helyzete erősen kötődött a társadalmi osztályhoz, a vallási normákhoz és a családi szerepekhez. Míg a nemesi nők bizonyos fokú jogi és gazdasági hatalommal rendelkeztek, különösen özvegységük alatt, a paraszti és polgári nők élete inkább a családi háztartásra és a földművelésre korlátozódott. A vallás és a hagyományos erkölcsi elvárások határozták meg mindennapjaikat, de egyes esetekben lehetőségeik is voltak a vallási műveltségre és a társadalmi szerepek tágítására.

A nők helyzete szorosan összefüggött a korszak társadalmi, gazdasági és vallási viszonyaival, valamint az ország történelmi kontextusával, amelyet a török hódoltság, a Habsburg-uralom és a reformáció formált. A nők jogi helyzete alapvetően alárendelt volt a férfiakénak, ami megfelelt az európai társadalmak általános patriarchális berendezkedésének.

A nők szerepe elsősorban a család és a háztartás vezetésére korlátozódott, különösen a nemesség és a parasztság körében. A nemesi társadalmi rendből származó nők helyzete némileg különbözött a paraszti és polgári nőkéhez képest, mivel a nemesi családokban a nőknek is fontos szerepük volt a vagyon és a földbirtok kezelésében. A nemesi családok esetében a házasság gyakran gazdasági vagy politikai szövetségek megkötésének eszköze volt. A nemes asszonyok elsősorban a család presztízsét és vagyonát erősítették a házasságok révén, de özvegyként, férjük halála után jelentős jogokat gyakorolhattak a családi birtokok felett. Az özvegyasszonyoknak joguk volt férjük hagyatékát kezelni, és gyakran saját nevükben is felléphettek birtokviszonyokkal kapcsolatos ügyekben. A nemesi nők oktatása általában otthoni nevelésre szorítkozott, ahol a vallásos műveltség, az olvasás, az írás, valamint a háztartásvezetési készségek elsajátítása állt középpontban. A magasabb rangú nemesi családok lányai azonban néha szélesebb körű műveltségre is szert tettek, különösen, ha apjuk vagy férjük támogatta őket.

A kora újkori Magyarországon a vallás jelentős szerepet játszott a nők életében, különösen a reformáció és a katolikus megújulás idején. A vallásos normák meghatározták a nők társadalmi helyét és erkölcsi kötelességeit. A nőknek alázatosságot, erkölcsi tisztaságot és a férfiak iránti engedelmességet tanítottak. A protestáns és katolikus egyházak különbözőképpen értelmezték a nők szerepét, de mindkettő hangsúlyozta a családon belüli kötelességeiket. A reformáció a vallási élet egyszerűsítését és az anyanyelvi bibliaolvasást hozta magával, ami néhány nő számára lehetőséget adott a vallási műveltség elmélyítésére. Az olvasás képessége elterjedtebbé vált, különösen a protestáns közösségekben, ahol a nők is olvashatták a Bibliát. Ez a vallási műveltség bizonyos fokú önállóságot biztosított a nők számára, de a protestáns egyházak továbbra is fenntartották a hagyományos nemi szerepeket. A katolikus egyház továbbra is szigorú erkölcsi előírásokat és hierarchikus társadalmi struktúrát hirdetett. A katolikus megújulás (ellenreformáció) időszakában a nők számára a legfontosabb a vallásos élet, a család fenntartása és a gyermeknevelés volt. A katolikus egyház keretében néhány nő számára a kolostori élet is vonzó lehetőséget nyújtott, ahol vallási szolgálatot vállalhattak, de ezek a lehetőségek korlátozottak voltak. Az öz-

vegyek különleges helyzetet foglaltak el a kora újkori társadalomban, mivel férjük halála után gyakran nagyobb jogokat gyakorolhattak. A törvények lehetővé tették számukra, hogy birtokokat örököljenek és kezeljenek, különösen, ha nem volt férfi örökös a családban. Az özvegyek tehát gazdasági és társadalmi szempontból jelentős szerepet játszhattak, és néha jelentős befolyással is rendelkeztek. Az özvegyi jogok azonban nagyban függtek a társadalmi osztálytól és a konkrét jogi helyzettől.

Irodalom

1. Dr. Illésy János, 1891. Nova Transylvanica. Taliold. // Magyar Könyvszemle, 1891 (16. évfolyam, 1-4. szám) – 220–231. pp.)
2. Emődi Tamás, 2005. A beregszentmiklósi Telegdi–Rákóczi-kastély. Korunk. 2005 December. Faragó Tamás), Bp., 90-94. old.
3. Font Zsuzsa, 2022. Megjegyzések Telegdi Kata verses levele értelmezéséhez. Magyar Irodalomtörténet. Budapest: Gépeskönyv, 2022 https://f-book.com/mi/index.php?chapter=0905FONTMEGJ
4. G. Etényi Nóra. Lorántffy Zsuzsanna politikai és kulturális szerepe hazai és európai tükörben. Elérhető: http://radaygyujtemeny.hu/etenyin.htm
5. Gebei Sándor. Lorántffy Zsuzsanna és a lengyel hadjárat (1657). In Tamás Edit. Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna: tanulmányok születésének 400. évfordulójára, 2. kötet (259-270). Sárospatak: Rákóczi Múzeum, 2000. – 259-270. old.
6. Hanák Béla, 2020. Kinek még a sírban se volt nyugodalma. Telegdy Anna halála és sírjának kirablása. Lymbus, 2020., 2. évfolyam, 313-376. old. https://epa.oszk.hu/01500/01500/ 00020/pdf/EPA01500_lymbus_2022_01_0313-0376.pdf
7. Kádár Zsófia. Jezsuita vezetésű vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582-1671). // Századok V/1229 – 2014 – 1246. old.
8. Keglevich Péter naplója 1599–1661. Közli Deák Farkas. // Magyar Történelmi Tár – 2. sorozat 1. kötet – 1867 – 245 old.

9. Két vitéz nemesúr: Telegdy Pál és (Telegdy) János levelezése a XVI. század végéről. Közzétette Eckhardt Sándor. Budapest: Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete, 1944. – 218 p.
10. Magyar Történelmi Tár 1857. Kivonatok Révay László naplójából, Dualszky Jánostól, 1857. Magyar Történelmi Tár, 1. sorozat 3. kötet, 251. old. .
11. Magyar Történelmi Tár 1891. Jakusith Anna két levele, 1891. Közli: Komáromy András. Magyar Történelmi Tár, 3. sorozat 14. Kötet, 703-704. old.
12. Magyar Történelmi Tár 1891. XVII-ik századi gyászjelentések. Közli: Komáromy András. // Magyar Történelmi Tár – 3. sorozat 14. kötet – 1891. – 514. old.
13. Mészáros Károly, 1861. Ungvár története a legrégibb időktől máig. Pest, Ráth Mór Könyvkereskedése, 114 p.
14. Nagy Iván, 1857. Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. kötet (A-B), Pest: kiadja Friebeisz István, 311 old.
15. Nagy Iván, 1858. Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III. kötet (C–D), Pest: kiadja Ráth Mór, 420 old.
16. Nagy Iván, 1862. Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. kötet (P–R), Pest: kiadja Ráth Mór, 852 old.
17. Pandula Attila 2014. A pruszkai ferences templom heraldikus kapuzata. // Magyar Sion. Új Folyam – VIII. / L. (2014/2). – 191–202. old.
18. Pesti Brigitta, 2013. Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében. Budapest-Eger: Kossuth Kiadó-Esterházy Károly Főiskola. – 345. old.
19. Péter Katalin, 2012. Magánélet a régi Magyarországon. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.
20. Péter, Katalin, 2005. Házasság a XVII. századi Magyarországon. Bölcsőtől a koporsóig. Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához (szerk.)

21. Péter, Katalin, 2008., Házasság a régi Magyarországon. 16–17. század, Budapest: L'Harmattan Kiadó, 168 old.
22. Péter, Katalin, 2010. Az asszony neve. Arisztokrata névhasználat a 16–17. századi Magyarországon, Történelmi Szemle, № 2., 151–187. old.
23. Radvánszky Béla, 1986. Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. kötet, Budapest: Helikon Kiadó, 354 p.
24. Radvánszky Béla, 1986. Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. kötet, Budapest: Helikon Kiadó, 406 p.
25. Radvánszky Béla, 1986. Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. III. kötet, Budapest: Helikon Kiadó, 428 p.
26. Reizner János 1881. III. Ferdinánd király rendelete magyar könyvek elkobzásáról 1642-ből. // Magyar Könyvszemle, 1881 (6. évfolyam, 1-6. szám. – 222–226. old.
27. Réz László, 1899. A Drugethek és Homonna reformációja. Sátoraljaújhely: Zemplén Könyvnyomtató Intézet, 158 old.
28. S. Benedek András, 1993. A tettenérhető történelem. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
29. S. Sárdi Margit, 1999. A költőnő szerepe és társadalmi lehetősége a XVII–XVIII. században = Hagyományos női szerepek, szerk. KÜLLŐS Imola, Bp., 1999, 135–149.
30. Szalárdi János, 1980. Siralmas magyar krónika. Budapest: Magyar Helikon Kiadó, 1980, 863 old.
31. Szilágyi Sándor 1893. I. Rákóczy György 1593-1648. Budapest: A Magyar Történelmi Társulat. - https://mek.oszk.hu/05700/05745/html/04.htm
32. Tripartitum. Werbőczy, István. Tripartitum. Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyve. (Online). Доступно: http://www.staff.u- szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm.
33. Viskolcz Noémi, 2007. 17. századi ismeretlen hazai kisnyomtatványok a Magyar Országos Levéltárból. // Magyar Könyvszemle, 2007 (123. évfolyam, 1-4. szám) – 2007 / 2. szám – 185-199. old.

34. Zika Klára. Lorántffy Zsuzsanna, a fejedelemasszony. Elérhető: 2014. október 24. http://magyarokforrasa.hu/lorantffy-zsuzsanna-a-fejedelemasszony.html
35. Zubánics László, 2007. Víz tükrére történelmet írni...Budapest-Ungvár, Intermix Kiadó. 27-29. old.
36. Zubánics László, 2011. Tájba írt történelem: Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja legmagyarosabb vonzáskörzetében. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
37. Zubánics László, 2015. Világok végein. Északkelet-Magyarország a XVI–XVIII. században: politika, gazdaság, kultúra. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó. - https://mek.oszk.hu/14300/14343/14343.pdf
38. URL 1. Móricz Zsigmond. A Nap árnyéka. (Az „Erdély-trilógia" harmadik része) -https://mek.oszk.hu/01200/01206/html/04.htm
39. URL 2. RÉGI MAGYAR LEVELESTÁR (XVI-XVII. SZÁZAD). Válogatta, sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket összeállította Hargittay Emil. Budapest: Neumann Kht., 2002 - https://mek.oszk.hu/06200/06208/html/rml3149.html
40. URL 3. Takács Sándor. Magyar küzdelmek. // https://mek.oszk.hu/08600/08663/ 08663.htm#n155

NŐI SZEREPEK ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG NEMESI TÁRSADALMÁBAN A XVI–XVII. SZÁZADBAN

Zubánics László, a történelemtudományok kandidátusa, az UNE UMOTI Magyar történelem és európai integráció tanszékének vezetője, laslov.zubanych@ uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-3351-0512

Tancsinec Vitalij, az UNE Történelem és Nemzetközi Kapcsolatok Kara történelem és régészet szakos PhD-hallgatója, vitalii.tanchynets@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-6439-5393

Mindenképpen említésre méltó, hogy a korabeli Magyar Királyság jogi szabályozásában számos fontos megállapítást találunk a nőknek a társadalomban betöltött szerepével kapcsolatban. A Tripartitum ugyan egyrészt korlátozza a nők szabad mozgásterét (amelynek kereteit a családban szabja meg), ugyanakkor szociális-gazdasági téren jelentős jogokat biztosítanak számukra. A társadalmi státusra, illetve a vagyoni háttérre támaszkodva a nők jelentős politikai befolyásra is képesek voltak szert tenni. A török hódoltság korában a nemesi családok nőtagjainak szerepe jelentősen felértékelődött. Mivel a családfők/férjek nagy része a végvári rendszer fenntartásával, az állandó törökellenes háborúkban voltak elfoglalva, a feleségek korábbi „anyai funkcióik" mellett gazdasági, társadalomszervezői, illetve időnként katonapolitikai feladatokat is elláttak. A viszonylag alacsony átlagéletkor, illetve a háborúk/járványok következtében bekövetkezett magas halandósági mutatók miatt a nők igen hamar özvegyi státusba kerülhettek. Bár a korabeli törvények garantálták az utódok jogait a családi vagyonra, azonban annak megfelelő garanciája a gazdasági/politikai háttér biztosítása érdekében egy újabb házasság megkötése lehetett. Éppen ezért találkozhatunk 1–3 házassággal egyszerre mind a férj, mind pedig a feleség részéről. A családi vagyon koncentrációja érdekében a felek gyakran támogatták korábbi házasságukból származó gyermekeik házasságkötését. A korabeli nemesi asszonyok nem csupán gyermekeik, hanem környezetük (famíliájuk) nevelésével is foglalkoztak. A királyi udvar hiányában a főnemesi udvarok (Ungvár, Munkács, Huszt, Kis-

várda, Szentmiklós stb.) oktatási és kulturális központokként is működtek, a leendő feleségek itt sajátították el a mindennapi élethez szükséges tudnivalókat.

A főúri családok vallásgyakorlása (esetleges vallási konverziója) jelentős hatást gyakorolt szűkebb és tágabb környezetükre, így például a reformáció, majd az ellenreformáció is innen indul ki. A protestantizmus és a magyar nyelvű írásbeliség terjedése kapcsán jelentősen megnő az írásos források mennyisége, amelyek révén betekintést nyerhetünk a korabeli mindennapokba is. Sajnos a kora újkori családi levéltárak részleges elpusztulása miatt a legtöbb neves család, illetve annak tagjainak élettörténete igen hiányos. A legtöbb esetben nem áll rendelkezésére a születés és az elhalálozás dátuma, az életük fontosabb eseményeiről is csupán mozaikszerű információkkal rendelkezünk. Éppen ezért nagyon fontos ezeknek a mozaikoknak egységes portrévá való „összegyúrása".

Kulcsszavak: *kora újkori nemesi társadalom, nők, jogok, érvényesülés, Várdai, Telegdy, Lorántffy, Jakusith.*

© Zubánics László, Tancsinec Vitalij, 2025

Dupka György

MIT TUDUNK A TÖRTÉNTEKRŐL? HOL TART A GULAG–GUPVI-KUTATÁS KÁRPÁTALJÁN ÉS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN?

A szovjet korszak bűneinek kivizsgálása Kárpátalján is elindult. A Mihail Gorbacsov nevéhez fűződő szovjet korszak második felében a hatalom álláspontja szerint nem az állam-szocialista időszakot, hanem a sztálini személyi kultuszt terheli a felelősség ebben a témában. A Sztálin nevével fémjelzett korszak bűneinek kivizsgálása többek között Kárpátalján is elindult.

1989. október 20-án a Népképviselők Kárpátaljai Területi Tanácsa mellett magyar munkacsoport alakult[10], amely tisztázni kívánta az 1944 őszén Kárpátaljáról munkatáborokba hurcolt magyar férfiak sorsát. A munkacsoport az 1930–40-es években és az '50-es évek elején történt megtorlások áldozatainak rehabilitálását elősegítő bizottság mellett működött. A bizottság élére e sorok íróját választották (Dupka 1993b).

Beregszászban 1989. november 18-án a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) szervezésében megtartott emlékkonferencia[11] (ekkor a KMKSZ felelős titkára voltam) indította el a levéltári kutatómunkát és a civil összefogásra épülő anyaggyűjtést, amely többek között az 1944 őszén „háromnapos" munkára elhurcoltak névjegyzékének összeállításáról, a Szolyvai Emlékpark felépítéséről is döntött. Később ebben az általam irányított akcióban részt vett több mint 100

[10] Kárpáti Igaz Szó, 1989. július 12.

[11] Veress Gábor, a beregszászi járás akkori első titkára a beregszászi fórum összehívása ellen hevesen tiltakozott, és akadályozni próbálta munkáját.

túlélő, hozzátartozó, polgármester, önkormányzati képviselő, valamint a civil szervezetek, a KMKSZ-alapszervezetek tisztségviselői, aktivistái.

Újjászervezték a megyei rehabilitációs bizottságot. Ugyanakkor 1990. augusztus 26-án a megválasztott képviselőkből újjászervezték a Népképviselők Kárpátaljai Területi Tanácsának a Rehabilitáltak Jogainak Visszaállításával Foglalkozó Munkabizottságát. A 17 tagú testület vezetője *Molnár Bertalan,* a megyei végrehajtó bizottság első elnökhelyettese lett. A dokumentációs ügyviteli feladatot Dupkáné Kövy Edit látta el, aki a túlélőktől, hozzátartozóktól beérkezett közel 200 levelet iktatott és dolgozott fel, a beregszászi levéltár anyagai alapján 30 000 hadifogoly és internált nevét gépelte át, és megszervezte a bizottság által rehabilitált személyek névsorának közlését a megyei ukrán és magyar sajtókiadványokban.

A testület megbízta tagtársunkat, Olekszij Korszun ezredest, hogy a Moszkvai Különleges Levéltárban gyűjtsön olyan dokumentumokat, amelyek megvilágítják az 1944. novemberi elhurcolás politikai hátterét, valamint vizsgálja meg, itt őrzik-e a hiteles lágerlistákat. Engem, mint a megyei tanács képviselőjét felkértek, hogy hasonló dokumentumokat kutassak fel a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban, hatósági intézetében, intézményekben és magánszemélyeknél (Dupka 1993a).

A Szolyvai Emlékpark. 1989. október 29-én Szolyva város polgármesteri hivatala hozzájárult a város területén 1944–1945-ben létrehozott 2. sz. gyűjtőtáborhoz tartozó rabtemető helyén az emlékpark létesítéséhez. Az alapkőletétel 1990. november 24-én, Szolyván volt. Az emlékpark építése – Asztalos Éva ungvári építész tervei alapján – 1992-ben a pénzhiány miatt elakadt. A gyakorlati megvalósítás 1993-ban kezdődött el. A munkálatok felgyorsulását idézte elő az 1994. július 9-én, Ungváron megalakult Szolyvai Emlékparkbizottság (SZEB). Az Illyés Közalapítvány 10 000 dollárt utalt át az emlékpark kialakítására. A részben elkészült emlékparkot 1994. november 27-én avatták fel, 2004-ben elkészülhettek az áldozatok nevét tartalmazó márványtáblák is, amelyeket a fő emlékmű siratófalára szereltek fel.

A fekete márványból készült táblákra a 2021. évi kimutatás szerint több mint 12 000 nevet vésték fel. A park területén létesített objektumok, emlékhelyek: a második világháborús katonai sír (2004); a köz-

ponti emlékoszlop (1995); a polgári áldozatok kopjafája (2005); a Mártírok kápolnája (2008); az egykori Bereg vármegye mai magyarországi területéről (ún. Csonka-Bereg), Ung vármegye ma Szlovákiához, valamint Ugocsa vármegye ma Romániához tartozó területeiről a szolyvai gyűjtőtáborba hurcoltak nevét tartalmazó márványtáblák (2009). Az emlékkomplexum építését, állagának megőrzését felvállaló Szolyvai Emlékparkbizottság mellett beindult a kutatóműhely is. A testületet felvették a Magyar Nemzeti Intézmények listájára, így a park fenntartása biztosított.

Az 1991 és 1994 közötti időszakban kétmandátumos képviselőként (egy időben voltam a megyei és az ungvári városi tanács képviselője), a megyei rehabilitációs bizottság magyar csoportjának egyik vezetőjeként, az ungvári városi tanács mellett működő, a rehabilitáltak jogainak helyreállításával foglalkozó bizottság tagjaként a magyarlakta települések veszteséglistáinak összeállításával kapcsolatos teendők koordinálását, összefogását, a levéltári kutatások beindítását, azok eredményeinek publikálását vállaltam. Célunk volt továbbá, hogy a sztálinizmus és a második világháború áldozatainak tiszteletére feliratos emlékhelyek létesüljenek, a túlélők visszaemlékezései napvilágra kerüljenek, és az internáltak kárpótlása, erkölcsi, politikai rehabilitációja hatósági feladattá váljon. Fontosnak tartottuk az emlékünnepségek megszervezését, hogy minden év novemberében együtt emlékezzünk a nemzetiségük miatt internáltakra, jeltelen tömegsírokban nyugvó halottainkra, s hogy céljaink elérése érdekében értelmes szövetséget kössünk.

Előrelépést jelentett, hogy 1992. október 17-én Kárpátaljára látogatott dr. Sepsey Tamás címzetes államtitkár, az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal elnöke, aki közérdekű bejelentést tett, miszerint segíteni akarnak a politikai okokból internált magyarokon is, jogsérelmük egy részének orvoslását pedig „a magyar állam vállalta fel." Az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal bő két hónap leforgása alatt 30 000 kárpótlási borítékot kapott Kárpátaljáról.

A korabeli médiák közül csak a *Kárpátalja*[12] című, Miskolcon megjelenő hetilap vállalta fel az eddig tabutémának számító, a zsidó

[12] Kárpátalja – a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség lapja. Főszerk.: Mankovits Tamás (Miskolc). Az áldozatok névsorát Dupka György adta közre.

holokauszthoz hasonló, etnikai tisztogatásként minősíthető 1944-es kárpátaljai népirtás ügyének teljes megvilágítását. A sztálinisták védelmét elvállaló történészek, politikusok, akkori civil szervezeti vezetők közül sokan igyekeztek továbbra is elhallgatni ezt a szörnyű tragédiát.

Irányításommal az internáltakról begyűjtött és összeállított anyagokat, a mártírok névsorát 1990 és 1992 között ugyancsak a *Kárpátalja* közölte folyamatosan, falvankénti bontásban. A túlélők és a hozzátartozók valamennyi publikációra reagáltak, levelek tucatjaiban juttatták el hozzám a közlésekkel kapcsolatos kiegészítéseket, visszaemlékezéseket.

A kárpátaljai magyar láger-irodalom első gyűjteménye társszerzőinek többsége is a túlélők közé tartozott, így adtam ki saját költségemen a sztálini lágerekben született verses leveleket, imákat *Istenhez fohászkodva…* címmel 1992-ben (Dupka 1992), a könyvért befolyó összeget pedig felajánlottam a Szolyvai Emlékpark építésére. Helytörténészektől és levéltárosoktól szintén kaptam értékes dokumentumokat, amelyek felhasználásával állítottam össze a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól szóló első emlékkönyv anyagát, amely 1993-ban, közreadásomban jelent meg (Dupka 1993a). A könyv anyagának angol változata is elkészült, és felkerült egy kanadai honlapra. További felhívásunkra megmozdult szinte egész Kárpátalja magyarsága, a posta egyre-másra hozta a túlélők visszaemlékezéseit (Dupka 2003). Ebben a tárgykörben eddig több mint 20 kiadvány jelent meg.

Az elhurcolások 60. évfordulójának szentelt gyászszertartás keretében 2004. november 20-án felavattuk 120 magyarlakta település emléktábláját a Szolyvai Emlékpark siratófalán. Ezek az emléktáblák több mint 5500 mártír nevét örökítik meg. A veszteséglistákat könyv alakban is megjelentettük (Dupka 2004).

A kárpótlási ügy, a kutatási program napirenden tartása. A Kárpátaljai Megyei Tanács magyar képviselőcsoportjának 1992-ben leszavazott beadványa óta mintegy 20 év telt el, közben az egymást követő parlamenti ciklusokban magyar parlamenti képviselők: *Tőth Mihály* (1994–1998), *Kovács Miklós* (1998–2002), *Gajdos István* (2002–

2006), *Gajdos István* (2012–2014), *Brenzovics László* (2014–2017), többször javasolták Ukrajna kormányának, parlamentjének az internált magyar férfiak erkölcsi és anyagi kárpótlását, ezzel kapcsolatos beadványai(n)k azonban süket fülekre találtak.

A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság 1944. évi internálásának témaköre Ukrajnában a rendszerváltás után sem vált hivatalosan a tudományos kutatás tárgyává. Ennek kapcsán fontos megjegyezni, hogy az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete támogatásával a 2007-ben megjelent, 4192 bibliográfiai tételt tartalmazó *Represszió k Ukrajnában 1917–1990 tudományos segédanyagok bibliográfiai mutatója* című gyűjtemény összeállítói a kárpátaljai magyarság elhurcolását taglaló ukrán és magyar nyelvű publikációkról nem vettek tudomást. A Szolyvai Emlékparkbizottság kutatóműhelyének történész tagjai a továbbiakban is kitartóan tanulmányozták a feltérképezett levéltáraknak a külvilág elől eddig elzárt dokumentumait. Sikerült feltárni, nyomon követni a Kárpátalja tragédiájára vonatkozó moszkvai forgatókönyv eltitkolt részleteit is.

A rendszerváltás utáni időszakban csupán néhány kárpátaljai történész (*Bendász Dániel, Mihajlo Boldizsár, Mikola Vehes, Mihajlo Delegán, Omeljan Dovhanics, Olekszij Korszun, Roman Oficinszkij, Olekszander Pahirja*) tartotta fontosnak az 1944–1945 között lezajlott sztálini szovjetizálás rémségeinek és áldozatainak, valamint az etnikai tisztogatás módszereinek bemutatását. Mint a Rehabilitációs bizottság és a Szolyvai Emlékparkbizottság tagjai, átfésültük a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) vonatkozó iratállományait. Az első iratgyűjteményből kiemelkedik a Turjanica-féle, 1945. június-júliusban összeállított névlista települési lebontásban, ebben közel 30 000 olyan név szerepel, akik a háború befejezése után nem tartózkodtak lakhelyükön, mert különféle hadifogolytáborokban, szovjet lágerekben voltak, vagy már időközben meghaltak. A második érdekes iratgyűjtemény az elhurcoltak hazatérésének ügyében a katonai közigazgatáshoz, a megyei néptanácshoz intézett hatósági, lakossági kérvényeket, beadványokat, egyéni és csoportos leveleket tartalmazza. A harmadik témakör a KGB Kárpátaljai Főosztálya,

a Szovjetunió Belügyminisztériuma Kárpátaljai Főosztálya, a Szovjet Kommunista Párt Kárpátaljai Területi Bizottsága archívumának 1944 és 1955 között keletkezett iratanyagát foglalja magában, amelyek a kárpátaljai magyarság és németség elleni megtorlásra, a politikai perekre vonatkoznak. A levéltári források fontosabb anyagaiból eddig több ukrán és magyar gyűjtemény jelent meg, mint például *A „malenkij robot" dokumentumokban* (Dupka 1997). Mindezek feldolgozása folyamatos, máig tart.

A Kárpát-medencei, ezen belül a kárpátaljai internáltakról és hadifoglyokról a legpontosabb adatokat feltehetően akkor kapnánk, ha betekinthetnénk például a 4. vagy a 3. Ukrán Front hadműveleti irattárába, amely az eredeti listákat is tartalmazza. Sajnos, ezek a dokumentumok eddig nem kerültek elő, kerestük a kijevi és a moszkvai levéltárakban, mint később megtudtuk, azokat zárolták több évtizedre. A több évig tartó gyűjtőmunka kiterjedt az alábbi oroszországi, ezen belül a moszkvai levéltárakra: az Oroszországi Állami Katonai Levéltár (Российский Государственный Военный Архив, РГВА); az Oroszországi Föderáció Állami Levéltára, (Государственный Архив Российской Федерации, ГАРФ); az Oroszországi Föderáció Elnökének Levéltára (Архив Президента Российской Федерации, АП РФ); az Oroszországi Állami Szociál-politikai Történelmi Levéltár (Российский Государственный Архив Социально-Политической Истории, РГАСПИ); az Oroszországi Föderáció Hadügyminisztériumának Központi Levéltára (Центральный Архив Министерства Обороны Российской Федерации, ЦАМО РФ) stb. Az itt található anyagok a kutatás szempontjából megkerülhetetlen forrásnak számítanak.

A dokumentumok, visszaemlékezések, kutatói anyagok nyilvánosságra hozása. A rendszerváltás után több kulcsfontosságú döntést tartalmazó dokumentumot hoztunk nyilvánosságra, elsősorban azokat, amelyeknek titkosságát feloldották.Szerkesztőbizottsági tagként vettem részt egy közel félezer, olyan levéltári dokumentumot tartalmazó ukrán–orosz gyűjtemény kiadásának előkészítésében, amelynek összeállító-főszerkesztője Olekszij Korszun ukrán történész volt.

A határozatok többsége a 4. Ukrán Front, az NKVD[13], a SZMERS[14] és más belügyi alakulatoknak, főtiszteknek Kárpátalján a helyi lakossággal szemben elkövetett háborús bűnös cselekedeteire is fényt derít. A nyolcszáz oldalas kiadvány[15] többek között tartalmazza azokat a perdöntő okmányokat is, amelyek meggyőző adatokkal, nevekkel alátámasztva bizonyítják az 1944 őszén és különösen 1945 elején a szovjet katonai hatóságok és a megtorló egységek (NKVD, SZMERS és más belügyi alakulatok) által elkövetett törvénytelenségeket. A kötet megjelentetése az első olyan kísérlet, amelyben annak érdekében gyűjtöttük össze és rendszereztük a legfőbb levéltári adatokat, hogy rávilágítsunk azokra az – szovjet kormány és az állambiztonsági szervek, valamint a 4. Ukrán Front katonai parancsnoksága és a helyi kommunista párt közreműködésével végrehajtott – internálási folyamatokra, amelyeknek kárpátaljai lakosok tízezrei estek áldozatul. E munkában azokat az eddig nyilvánosságra még nem hozott levéltári adatokat használtuk fel, amelyek az Oroszországi Föderáció levéltáraiból kerültek elő. Számos dokumentumot, gyakran csak nagy nehézségek árán, a kárpátaljai biztonsági szolgálat és a Belügyminisztérium archívumá-

---

[13] NKVD (Народный Коммисариат Внутренних Дел /Kommiszariat vnutrennih gyel), Belügyi Népbiztosság a szovjet rendszer védelmére. 1919-ben hozták létre, felügyelete alá tartozott a büntetésvégrehajtás több tízezer börtöne és munkatábora, a katonaság és a lakosság politikai ellenőrzése (titkosrendőrség, kémelhárítás). Hatáskörét 1944/45 a megszállt területekre is kiterjesztették.

[14] SZMERS (*oroszul*: Специальные Методы Разоблачения Шпионов, Szpecialnije Metodi Razoblacsenyija Spionov, azaz Különleges Módszerű Kémelhárítás), három szovjet katonai titkosszolgálat ernyőszervezetének a neve. 1943-ban állítottak fel, a német katonai titkosszolgálat (*Abwehr*) tevékenységének akadályozása és a dezertálások megakadályozása; *1944*-től, a *Vörös Hadsereg* által megszállt területeken a rendszer ellenségeinek tekintett és a bűnösnek kikiáltott személyek felkutatása és elhurcolása, olykor meggyilkolása volt a feladata.

[15] *A Kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944–1955 között* című, túlzás nélkül rendhagyó és korszakalkotó, 780 oldalas dokumentációs könyv ukrán adatai: Закарпатські угорці і німці: інтернуваннятадепортаційніпроцеси. 1944-1955 рр. Архівнідокументи і матеріали. Упорядник – ОлексійМихайлович Корсун. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2012. – 780 с. (A továbbiakban: ZUN)

ból, az állami levéltárból, illetve magángyűjtőktől sikerült beszerezni. A feltárt adatok alapján nyomon követhetők a háború utáni időszak tragikus kárpátaljai eseményei. Ennek magyar kiadása 2022 nyarán megtörtént *(Korszun-Kosztyó-Torma, 2022).* Hasonló gyűjteményt kellene kiadni Erdély, Felvidék és Délvidék vonatkozásában is.

A Szolyvai Emlékparkbizottság archívuma több mint 300 adatközlő, túlélő feljegyzett közleményével, memoár-gyűjteménnyel, veszteség-listákkal, lágerben keletkezett levelekkel és lágerversekkel stb. rendelkezik. Sajátos adatbázisa a fentieken túl értékes információkat tartalmaz. A felsorolt irattárakban őrzött források és a túlélők körében gyűjtött adatok alapján a korábban megválaszolatlan kérdések döntő többségére választ kaptunk. A papír alapú kiadását 1992-től a *Kárpátaljai Magyar Könyvek* sorozatban jelentetjük meg. valamennyi kiadvány a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI) honlapján és az Országos Széchenyi Könyvtár (OSZK) Elektronikus Könyvtárában is elérhető, onnan letölthető.

A beregszászi főiskola és az UMOTI bekapcsolódása a GULÁG-GUPVI témakör kutatásába. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézete is 2004-ben nagyszabású kutatást indított, a túlélők és az elhunytak hozzátartozói kérdőíves vizsgálatát egy részletes adatbázis létrehozása céljával. A főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Intézete *60 éve hurcolták el a kárpátaljai magyar férfiakat* (1944–2004) címmel 2004. november 26-án nemzetközi tudományos konferenciát rendezett, amelynek anyaga és a hozzá kapcsolódó adatbázis az intézmény honlapján is elérhető[16]. A „malenkij robot" problémájának kárpátaljai kutatását a főiskolán *dr. Molnár D. Erzsébet* főiskolai kutató-tanár, a Lehoczky Intézet igazgatója koordinálja, számos kiadvány, tanulmány szerzője (Molnár D. 2010, 2012a, 2012b, 2012c).

Az Ungvári Nemzeti Egyetem UMOTI[17] Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékén dr. Zubánics Lászlótanszékvezető is felvállalta a GULÁG-GUPVI témakör kutatását (innen indult Bim-

[16] Malenykij robot. http://kmf.uz.ua/mr/index.html (2022)

[17] Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet.

ba Brigitta doktorandusz pályafutása is.) A beregszászi főiskolán és az ungvári egyetem magyar karon a „malenkij robot" témából több dolgozat, diplomamunka született a végzős diákok tollából.

A GULAG–GUPVI tematikájú könyvek statisztikája:

- 19 gyűjtemény – ezen belül nyolc konferenciagyűjtemény;
- 140 elhangzott előadás szerkesztett változata és a kutatóktól bekért tanulmány;
- 14 emlékirat interjú, 215 rövid visszaemlékezés;
- 22 önálló szerzői mű könyv alakban;
- *Dupka Györgytől* 18 önálló könyv, ebből egy ukrán, egy angol nyelvű monográfia;
- *Dupka György* szerkesztésében 20 kiadvány;
- egy térkép: Kárpátalja szovjet terrorjának emléktérképe;
- közölt levéltári okmányok, és más dokumentumok száma: 506;
- 12 ezer GUPVI-GULAG-áldozat validált neve, ezeket a Szolyvai Emléktáblákra is felvéstük; összesen 56 kiadvány;
- emlékhelyek: központi Szolyvai Emlékpark, 110 település veszteséglistája;
- kiállítás: egy szabadtéri, három beltéri állandó kiállítás ukrán, német és magyar nyelven;
- ukrán és magyar nyelvű dokumentumfilmek.

Kegyeletápolás a Kárpát-medencében, megvalósítások. A Kárpát-medencében a magyarok és a németek internálásával kapcsolatos történetek teljes, objektív, történelmi feldolgozása, egy összefoglaló nagy monográfia megírása még mindig várat magára. Egy ilyen összefoglaló jellegű tanulmánygyűjtemény megjelenése a levéltári forrásokra épülve, alapvetően tisztázná a Szovjetunióban raboskodó hadifoglyok, internáltak máig vitatott létszámát, tragikus sorsát, tábori életét stb.

A kollektív büntetés alá eső magyarországi és Kárpát-medencei magyarok, németek sorsával kapcsolatosan előrehaladott kutatás tapasztalható. Stark Tamás, Bognár Zalán rendszerváltozás utáni úttörő munkájuk nyomán fiatal kutatógeneráció jelentkezett, és már többen szereztek tudományos címet is. Több értékelhető publikáció *Pomázi-Bárdonicsek Dominika* (Pécs), *Benkő Levente* (Székelyföld, Kolozsvár, Románia), *Bimba Brigitta* (Bátyú, Ukrajna), *Dán Vanda* (Buda-

pest), *Majorszki András* (Miskolc), *Makra Mónika* (Tatabánya), *dr. Márkus Beáta* (Pécs), *dr. Molnár D. Erzsébet* (Beregszász, Ukrajna), *dr. habil. Murádin János Kristóf*(Kolozsvár, Románia), *dr. Muskovics Andrea Anna* (Tárnok), *dr. Nagy Péter* (Ózd), *Papp Annamária* (Kolozsvár, Románia), *W. Müller Judit* (Pécs) és mások nevéhez fűződik.

Ezen a területen az ismereteimet – többek között – a Matkovits-Kretz Eleonóra vezette pécsi Német Kör szervezésében a Donyec-medencei, az Urál-hegység környéki munkatáborokban és lágerek színhelyén folytatott kutatásaim eredményeivel egészítettem ki. A pécsi Német Körrel 2005-től közös kutatást, közös emlékkonferenciákat szerveztünk, terepmunkát végeztünk az egykori lágerek területén, a donbászi bányavidéken, expedíciót indítunk az Urál-környéki egykori munkatáborokba is, ahol sok ezer magyar, német férfi és nő halt meg az éhség, a fagyhalál, a pusztító betegségek okozta végelgyengülésben. Együttműködünk a Gulág- és Gupvi-kutatók Nemzetközi Társaságával is, amely koordinálta a Malenkij Robot Emlékbizottság 2014–2015 Kárpát-medencei programsorozatát, és egybefogja a kutatói munkát. A levéltárakon kívül következetes adatgyűjtő munkát végzünk a túlélők körében, akikkel „oralhistory" típusú interjúkat készítünk, és dolgozunk fel.

Ezek a kérdések foglalkoztatják ma is a túlélőket, a hozzátartozókat és a leszármazottakat.

Az eddigi kutatások eredményeit a tragikus események még teljesebb megvilágítása szándékával közreadva igyekszem a makro- és mikrotörténeti kutatás eszközeivel is megválaszolni, reményeim szerint hozzájárulva a magyar történelem eme fehér foltjának tisztázásához.

Kutatócsoportban, terepgyakorlaton. Személyesen 2008-tól veszek részt a pécsi Német Kör szervezésében a magyarországi, erdélyi, felvidéki, vajdasági, Lemberg környéki gyűjtőtáborok egykori helyszíneit felkereső és adatgyűjtő kutatócsoportban.

Az I. emlékutunk (23 tagú csoport) 2009. június 26. és2009. július 4. között volt a malenkij robotosok nyomában az ukrajnai Donyeck és Luganszk megyékben. Csoportunk a következő településeket kereste fel: Donyeck (Sztalino), Makajevka, Ilovajszk-Sirokoje (Szpartak), Zugresz, Sahtyorszk (Katik), Kantarna, Gorlovka, Luganszk (Voro-

silovgrád), Sztahanov (Kagyijevka), Lutugino, Uszpenka, Perevalszk (Parkamona), KrasznijLucs, Novij Donbász.

A helyi szemtanuk bevonásával azonosítottuk és dokumentáltuk az említett településeken egykor működtetett munkatáborokat, illetve azok helyét, fogolytemetőket. Az első utunkról készült többszerzős (Bakura–Dupka–Kovács Elemér–Kovács Erzsébet–Molnár D.–Tóth 2009) kiadvánnyal, dr. Havasi János dokumentumfilmjével is tudatni akartuk a széles közvéleménnyel, hogy a szovjetek nemcsak munkaképes férfiakat, hanem fiatal nőket is kényszermunkára hurcoltak. A tömegsírok megkeresése mellett a legnagyobb eredményünk egy női sír megtalálása volt Uszpenkában: az 1919 januárjában született Marosi Józsefné 1945 novemberében halt meg a kis bányásztelepülésen, sírját a mai napig gondozzák a helybeliek. Azóta a hozzátartozókat is sikerült felkutatni. Többek között a női rabsorsok jobb megismerésére, a sírok felkutatására szerveztünk további emlékutakat a volt Szovjetunió különböző vidékeire.

A II. kegyeleti és kutatóutat bevállaló csoportunk (19 tagú) 2012. június 27. és július 15. között az Urál hegyvonulat vonzáskörzetéhez tartozó Perm megye (Perm, Kungur, Gajva, Perm-36: Gulág Múzeum), Szverdlovszk megye (Verhoturje, Novaja Ljalja, Nyizsnyaja Tura, Nyizsnyij Tagil, Rudnyik, Cseremsanka, Leviha, Kirovgrad, Nyevjanszk, Jekatyerinburg, Pervouralszk, Talica, Revda, Revdinszkij Gyegtyarszk, Ganina-jama kolostor, Berezovszkij, Pervomajszk, Lenyinszkoje, Azbeszt, Nyizsnyij Iszetszk, Bolsoj Isztok, Malij Isztok, Aramil), Cseljabinszk megye (Verhnyij Ufalej, Kistim, Cseljabinszk, Miassz, Szatka, Asa) és Baskírföld térségébe (Ufa, Balanovo, Demszkoje, Isimbaj, Oktyabrszkij, Urusszu, Sztarije Tujmazi) látogatott el.

A szibériai zarándoklat fontosabb epizódjait dr. Havasi János és Jurkovics János közös dokumentumfilmje (a későbbiekben a Duna Tv bemutatta) és a jelen sorok írójának könyve is megörökítette. Megismerkedtünk egy magyarbarát orosz értelmiségivel, dr. Vlagyimir Motrevics történész professzorral, aki a Jekatyerinburgi Állami Egyetemen tanít. Emellett a Moszkvában székelő Vojennije Memoriali Társaság megbízásából eddig 96 hadifogoly temetőt tárt fel, és tett rendbe. A felsorolt területeken 35 egykori, második világháborús kényszermun-

katábort, civil internált- és hadifogoly temetőt azonosítottunk, dokumentáltunk (Dupka 2012).

A III. kegyeleti és kutatóutunk (11 tagú csoport) 2016. június 24. és július 2. között Baskíria – Ufa – Oktyabrszkij, Tatárföld – Jelabuga útvonalon zajlott le.

A IV. kegyeleti és kutatóutunkat (25 tagú csoport) 2016. augusztus 15. és augusztus 27. között Csecsenföldön (Groznij területe – Andrejevszki-völgy); Azerbajdzsánban (Sumgait, Kirovabadi körzet – Hanlari körzet); Grúziában (Tbiliszi, Kutaiszi körzet) folytattuk. A két expedíció tapasztalatairól, eredményeiről többek között Makkosjánosiban nemzetközi emlékkonferenciát rendeztünk, az elhangzott előadások anyagát könyv alakban is kiadtuk.

Az V. kegyeleti és kutatóutunkat (23 tagú csoport) 2017. június 27. és július 8. között Örményországban a Jereván – Vanadzor – Ararat; Kazahsztánban a Karaganda – Szpasszk – Almati; Üzbegisztánban Taskentben; Oroszországban pedig Moszkvában fejeztük be. A három történelmi zarándokúttal újabb könyvemben (Dupka 2021) foglalkoztam.

A VI. kegyeleti és kutatóutunk (8 tagú csoport) 2022. szeptember 14. és 19. között Lettország a Riga –Salaspils– Sarkadaugava; Észtországban a Valga – Tartu – Tallinn – Parnu vonalon fejeztük be. Utunk jelentős eredményének tartjuk, hogy a felkeresett emlékhelyeken kívül a településeken helyi adatközlőkkel találkoztunk, eddig a magyar olvasók, túlélők, hozzátartozók előtt nem ismert levéltári dokumentumokat, kiadványokat sikerült összegyűjtenünk a lettországi, észtországi kutatók, levéltárosok, muzeológusok, diplomaták, magyar civil szervezeti vezetők közreműködésével, akikkel a továbbiakban is kapcsolatban fogunk állni. A közeljövőben Moldáviát és Fehéroroszországot tervezzük felkeresni.

Kárpát-medencei emlékutak. Ezekhez a kutatóutakhoz ismereteink elmélyítéséhez információs alapanyagot a történelmi zarándokutak idején gyűjtöttünk, amit az egykori szovjetunióbeli lágerek, lágertemetők meglátogatása idején tudtunk hasznosítani. Ugyanis 2011. május 4. és 9. között a kutatócsoporttal terepgyakorlaton vettünk részt Erdélyben. *Itt volt a végállomás* című uniós pályázat részeként és a *Nem*

mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek című projekt keretein belül végig látogattuk, azonosítottuk és dokumentáltuk azokat a helyszíneket, ahol az elosztó- és gyűjtőtáborok voltak.

A helyszínek: Nagykároly, Szaniszló, Szatmárnémeti, Érmindszent, Nagyszeben, Nagydisznód, Brassó, Barcaföldvár, Marosvásárhely, Szászrégen, Nagyenyed, Déva, Lugos, Temesvár, Arad. 2011-12-ben a Vajdaság (Szabadka, Zombor), Felvidék és Kárpátalja területére is eljutottunk, ahol szintén azonosítottuk, dokumentáltuk azokat a helyszíneket, ahol gyűjtőlágerek, lágertemetők voltak.

A GULAG–GUPVI-emlékév jegyében 2016. október 21. és 25. között a pécsi Német Kör szervezésében, Benkő Levente és Papp Annamária kutatótársaink társszervezésében Romániában az Arad – Nagyszeben – Brassó – Focșani – Iași – Kolozsvár útvonalon jártunk, több mint 200 fős csoporttal, különvonattal. Ebből az alkalomból október 22-én a Barcaföldvár melletti Lügeten felavattuk az ott elhunyt 79 magyar fogoly síremlékét Iași és Focșani gyűjtőhelyeire 2017 februárjában emléktáblát készíttettünk, ezeket azonban a hatósági engedélyek hiánya miatt a mai napig nem sikerült elhelyezni.

A nagyszabású Kárpát-medencei programot 2016. november 15. és 19. között Szlovákiában (Szepsi, Tornaújfalu), Lengyelországban (Sanok), Ukrajnában (Sztarij Szambor, Szolyva) folytattuk, ahol a gyűjtő- és elosztó lágereket is felkerestük, ezeken a magyarság, németség „Golgotáinak" is nevezhető helyszíneken koszorúzással, megemlékezéssel, gyertyagyújtással tisztelegtünk közös halottjaink emléke előtt.

A pécsi Német Kör és a Szolyvai Emlékparkbizottság együttműködésének köszönhetően Pécsen, Budapesten, Kolozsváron, Újvidéken, Királyhelmecen, Nagykaposon, Beregszászban, Szolyván és más településeken megrendezett megemlékező programok keretében indult el az intenzív kutatás. Közreműködtünk a partnerszervezetek hálózatának kialakításában, aktivizáltuk képviselőiket, a helytörténészeket, hogy a soron következő tanácskozásokon előadások tartsanak és konferencia-köteteket adjanak ki.

Eredményesnek mondható munkánkról a magyar közmédia munkatársai több dokumentum- és riportfilmet forgattak, ezen kívül elemző cikkek, tanulmányok készültek.

A hat kutatóút tanulsága, hogy a nácizmus áldozatairól sokat, a kommunizmus áldozatairól, elsősorban a sztálinisták által ártatlanul elhurcolt magyar állampolgárok, nők és férfiak tragikus sorsáról viszont még mindig keveset tudunk. Célunk volt, hogy a sztálinizmus és a kommunizmus magyar és német áldozataira, az elfelejtett hadifogoly-temetőkre, a megsemmisített sírkertekre felhívjuk a magyar közvélemény figyelmét.

Emlékezetpolitika. Ami a kutatómunka jövőbeni folytatását illeti, azt segítheti a magyar Országgyűlés 2012-ben hozott döntése, miszerint november 25-ét a Szovjetunióba hurcoltak emléknapjává nyilvánította. Ez a nap nyilván beilleszkedik a hagyománnyá vált megemlékezések sorába.

Az általunk elindított mozgalom kárpát-medencei szintű megemlékezés-sorozatot generált. Az eddigi tapasztalatok birtokában aktívan részt vettünk „a malenkij robot" 70. évfordulójára alakult Emlékbizottság munkájában. Az Emlékbizottság koordinálásával belendült „a malenkij robot" történetének szakszerű feltárása, interjúk készítése, együttműködések határon belüli és határon túli, valamint nemzetközi szervezetekkel, levéltárakkal, a témát kutató történészekkel.

A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások Emlékévének felbecsülhetetlen a jelentősége a tárgyi és a szellemi hozadéka, amellyel a közvélemény is szembesülhetett. Megítélésem szerint a megvalósított programok tükrében sikeres GULAG-emlékévet zártunk nemcsak Kárpátalján, hanem az egész Kárpát-medencében. Az emlékezés mozgalmát elindító Emlékév történelmi jelentőségét abban látom, hogy a közel 800 000 magyar tragédiáját eddig övező hallgatás maradék falát is végérvényesen ledöntötte. 2017. márc. 10-én avattuk fel a budapesti ferencvárosi pályaudvar mellett létesített Malenkij robot-emlékhelyet. Egyben a háromszintes bunkerben létrejött a Magyar Nemzeti Múzeum új állandó kiállítóhelye: *A pokol bugyrai… „Malenkij robot" – Kényszermunka a Szovjetunióban*.

Ebből kiindulva fontos döntésnek tartom, hogy 2018 nyarán Orbán Viktor magyar miniszterelnök úrnak kutatótársaimmal levelet írtunk, és támogatást kértünk az önálló GULAG–GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) létrehozásához. A

határon túli kutatókat is összefogó intézet Budapesten működne. Intézményi keretek között valósulna meg a Kárpát-medencében a magyarok, németek internálásával kapcsolatos történetek teljes, objektív, történelmi feldolgozása, összefoglaló nagy monográfiák megírása is. Az angol, német, orosz nyelvre is lefordított, összefoglaló jellegű levéltári forrásokra épülő tanulmánygyűjtemény megjelentetése alapvetően tisztázná a Szovjetunióban raboskodó hadifoglyok, internáltak máig vitatott létszámát, tragikus sorsát, tábori életét. A projekt kezdeményezői: a pécsi Német Kör, a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, valamint a Szolyvai Emlékparkbizottság.

Az intézmény létrehozásáért folyó küzdelmünk öt éve tart. Nem kedvezett az időszak sem, hol a Covid-járvány, most meg a háború árnyéka vetül nemes kezdeményezésünkre. Félsikernek könyvelhető el, hogy dr. Bognár Zalán kutatótársunk vezetésével létrejött a *Magyar Nemzeti Levéltár Gulág- és Gupvikutató Intézete* ötfős kutatócsoporttal, amelynek fő célja, a közel 700 ezernyi, a szovjet táborok magyar hadifoglyokkal kapcsolatos személyi kartonok feldolgozása. Ebben a programban szerződéses viszonyban négy kárpátaljai kutató, GK-NT-tag: Bimba Brigita, Fuchs Andrea, Dupka György, Molnár D. Erzsébet vesz részt, akik a Kárpátaljára vonatkozó hadifogoly-kartonokat dolgozzák fel, és validálják, illetve összevetik a településekről elhurcoltak névsorával. 2023 augusztusától anyagi gondok miatt az intézet hivatalos működését felfüggesztették.

2023 szeptemberétől az Alapjogokért Intézet vette át a megújított Gulág- és Gupvikutató Intézetet, amely 7 munkatárssal folytatja a kutatói tevékenységet.

A jövő tervei. Az önálló intézményért folyó harcunkat 2023-ban sem adtuk fel. Újfent *Beadványt* intéztünk Gulyás Gergely miniszterelnökséget vezető miniszterhez. Kértük, hogy a „malenkij robot" 80. évfordulójáig (2024-2025) alakuljon meg a kormány támogatásával az intézmény. Kezdeményeztük, hogy a magyar kormány a 80. évforduló alkalmából Emlékbizottságot hozzon létre, amelynek a munkájában részt veszünk.

Irodalom

1. Bakura Sándor – Dupka György – Kovács Elemér – Kovács Erzsébet – Molnár D. Erzsébet – Tóth Zsuzsanna 2009. *„Otthon a könny is édes" 1944–1955. Kényszermunkárahurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében*. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok hivatalos iratok, vallomások tükrében. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 2009, 104. p. Tárolt változata:*http://mek.oszk.hu/11000/11023/* (2023)
2. Dupka György (szerk.) 1992. *Istenhez fohászkodva... 1944 Szolyva. Verses levelek, imák a sztálini lágerekből 1944–1957*. Ungvár-Budapest: Intermix Kft.Tárolt változata: https://mek.oszk.hu/23600/23644/23644.pdf (2023).
3. Dupka György (szerk.) 1993a: *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól, 1944–1946*. Ungvár – Budapest: Patent – Intermix. 264–265. Tárolt változata: *https://mek.oszk.hu/23600/23609/23609.pdf* (2023).
4. Dupka György (szerk.) 1993b. *A KMKSZ történetéből. Dokumentumok, tények, adatok 1989–1993*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó. 121. Tárolt változata:https://mek.oszk.hu/23800/23825/23825.pdf(2023)
5. Dupka György (szerk.) 2003. Szolyvai Emlékpark. A sztálini lágerekben elpusztult magyarok névsora. Ungvár.
6. Dupka György, 2004. *„Keressétek fel a sírom..." Szolyvai emlékkönyv 1944–1959*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó. 108. Tárolt változata: https://mek.oszk.hu/23600/ 23656/23656.pdf(2023).
7. Dupka György, 2012. *„Hová tűnt a sok virág..." Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941–1955) nyomában* (Történelmi szociográfia). Kárpátaljai Magyar Könyvek– 221. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó. Tárolt változata:*https://mek.oszk.hu/11300/11392/*(2023).
8. Dupka György, 2021. Magyar GULAG–GUPVI-rabok Eurázsiában. [Hungarian GULAG-GUPVI prisoners in Eura-

sia.]. Intermix Kiadó, Ungvár Budapest. Tárolt változata: *https://mek.oszk.hu/22700/22721/*(2023).
9. Dupka György-Korszun, Olekszij 1997. A „malenykij robot" dokumentumokban. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó. 152. Tárolt változata: https://mek.oszk.hu/23800/ 23835/23835. pdf (2023).
10. *Kárpáti Igaz Szó,* 1989. július 12.
11. Korszun, Olekszij–Kosztyó Gyula–Torma Katalin szerk. 2022. *A Kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között. Levéltári iratok és dokumentumok***.** Szerkesztette: Olekszij Korszun-Kosztyó Gyula-Toma Katalin. Budapest Fővárosi Levéltára, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Kárpáti Kiadó, Budapest-Ungvár, 2022, 822. – A dokumentum gyűjtemény ukrán nyelvű változata: Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. Архівні документи і матеріали. Упорядник – Олексій Михайлович Корсун. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2012. – 780 с. [Zakarpatski uhortsi i nimtsi: internuvannia ta deportatsiini protsesy. 1944-1955 rr. Arkhivni dokumenty i materialy. Uporiadnyk – Oleksii Mykhailovych Korsun. Vseukrainske derzhavne vydavnytstvo «Karpaty», Uzhhorod, 2012. – 780 c.]
12. Molnár D. Erzsébet, 2012a: A „malenykij robot"-ra elhurcolt felső-Tisza-vidéki magyarok (egy felmérés tükrében). In: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye. Szerk.: Bocskor Andrea, Dobos Sándor. PoliPrint, Ungvár. 43-59. p.,
13. Molnár D. Erzsébet, 2010. A málenykij robotra elhurcolt kárpátaljai magyarok egy felmérés tükrében. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye, 47-63. p.
14. Molnár D. Erzsébet, 2012b. „Embert aszaló intézet Szolyván". Deportálások a Nagyszőlősi járásból a szovjet rendszer kiépítésének idején (egy felmérés tükrében). In: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének

tanulmánygyűjteménye. Szerk.: Bocskor Andrea, Dobos Sándor. PoliPrint, Ungvár. 59-71. p.,
15. Molnár D. Erzsébet, 2012c. A polgári lakosság Magyarországról és a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról történő kényszermunkára hurcolásának összehasonlító elemzése. In: „Így maradok meg hírvivőnek..." In memoriam Soós Kálmán. Tanulmányok Soós Kálmán emlékére. Szerk.: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. PoliPrint, Ungvár. 132-145.
16. URL 1. hungarian_genocide_in_transcarpathia.pdf (2023)
17. URL 2. Malenykij robot. http://kmf.uz.ua/mr/index.html (2023)

MIT TUDUNK A TÖRTÉNTEKRŐL? HOL TART A GULAG–GUPVI-KUTATÁS KÁRPÁTALJÁN ÉS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN?

Dr. Dupka György, Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, ügyvezető elnök, dupkagyorgy@gmail.com, ORCID: 0009-0003-2205-873X

Dupka György a „Mit tudunk a történtekről? Hol tart a GULAG–GUPVI-kutatás Kárpátalján és a Kárpát-medencében" című előadásában több mint 30 évet átölelő GULAG–GUPVI-kutatásról adott tényszerű áttekintést. A sztálinizmus áldozatai első emlékkonferenciájára 1989. november 18-án került sor Beregszászban a KMKSZ szervezésében. Az ott elfogadott határozatok értelmében többek között felépült a Kárpát-medence első emlékparkja a hírhedt szolyvai lágertemető helyén. Eddig közel 12 ezer áldozat nevét örökítették meg a gránittáblákon, akiket 1944 őszén hurcoltak el és nem tértek haza. A malenkij robotra elhurcolt, sok ezer magyar és sváb/német férfi és nő egyetlen bűne a nemzetisége volt. A több mint harminc év alatt közel száz GULAG–GUPVI tárgykörrel foglalkozó kiadvány jelent meg. 2009-től a Szolyvai Emlékparkbizottság szervezésében újra beindult és folyamatosan megszervezésre kerül a GULAG–GUPVI-kutatók nemzetközi konferenciája Beregszászban. Kárpátaljai kutatók is közreműködtek a Gulág-és Gupvi-kutatók Nemzetközi Fórumának a megalapításában. 2009-2022 között a pécsi Német Kör által szervezett 5 kegyeleti és kutatóúton kárpátaljaiak is részt vettek: magyarországi és külhoni kollégáikkal a magyar hadifoglyok egykori lágeréit, lágertemetőit keresték fel Oroszországban, a Kaukázus országaiban, Ázsia és a Baltikum régióiban. Az adatgyűjtés alapján egy sor monográfiában mutatták be az egykori rabok szenvedéstörténetének elfeledett helyszíneit. A feltáró munkához új lendületet generált a 2023-tól működő Gulág és Gupvikutató Intézet. A tudományos programok megvalósításában kárpátaljai kutatók is részt vesznek.

Kulcsszavak: *sztálini korszak, szovjet diktatúra, malenkij robot, elhurcolás, megtorlás, Kárpátalja, magyarok, svábnémetek, rendszerváltozás, emlékkonferencia, rehabilitáció, kárpótlás, Szolyvai Emlékpark, Szolyvai Emlékparkbizottság, kutatás, tényfeltárás, GULÁG és GUPVI konferenciák, emlékutak, kiadványok, kutatócsoportok, emlékezetpolitika.*

© Dupka György, 2025

Mihók Richárd

UNG, BEREG, UGOCSA ÉS MÁRAMAROS VÁRMEGYÉK NÉPESSÉGSZÁMÁNAK ALAKULÁSA A KÖZÉPKORBAN

A mai Kárpátalja területe a középkorban négy vármegyéből állt, amely a Magyar Királyság kötelékébe tartozott. Az elmúlt kettőszáz évben, több tucat munka jelent meg a térséggel kapcsolatban, ám többségében politikatörténettel kapcsolatos írásokról beszélhetünk. Az egyik legizgalmasabb kérdés, hogy a középkor folyamán a négy vármegye lakosságának a száma hogyan is változott. Ennek vizsgálatához, több kutatás-módszertani lehetőséget is igénybe kell venni.

A régészeti kutatások kimutatták, hogy a honfoglalást megelőző időben, annak időpontjában és a rá következendő évszázadokban szlávok éltek a területen. Vidékünkön több mint 50 szláv telephelyet ismerünk (prágai kultúra) (Котигорошко). A honfoglalás és a mai Kárpátalja betelepülésével kapcsolatban számos eltérő elmélet született (*Прохненко*), azonban bizonyos, hogy a magyarság már a X. században megjelenik a térségben, róluk több régészeti telephely is „árulkodik" (*Kobály*). De mi történik a helyi szláv lakossággal a honfoglalást követően? Kobály József történész szerint (*Kobály, 201. old.)* a helyi szláv lakosság többsége idővel asszimilálódott, helyükre csak a XIV–XV. században érkeznek újabb szláv telepesek. Sajnos a 13. századot megelőző időszakból nem áll rendelkezésünkre semmiféle adat, amely kiinduló pontot jelente a téma megválaszolásához.

Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék középkori történetével kapcsolatban három összeírást ismerünk: 1332–37-es pápai tizedszedők számadását, az Ung vármegye 1398-as összeírását és az Ernuszt Zsigmond-féle 1494–1495-ös országos számadáskönyvet. A XV. század végi kincstári számadást már több jeles kutató is feldolgozta (*Má-*

lyusz; Barsy; Szabó; Molnár.), az 1398-as Ung vármegyei összeírást pedig részletesen Engel Pál kutatta *(Engel, 1997).* A XIV. század eleji pápai tizedjegyzékkel az elmúlt 100–150 év alatt több kutató is foglalkozott *(Ortvay),* azonban a nevezett négy felvidéki vármegyével kapcsolatban eddig még nem jelent meg részletes feldolgozás.

A tudományos kutatás keretében célul tűztük ki, hogy feldolgozásra kerül Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék középkori népességszámának alakulása.

A középkor folyamán az első átfogó népességszámmal kapcsolatos adatot a pápai tizedjegyzékben találjuk. A vizsgált 1332–1337-es időszakban Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területe az esztergomi érseki tartomány egri püspökségének kötelékébe tartoztak, mint az ungi, a beregi, a borsovai, az ugocsai és a máramarosi főesperesség. A beregi és borsovai főesperesség szinonimaként jelenik meg, mivel velük kapcsolatban ingen sok az átfedés. V. István király 1271-ben engedélyt adott az egri püspökségnek, hogy többek között Ung, Bereg és Ugocsa vármegyék területén egyházi tizedet szedhessen: „*Item decimam partem omnium tributorum, per quem cunqueexigiconsuetorum, in comitatuvi delicet Borsod, Abaujvar, Zemplen, Vng, Szabolcs, Zarand, Kiiszolnok, Heues-Vjvar, Beregh et Vgocsa".(Fejér, 1829, 157. sz.)* Máramaros vármegye valószínűleg 1320-ban került az egri püspökséghez *(Fejér, 1832, 264. sz.).* A tizedjegyzékben szerepel a település, annak papja, illetve, hogy garasban mekkora az egyházi tized mértéke. A főesperességek területe általában lefedte a vármegyék területét, de néha találkozhatunk átfedésekkel is, mint például Rákos és Dobrony esetében.

De nézzük sorban a vármegyék azon településeit, amelyek szerepelnek a jegyzékben.

Ung vármegye / Ungi főesperesség

Nr.	A település neve a jegyzékben használt latin megnevezés szerint	A település magyar megnevezése, zárójelben a jelenlegi hivatalos megnevezése az adott ország írásmódja szerint	Plébános	Egyházi tized garasban (grossos)
1.	Bacba	Bátfa (Батфа, Ukrajna)	Petrus	12
2.	Bes	Bés (Beša, Szlovákia)	Blasius	6
3.	Bors	Bors, Bozos? (Боздош, beolvadt Ungvárba)	...	3
4.	Chistols	Sislóc (Шишлівці, Ukrajna)	Marcellus	10
5.	Copdvis	Gajdos (Gajdoš, Szlovákia)	Johannes	56
6.	Curcira	Szeretva (Stretava, Szlovákia)	Abraam	10
7.	Checher	Csicser (Čičarovce, Szlovákia)	...	10
8.	Dobronch	Dubrinics, Bercsényifalva (Дубриничі, Ukrajna)	Thobias	8
9.	Dobrum	(Kis- és Nagy) Dobrony (Добронь, Ukrajna)	...	...
10.	Gehren	Gerény (Горяни, Ukrajna, beolvadt Ungvárba)	...	2
11.	Vr	Őrdarma (Сторожниця, Ukrajna)	Amdreas	8
12.	Copus	Kapos, Kis- és Nagy- (Kapušany, Szlovákia)	...	16
13.	Keris	Kerész (Krišov, Szlovákia)	Paulus	5
14.	Kestolch	Császlóc (Часлівці, Ukrajna)	...	4
15.	Cornold	Koromlak (Koromľa, Szlovákia)	Gregorius	12
16.	Matirsh	Mátyócvajkóc (Maťovské Vojkovce, Szlovákia)	Andreas	7
17.	Nika	Minaj (Минай, Ukrajna)	Abraam	24
18.	Palag	Palágykomoróc (Паладь-Комарівці, Ukrajna)	Stephanus	14
19.	Panloch	Pálóc (Pavlovce nad Uhom, Szlovákia)	Vitus	12
20.	Rakus	Rákos (Ракош, Ukrajna)	Petrus	10
21.	Vrat	Rát (Ратівці, Ukrajna)	...	...

22.	Ruska	(Dobó) Ruszka (Ruská, Szlovákia)	...	6
23.	Zelemench	Kis- és Nagyszelmenc (Kis-) (Малі Селменці, Ukrajna) (Nagy-) (Veľké Slemence, Szlovákia)	N.	4
24.	Senua	Szenna (Senné, Szlovákia)	P.	8
25.	Zirutwa	Szeretva (Stretava, Szlovkia)	...	4
26.	Scurte	Szürte (Сюрте, Ukrajna)	...	8
27.	Tarnoncha	(Ung) Tarnóc (Тарнівці, Ukrajna)	...	5
28.	Tiba	Tiba (Tibava, Szlovákia)	Martinus	9
29.	Tysia	Tisza? *****	...	4
30.	Hunwere	Ungvár (Ужгород, Ukrajna)	Michael	22

Az 1337-es pápai tizedjegyzékben szereplő településeken kívűl mindösszesen 10 település létezése bizonyítható, ezeken a településeken a vizsgált időszakban nem léteztek katolikus templomok.

Bereg vármegye / Beregi és Borsovai főesperesség

Nr.	A település neve a jegyzékben használt latin megnevezés szerint	A település magyar megnevezése, zárójelben a jelenlegi hivatalos megnevezése az adott ország írásmódja szerint	Plébános	Egyházi tized garasban (grossos)
1.	Apa*	Vámosatya (Magyarország)	...	...
2.	Ordow	(Beregvég-) Ardó (Чопивка, Ukrajna)	Petrus	...
3.	Bodulo	Badaló (Бадалово, Ukrajna)	Thomas	3
4.	Barlabas	Barabás (Magyarország)	Paulus	3
5.	Beken	(Kis- és Nagy-) Bégány (Бігань, Ukrajna)	...	3
6.	Berek	(Nagy)Bereg** (Велики Береги, Ukrajna)	...	...
7.	Borsa	Borzsova (Боржава Ukrajna)	Cosmas	3
8.	LempertZaza	Beregszász (Берегово, Ukrajna)	...	...
9.	Bulchu	Bulcsú (Буча, Ukrajna, beolvadt Beregszászba)	Jacobus	7

10.	Charnoueda	Csaroda (Magyarország)	...	4
11.	Dorch	Daróc (Beregdaróc, Magyarország)	Benedictus	4
12.	Derzen	Dercen (Дерцен, Ukrajna)	Nicolaus	8
13.	Fornos	Fornos (Форнош, Ukrajna)	...	...
14.	Golyanus	Gelénes (Magyarország)	Nicolaus	3
15.	Hingeta	Izsnyéte (Жнятино, Ukrajna)	Petrus	3
16.	Yuarius	Jánosi (Яноші, Ukrajna)	Demetrius	3
17.	Kazim	Kaszony(Косино, Ukrajna)	Benedictus	6
18.	Kykos	Kígyós (Кідьош, Ukrajna)	Petrus	3
19.	Marky	Márokpapi(Magyarország)	...	...
20.	Medies	Mátyus (Magyarország)	Emericus	15
21.	Muchas	Munkács (Мукачево, Ukrajna)	Stephanus	5
22.	Musay	Muzsaly (Мужієво, Ukrajna)	Paulus	3
23.	Namen	(Vásáros-) Namény (Magyarország)	Barnabas	11
24.	SanctoNicolao	Szentmiklós (Чинадієво, Ukrajna)	...	...
25.	Zerne	Szernye (Серне, Ukrajna)	Paulus	3
26.	Targan	Tarpa (Magyarország)	Nicolaus	18
27.	Dyodor	Tivadar (Magyarország)	...	...
28.	Wari	Vári (Варієво, Ukrajna)	Petrus	8

Bereg vármegye középkori történetével kapcsolatban egyik alapmű Lehoczky Tivadar *Beregvármegye monographiája* III. kötete *(Lehoczky),* amelyben a települések rövid leírása és története található. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.*(-Győrffy, 1998.)* című kötetében maga is feldolgozza az ide vonatkozó pápai tizedjegyzékeket. Igy a saját adatbázisom mellett a két fent nevezett munka is rendelkezésemre áll a jegyzék, illetve az abban nem szereplő települések pontosításában.

Lehoczky ide sorolja (Bereg)Rákost és (Nagy)Dobronyt is, amelyeket az ungi főesperességnél említettünk. A lista végén Bresztón (Brewst)-et említi, amely – mint megjegyzi – Verbőccel és Salánkal együtt említődik *(Győrffy, 1966, 6. old.).* Itt valószínűleg Krestor-r *(Pápai tizedszedők számadásai, 330. old.)* gondolhatott, amelyet az ugocsai Keresztúrral (Tiszakeresztúr) azonosíthatunk. A jegyzékben szerepel még „Ordow”*(Pápai tizedszedők számadásai, 371. old.)* és „Ordov” (Pápai tizedszedők számadásai, 135. old.) – ezek az beregi és

az ugocsai (Fekete) Ardót takarja. Győrffy György Szolyvát *(Győrffy, 526. old.)*(Свалява, Ukrajna) is a felsorolásba helyezi, ám ezzel kapcsolatban nem találtam adatokat.

Bereg vármegye esetében három adatbázis is segítségünkre van. Ezek: Csánki Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Bp.: Magyar Tudományos Akadémia, 1890. *(Csánky);* Lehoczky Tivadar *Beregvármegye monographiája III.* Ungvár, 1881. *(Lehoczky);* Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Bp.: Akadémia Kaidó, 1966. *(Győrffy, 1966.)*

Az adatok összehasonlításával pontos képet kaphatunk azokról a településekről, amelyek 1337-ig léteztek. 36 olyan település megléte bizonyítható, amelyek nem szerepelnek a pápai tizedjegyzékben.

Ugocsa vármegye / Ugocsai főesperesség:

Nr.	A település neve a jegyzékben használt latin megnevezés szerint	A település magyar megnevezése, zárójelben a jelenlegi hivatalos megnevezése az adott ország írásmódja szerint	Plébános	Egyházi tized garasban (grossos)
1.	Ordov*	(Fekete-) vagy (Szőlősvég-) Ardó (Чорнотисово vagy Підвиноградів, Ukrajna)	Johannes	3
2.	Batas	Batár (Ботар, Ukrajna)	Laurentius	5
3.	Holmi	Halmi (Halmeu, Románia)	Petrus	3
4.	Krestor**	(Tisza-) Keresztúr (Перехресьтя, Ukrajna)	Maczko	7
5.	Rakaz	Rakasz (Рокосово, Ukrajna)	...	...
6.	Salant	Salánk (Шаланки, Ukrajna)	Antonius	8
7.	Sazi	Szászfalu (Сасово, Ukrajna)	Johannes	3
8.	Zeleus	Szőlős (Виноградів, Ukrajna)	...	...
9.	Hugach	Ugocsa*** (Szászfalu határában lévő egykori település)	Laurentius	9
10.	Huihel	(Tisza-) Újhely (Нове Село, Ukrajna)	...	...
11.	Werbuchz	Verbőc (Вербовец, Ukrajna)	Symon	9

Ahogy Bereg vármegye esetében Lehoczky munkája az alapmű, úgy Ugocsa vármegye esetében Szabó István: Ugocsa megye *(Szabó, 1940)* című munkájára támaszkodhatunk. Szabó István doktori dolgozatában elemezte Ugocsa vármegye középkori történetét, amelyben a települések rövid történetét is ismerteti.

*Ordov. A középkori Ugocsában két Ardó is létezett – Szőlősvégardó és Feketeardó. A pápai tizedjegyzékből nem tűnik ki, hogy éppen melyik Ardóról van szó. Szőlősvégardó (Nagy) Szőlős közelsége miatt tűnik esélyesnek, viszont Feketeardó Szászfalu szomszédságában feküdt, amely a XIII. század végi szász hospesek egyik központja volt. Mindkét település a XIII. század végén jön létre, Szőlősvégardót a XIV. század elején a Hontpázmány nemzetség kapja birtokul, Feketardót (a szomszédos Szászfalu, Királyháza, Gődényházával együtt) előbb Drág vajda, majd a Perényiek szerzik meg. A fentiek miatt a kérdés vizsgálatát kénytelenek vagyunk nyitva hagyni *(Szabó, 1940, 235-236. old.)*.

**Krestor. Ebben Lehoczky Bresztorn-t véli felfedezni, pedig a név Keresztúrt takarja. 1296-os az első említése a településnek, amely a Káta nemzetség birtokát képezte *(Szabó, 1940, 261. old.)*. Ortvay is ezzel az értelmezési változattal ért egyett *(Ortvay, 202. old.)*.

***Ugocsa. A település nyomát – amelyről a vármegye a nevét kapta – ma már csak Szászfalu határában egy dűlő őrzi. Feltételezhető, hogy korábban itt egy település létezett, amely időközben elpusztult. Tény, hogy 1242 után már nem találkozunk ilyen nevű településsel. A tizedjegyzékben "*Item magister Laurentius plebanus de Hugacha solvit IX. Grossos*" [20, 330.] bejegyzéssel találkozunk, ami valószínűleg a főespere személyét, vagy pedig a szőlősi plébánost takarja.

A tizedjegyzékben szereplő 11 falu kívűl 25 település léte bizonyítható.

Máramaros vármegye/ Máramarosi főesperesség:

Nr.	A település neve a jegyzékben használt latin megnevezés szerint	A település magyar megnevezése, zárójelben a jelenlegi hivatalos megnevezése az adott ország írásmódja szerint	Plébános	Egyházi tized garasban (grossos)
1.	Hust, Huczt	Huszt (Хуст, Ukrajna)	Gregoriss	30
2.	Dygnet, Zyket	(Mármaros-) Sziget (Sighetu Marmaţiei, România)	Benedictus	48
3.	LongoPrato, Zozywmezew	Hosszúmező (Câmpulung la Tisa, România)	Johannes	12
4.	Tentev	Técső (Тячів, Ukrajna)		48
5.	Wysk*	Visk (Вишкове, Ukrajna)	...	48**

Ahogyan az előző részeknél Lehoczky és Szabó munkái álltak rendelkezésünkre, itt Bélay Vilmos. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig *(Bélay)* című munkája és Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. kötete *(Győrffy, 1998.)* volt a viszonyítási pont.

*Visket (Вишкове, Ukrajna) először a dokumentumok 1300-ban említik, mikor is III. Endre király a viski várért cserébe a Hontpázmány nemzetségből származó Miklós és Csépánnak Rakasz, Ardó és Nyírtelek pusztát ajándékozza *(Mihályi, 2. sz.)*. Vagyis a település előbb Ugocsához, majd 1300-tól Máramaros vármegyéhez tartozott.

**Feltűnő az előző három vármegyéhez képest hatalmas egyházi tized összege. Ez azzal magyarázható, hogy a települések lakosai sóbányászattal/sólepárlással és kereskedelemmel foglalkoztak, ami, mint az adatokból is látszik, busás jövedelmet biztosított. 1337-ben a tizedjegyzékben szereplő 5 koronaváros mellett mindössze 2 település megléte bizonyítható Máramarosban.

Máramaros vármegye területén az első román-vlach nyom 1326-ra tehető, amikor Szten fia Szaniszló kenéz nemesi jogon megkapta Szurdok földet Károly királytól. Földjén két falu keletkezett, Szurdok és Barcánfalva. Az utóbbi megmarad az adományos leszármazottai ke-

zén, Szurdok ellenben 1411-ben a Dolhaiaké lesz s az övék is marad *(Bélay, 202. old.)*.

Miután sikerült meghatározni a négy vármegye 1337-ig bizonyítottan létező településeit, meghatározhatóvá válik a lakosság létszáma is. A probléma abból következik, hogy az adott korszakra a történészek más és más számokat adnak meg, hogy mennyi is lehetett egy-egy település létszáma. Győrffy György a XIV. század elejére 100 főt *(Győrffy, 1963, 57. old.)* határoz meg, Szabó István 150–200 fővel *(Szabó, 1966 79. old.)* számol, míg Kristó Gyula azt állítja, hogy a XIV. században a falvaknak mindössze a 10%-ban élt 40 családtól több, vagyis több mint 200 fő *(Engel, Kristó, Kubinyi, 114. old.)*. Azaz a XIV. század elején ennél kisebb lélekszámú településekkel kell számolnunk. Kubinyi András az 1494-1495-ös Ernust-féle számadása alapján állapította meg a vármegyék lakosságszámát *(Kubinyi)*. Egy átlagos középkori család esetében 6,2 fővel kell számolnunk, és 100 jobbágybirtokon átlag 122 jobbágycsalád élt. Ennek megfelelően a 6,2-es és 1,22-es szorzószámokat kell alkalmaznunk *(Kubinyi, 138-139. old.)*. Emellett számításba kell venni az adómentes szabadosok, bírák és a nemesi szolgálatban lévő iparosok számát, akik az összlakosság kb. 5%-át képezték *(Kubinyi, 140. old.)*. A zsellérek létszámát 25%-ban határozhatjuk meg.

A vizsgált vármegyék népessége és népsűrűsége a XV. század végén (Kubinyi, 157-158. old.)

Vármegye	Alapterület km²	Minimális népesség = népsűrűség	Maximális népesség = népsűrűség	Saját számítás
Ung	3 229,51	22 515 = 7	25 585 = 7,9	26087 = 8
Bereg	3 765,27	24 330 = 6,5	27 650 = 7,3	28123 = 7,4
Ugocsa	1 212,62	12 325 = 10,2	14 005 = 11,5	13451 = 11
Máramaros	9 715,29	16 515 = 1,7	18 765 = 1,9	6922 = 0,7

Mint a táblázatból is kitűnik, saját számításaim csak kis mértékben térnek el Kubinyi András számításaitól, mindössze Máramaros esetében kirívó a különbség, ahol inkább az előző számításra hagyatkozom.

A Csánki Dezső-féle listából kiindulva és a fenti számok ismeretével, feltételezhető, hogy hozzávetőlegesen mennyi volt egy átlagos falu lélekszáma a XV. század végén.

Vármegye	Települések száma a XV. század végén (Csánky)	Saját számítás	Minimális létszám	Maximális látszám (Kubinyi, 157-158. old.)	Saját számítás
Ung	212	96	106	120	123
Bereg	180	100	135	153,6	156
Ugocsa	77	56	160	181,8	174,6
Máramaros	133	112	124	141	52

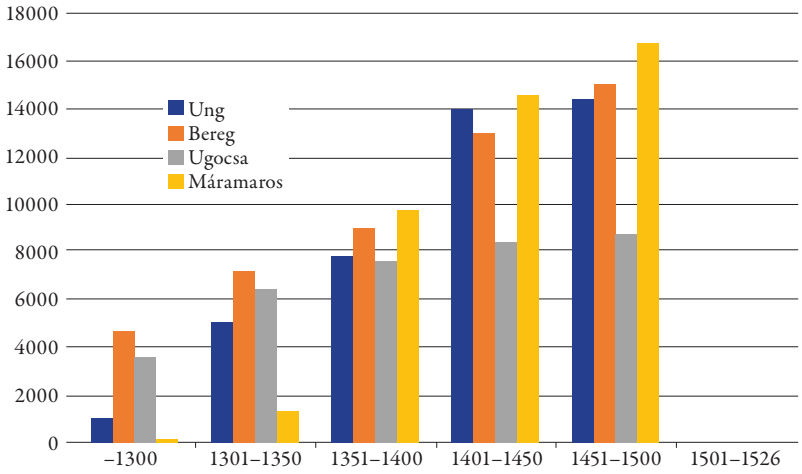
Mint a táblázatból is kiderül, a vármegyék átlagos lakosságszáma eltérő adatokat mutat, így Ung vármegyében a legkisebb, Ugocsa vármegyében pedig a legnagyobb szám jön ki. Ha a négy vármegyéből egy átlagot vonunk, akkor a minimális létszám 131,2, a maximális pedig 149,1 fő. Mivel az 1332–1337-es pápai tizedjegyzék korából a négy vármegyével kapcsolatban nem rendelkezünk adatokkal a települések lélekszámával kapcsolatban, ezért a XV. század végi adatokból kell kiindulnunk, amelyek viszonylag pontos számokat mutatnak. Ebben az esetben egyetérthetünk Szabó István és Kristó Gyula számításával, ami a XIV. századi átlagos falusi lakosságot 200 fő alá helyezi – így a számításokban a 150 fő/település adatot fogom alkalmazni.

Tehát akkor mekkora is volt a kutatott vármegyék lélekszáma 1337-ben?

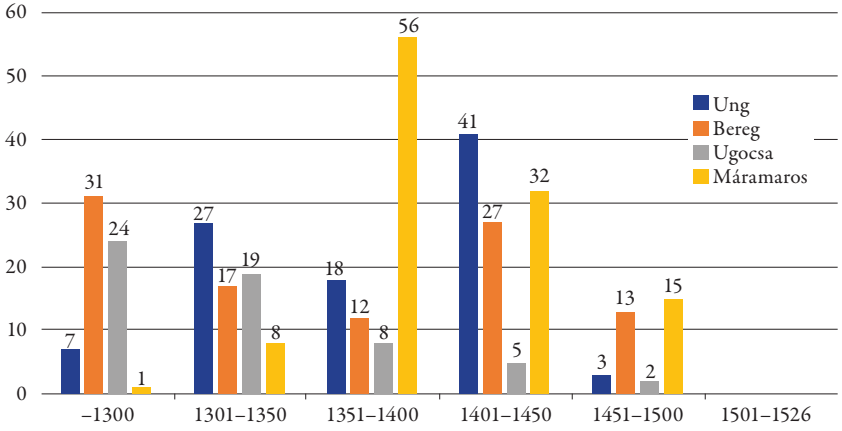
Vármegye	Pápai tizedjegyzékben szerepelő település száma	A pápai tizedjegyzékben nem szerepelő települések száma	Minimális lakosságszám	Maximális lakosságszám
Ung	30	10	5240	6000
Bereg	28	36	8384	9600
Ugocsa	11	25	4716	5400
Máramaros	5	2	917	1050
Összesen	74	73	19 257	22 050

Mint látható, a települések hálózat vizsgálatából kiszámolható, hogy a vármegyék lakosságának a száma hogyan is növekedett.

A vármegyék lakosságának időbeli változása

Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék településeinek időbeli megjelenése

A települések számából, és az 1494-95-ös Ernust féle adóösszeírásból kiszámolható, hogy mekkora is volt a vármegyék lélekszáma a középkor végén.

Vármegye	Alapterület km²	Minimális népesség = népsűrűség	Maximális népesség = népsűrűség
Ung	3229,51	22 515 = 7	25 585 = 7,9
Bereg	3765,27	24 330 = 6,5	27 650 = 7,3
Ugocsa	1212,62	12 325 = 10,2	14 005 = 11,5
Máramaros	9715,29	16 515 = 1,7	18 765 = 1,9
Összesen	17 922,69	75685 = 6,35	86 005 = 7,15

A települések időbeli és térbéli megjelenésének vizsgálatával, meghatározhatjuk a vármegyék kiterjedését, és az egymással szembeni időbeli és térbéli közigazgatási határok változását. A XIV. században a települések számának nagymértékű emelkedése figyelhető meg, ami összefűgg, az 1351-es törvénnyel, ami megtiltotta a nemeseknek, hogy más nemesek tulajdonába tartozó jobbágyokat eltulajdonítsanak. Érdekes módon, ezután nem a települések lakosságának a száma növekszik, hanem a települések száma. Ez elsősorban azzal függhetett össze, hogy egy-egy település földterülete, nem tudott ellátni nagyobb lakosságot.

A XIII. századi szerény településszámot követően, a XIV-XV. században egy robbanásszerű ugrás figyelhető meg, ami következtében, a XIV. század eleji 19-22. ezer fős lakosság számot követően, ez a szám a XV. század végére megnégyszereződik, vagyis 80-85 ezer főre növekszik.

Irodalom

Forrásgyűjtemények:

1. Fejér Georgius. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi V. Vol. 1. Budae, 1829.
2. Fejér Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi VIII. Vol. 1. Budae, 1832.
3. Mihályi János. Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramaros-Sziget, 1900.

Szakirodalom:

4. Котигорошко В'ячеслав. Населення Верхнього Потисся в VI – IX ст. Археологічні дослідження Львівського університету. Вип. 8. 2005. С. 346-371.

5. Прохненко Ігор. „Устремишася чересъ горы великия и почаша воевати на живущие ту словѣни...”: легенда про переселення угорців вождя Алмоша за Карпати через Верецький перевал. Українська гунґаристика. Випуск 1. Ужгород 2019. С. 6-27
6. Barsy Gyula. Magyarország népessége a honfoglalás óta. Magyar Statisztikai Szemle 16. 1938.
7. Bélay Vilmos. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig. – Bp.: Sylvester Nyomda rt, 1943.
8. Csánki Dezső. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp.: Magyar tudományos akadémia, - 1890.
9. Engel Pál, Kristó Gyula, Kubinyi András. Magyarország története 1301-1526. Bp.: Osiris Kiadó, 1998.
10. Engel Pál. Ung megye 1398-as összeirása. Kárpátaljai minerva. Budapest-Beregszász, 1997. I. köt. 2. Füzet. 6-47.old.
11. Győrffy György. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp.: Akadémia Kaidó, 1966.
12. Győrffy György. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Bp.: Akadémia Kiadó, 1998.
13. Győrffy György. Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: Magyarország történeti demográfiája. Szerk. KOVACSICS JÓZSEF. Bp. 1963.
14. Kobály József. Néhány adat Kárpátalja honfoglalás és Árpád-kori leleteiről. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 43. Nyíregyháza, 2001. 197-224. old.
15. Kobály József. Sine ira et studiold. Ungvár – 1998.
16. Kubinyi András. A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. // Történelmi szemle, 38. Évfolyam. 1996. 135-161. pp.
17. Lehoczky Tivadar. Beregvármegye Monographiája III. Ungvár, 1881.
18. Mályusz Elemér. A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt. In Domanovszky Sándor (szerk.) Magyar renaissance. Magyar Történelmi Társulat, Budapest. (Magyar Művelődéstörténet, 2.). 1942.

19. Molnár Erik. A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Bp., 1949.
20. Ortvay Tivadar. Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve 1. Budapest, 1894.
21. Ortvay Tivadar. Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. I–III. Bp., 1891–1892.
22. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai. 1281–1375. Bp.: 1887.
23. Szabó István. A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század). Bp. 1966.
24. Szabó István. A magyarság életrajza. Bp. 1941.
25. Szabó István. Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In: Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1963. 63-113. pp.
26. Szabó István. Ugocsa megye. Budapest, 1940.

UNG, BEREG, UGOCSA ÉS MÁRAMAROS VÁRMEGYÉK NÉPESSÉGSZÁMÁNAK ALAKULÁSA A KÖZÉPKORBAN

Mihók Richárd, az Ungvár Nemzeti Egyetem, Magyar Történelem és Európa Integráció Tanszék adjunktusa, az Ungvári Hungarológiai Központ tudományos munkatársa, rihard.myhovk@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-5716-495X

Napjaink egyik sokat emlegetett kérdése, hogy egy-egy ország vagy terület etnikai és vallási képe hogyan is alakult a történelem folyamán. A megfogalmazott kérdésekre, a kutatóknak megfelelő választ kell adniuk. Az időben visszafelé haladva, egyre nehezebb a feltett kérdés megválaszolása, és sok esetben, nem is lehet kielégítő választ adni a kérdésre. Az 1332-1337-es pápai tizedjegyzék több értékes információval is szolgál, többek között, több település első írásos említésével, esperesi kerületek határaival, templomok, papok és egyházi adók mértékével. A tizedjegyzék és más, a vármegyék középkori településszerkezet leírásával foglalkozó munkák, és levéltári források és forrásgyűjtemények vizsgálatával és összehasonlításával, közelebb kerülhetünk a XIV. század első felének vallási és etnikai képéhez. Az etnikai és vallási összetételen kívül, lehetőség nyíl arra, hogy viszonylag pontos lakosságszámot határozzunk meg.

A különböző középkori összeírások és az új kutatási módszer segítségével, a középkor egészé folyamán, viszonylag pontos lakosságszám állapítható meg. Ehhez szükséges a középkori összeírások és az új levéltári kutatások felhasználása, ami sikeresen világít meg olyan történelmi eseményeket, amelyekre eddig nem volt adatunk.

A munka folyamán, Ung-, Bereg-, Ugocsa- és Máramaros vármegyék, 1332-1337-es pápai tizedjegyzékében megtalálható településeinek meghatározása valósul meg. Továbbá, a tizedjegyzék és más kutatások és levéltári adatok segítségével, meghatározódik azon települések is, melyek 1337-es dátumig a négy vármegye területén kialakulnak, de a tizedjegyzékben nem szerepelnek. Ezen adatok segítségével, meghatározzuk a vármegyék XIV. század első felének etnikai összetételét és

lakosságszámát. Továbbá, a XV. század végi összeírások felhasználásával, a lakosság településenkénti számát határozzuk meg, mely segít számszerűsíteni a XIV. század első felének a vármegyék lakosságát.

***Kulcsszavak**: vármegye, pápai tizedjegyzék, etnikum, vallás, lakossági összetétel, esperesi kerület, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros.*

© Mihók Richárd, 2025

Braun László

EGY KÖZMONDÁS TÖRTÉNELMI HÁTTERE *UNGOT-BERGET BEJÁRTAM*

A közmondások a nép ajkán keletkeztek és bizonyos élethelyzetekre adtak válaszokat. Általában tömör, találó kifejezések, amelyek az emberek élettapasztalataiból eredtek. Mondásaink elsősorban a nyelvi örökségünk részét képezik. A szólások azonban nem csak egy helyzetre adott választ rejtenek magukban. A lényeget alapjaiban meglátó, tömör megfogalmazást egy történeti körülmény előzi meg és keretezi be. Ez még akkor is így van, ha a mondásoknak nem az eredete, hanem a tartalma és a jelentése fontos, kialakulásuk pedig sokszor homályba vész.

Az *Ungot-Berget bejártam* szólás még napjainkban is él Ung vidékén. Erdélyi János *Válogatott magyar közmondások* című, 1862-ben megjelent gyűjteményében már szerepelt *Összejárta Ungot, Berket* változatban *(URL1, old. n.)* A neves költő, ügyvéd, esztéta és a népköltészet szorgos gyűjtője Nagykaposon született, így bizonyára személyesen találkozott a kifejezéssel. Sirisaka Andor szerkesztésében 1890-ben jelent meg a Magyar Közmondások Könyve, amit a korabeli szakirodalomból, saját kutatásaiból, és közel félezer munkatársának a gyűjteményéből állított össze. A könyvben a szólás szintén az *Összejárta Ungot, Berket* formában jelent meg. *(URL2, old. n.).* Dr. Margalits Ede 1896-ban kiadásra került *Magyar közmondások és közmondásszerü szólások* című munkájában úgyszintén *Összejárta Ungot, Berket* alakban szerepel, magyarázatként mellette áll: *„Tul jár Ungon, Beregen". (Margalits, 1896, 734. old.)*

Mikszáth Kálmán több művében használta a szólást. *Megint megkerült a Csákó* című elbeszélésében *ungot-berket* alakban jelent meg: *„A derék »Csákó«-nak (mert ez a neve a tehénnek) nagyon örülnek a családban. A papné kis lánykái, a Kriska és ... nem tudom biz én már hogy hítták*

a másikat, elmennek megnézni a legelőre, elcsalják a szolgálót, aki a tehenet őrizte, magvast szedni. Mire visszatérnek, a tehén el van veszve. Mindenütt keresik, de sehol sem találják. A szolgálót kétségbeesésükben híradással menesztik anyjuk után a szőlőbe, ők maguk bejárnak ungot-berket, a «Csákó» nevet kiáltozva, de a Csákó nincsen sehol. Végre, mikor kimerülve érkeznek este haza, hát meglepetve látják, hogy a Csákó vígan ropogtatja otthon az istállóban a szénát." (Bisztray–Király 1966, 25. old.)

Az 1900-ban megjelent Különös házasság című regénye több szálon kapcsolódik vidékünkhöz. A szólás is helyet kapott a műben, s akkor már konkrétan a megyékre utalt a névpár: *„Minden ember Vidonkáról beszélt. Ő volt – úgymond – az a kis gombostű, mely a hazugságok fölfújt, nagy hólyagát kiszúrta. Nevezetes ember lett egy csapásra. Estélig két piktor kereste (mert az érseki udvar körül mindig lebzselt egy csomó festékrontó), hogy az arcképét lefessék, a helybeli lelkes hölgyek valamelyik uzsonna mellett egy babérkoszorút kötöttek hamarjában, és küldték neki, de az már nem találta meg, akkor ő már túl volt Ungon-Beregen, azaz hogy éppen Ung felé robogott fegyveres fedezet alatt. Meglehet, ha itt marad, estére fáklyászenét is kapott volna a jogászoktól, de hát az igazi érdem szerény, Vidonka elutazott." (URL3, 187. old.)*

Babits Mihály 1916-ban megjelent *A literátor* című novellájában Kazinczy Ferenc életének egy történetét mutatja be. A börtönből visszatért költő a szoros családi kötelékeiből is szabadulni szeretett volna. Az önmegvalósításban korlátozott Kazinczy anyagi függetlenségre törekedett, amiből a szerelem, illetve házasság révén látott kitörési lehetőséget *(URL4, 14. old.)*. A műben megjelenik egy szégyenpad-játék, amelyben a kör közepére tett ülőalkalmatosságon foglaltak helyet, és a játékosan előadott, felhozott vádakat végig kellett hallgatni. A játék során hangzik el a szólás:

LÁSZLÓ: (Elébe áll a szégyenpadon ülő Krisztinának.) Felséges király!

KRISZTINA: (Játékos kevélységgel.) Magam az!

LÁSZLÓ: Én Ungot-Berket feljártam, és igen is sok panasz van felségedre.(URL5., old. n.)

Zolnai Gyula nyelvész 1943-ban közreadott *Szó- és szólásmagyarázatok* című tanulmányában azt írta, hogy a kifejezéssel először Steuer

János foglalkozott. *(Zolnai, 1943, 151. old.)* Steuer a *Magyar Nyelvőr* című folyóiratban 1886-ban megjelent *Szómagyarázatok. Tibériás tenger, óperencziás tenger, Bergengóczia* nevezetű munkájában tett említést a földrajzi neveket tartalmazó szólásokról: *»Végül a magyar geográfiát sem mellőzi a népnyelv: „Átment Ungon Berken (Ung, Bereg). Bejárta Tolnát Baranyát"« (Steuer 1886, 150. old.).* A neves nyelvész a szólás eredetét egyértelműen a földrajzi nevekből vezette le, pontosabban a két megyenév összetételéből, ezért is említette mellette a *Bejárta Tolnát-Baranyát* mondást, ami hasonló keletkezésre utal. Ezt követően Lehr Albert 1911-ben a *Magyar Nyelv* hasábjain foglalkozott a Tolnát-Baranyát névpárral, és annak a népies Toronyát-Baranyát, Toronyát-Boronyát, tónát-boronát, tónyát-boronyát elferdüléseit elemezte. A névpár földrajzi eredetével kapcsolatban, mintegy bizonyításként említette a *„Bejártuk Ungot-Bereget"* szólást, ami hasonló változáson ment keresztül: *»Túl voltunk „ungon-berken", vagy „árkon-berken", „árkon-bokron" «. (Lehr 1911, 288. old.)*

Techert József nyelvész kutatásai során tanulmányozta az ikerszavakat és azok változását. A mellérendelt szavak ikerszóvá történő átalakulását is elemezte. *„Az is elég gyakori t. i., kivált a nép nyelvében, hogy az összetételnek az egyik tagja – az analógia hatására – hasonlóvá lesz a másik tag hangalakjához, s így önálló életet is élő, értelmes szóból külön nem használatos szóelemmé, a másik tag puszta fokozó-színező alakváltozatává válik. Így lett a szedett-vett-ből szedett-vedett; a bejárta Tolnát-Baranyát szólásból bejárta Toronyát-Baranyát vagy Toronyát-Boronyát (emebben a változatban mindkét szó elvesztette eredeti jelentését és hangalakját); az ungon-beregen túljár kifejezés első része is így hangzott régebben: Ungon-Bergen." (Techert, 1942, 266. old.)* Később, elsősorban Zolnai Gyula kritikáját figyelembe véve, javította korábbi meglátását. Kutatásai alapján úgy tartotta, hogy az *ungon-berken túljár* kifejezés első része korábban helyesen úgy hangzott, hogy *Ungon-Bergen*, azaz *Ungon-Beregen*. *(Techert 1943, 263. old.)*

Nagy Gábor 1966-ban kiadott Magyar szólások és közmondások című nagymérvű munkájában *Bejárta (megjárta v. összejárta) ungot-berket* jelentése: nagy területet vagy minden számba jövő helyet bejárt. Bárdosi Vilmos Magyar szólások, közmondások adatbázisa című

könyve 14 000 jelentésmagyarázattal ellátott magyar kifejezést, szólást, helyzetmondatot és közmondást tartalmaz. Megjelenik benne az *ungon-berken át (keresztül) (fut, szalad)* értelmezése, ami mindenen keresztül, semmilyen akadállyal nem törődve (fut, szalad) jelentéssel bír; valamint az *ungon-berken túl (van)*, azaz rendkívül messze van, ahol nem lehet megtalálni *(Bárdosi 2012, 893. old.)*.

A szólás eredetét egyesek a Rákóczi-szabadságharchoz kapcsolták, amikor a bujdosók Ung és Bereg erdeiben rejtőzködtek, vagy éppen szervezkedtek a császári erőkkel szemben. Az állítást ma már nem lehet leellenőrizni és megállapítani annak helytállóságát. A későbbi korok közigazgatási változásai azonban elég erőteljesen hatottak a megyék lakosságára, és a szólás lejegyzésének, illetve közlésének az ideje arra enged következtetni, hogy a legendás kuruc ellenálláson kívül más események is szerepet játszottak annak kialakulásában.

II. József (1780–1790) reformjai az egységes és központosított birodalom megteremtésére irányultak. Az uralkodó látta, hogy erős államot csak abszolutisztikus eszközökkel építhet ki. Bár számos pozitív reformot kezdeményezett, birodalmi elképzelései minden önállósági törekvést háttérbe szorítottak, így a magyar nemesi jogokat is nagymértékben korlátozta. A vármegyék ellenállását az önállóságuk megszüntetésével törte meg. 1785-ben Magyarországot tíz, Erdélyt további három kerületre osztotta, élükre királyi biztosokat állított. A királyi biztosok jelentős hatalommal rendelkeztek[18], míg az átalakított megyei hatóságoknak csak közigazgatási hatáskört engedtek *(URL 5, old. n.)*.

[18] A biztosok hatásköréhez tartozott: az adó, a katonák elszállásolása és a lakosság összeírása, ami az adó és a toborzás alapja volt; vallás és a vallási türelem betartatása, az iskolaügy; az úrbér, a lótenyésztés, a kereskedés; a vízkárok elleni védelem, a hajózás, a folyók medrének tisztítása, a hajóvontató utak, országutak és posták működésének a biztosítása; a büntető törvénykezésben a királyi jogokat gyakorolták, csak a felségsértés és más főbenjáró bűnök ítélete, valamint a hadüzenet küldése nem állt hatalmukba, de saját felelősségükre rendelkezhettek a katonasággal; leválthattak minden megyei tisztviselőt, kivéve az alispánt, a király nevében elfogathattak mindenkit, még a nemeseket és a mágnásokat is; sürgős ügyekben egyenesen a kancelláriához, vagy az uralkodóhoz fordulhattak, és félévenként jelentést tettek a helytartótanácsnak.

Létrejött a Munkácsi kerület, amelyhez Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa és Szatmár vármegyék tartoztak. Ennek élén kezdetben Révay Simon királyi biztos állt (1785–1787), aki maga jelentkezett a hivatalra. Ő volt az egyetlen a királyi biztosok között, aki ebbe belebukott, és 1787-ben a császár leváltotta. 1787–1790 között Rosenfeld András töltötte be a hivatalt, aki talán e tisztségének köszönhetően is 1794-ben bárói címet kapott *(URL 6, 1172–1174. old.).* II. József halálával megszűnt a kerületi igazgatás rendszere. A Bereg vármegyébe helyezett közigazgatás, még ha csak néhány évig tartott is, de megkövetelte Ung vármegye érintett hatóságaitól és lakosságától, hogy ügyintézés végett az akkori viszonyok miatt jelentős és fárasztó utat tegyenek meg.

A XIX. század második felében, a kiegyezést követően, újabb jelentős közigazgatási változások történtek. Az 1875. évi XXXVI. törvénycikk *Az elsőfokú királyi bíróságok újabb szervezéséről* alapján, Ung vármegye területét bírósági ügyek tekintetében a beregszászi királyi törvényszékhez csatolták *(Tabódy 1892, 10-11. old.).* Az ungvári törvényszék 1875. július 31-én megszűnt *(Az ungvári törvényszék ügye 1889, 1. old.).* Ung vármegye komoly hátrányként élte meg megyei bíróságának az elvesztését. Kezdettől fogva abban bíztak a vármegye elöljárói, hogy a megszaporodott ügyek túlságosan le fogják terhelni az összevont törvényszéket, s az idővel változáshoz vezet majd[19]. Nem a bűncselekmények, hanem a telekkönyvi ügyiratok száma növekedett meg jelentősen. *(Ung, 1. old.)*

Ung és Bereg vármegye birtokviszonyai bizonyos mértékben eltértek egymástól. Ungban nem alakultak ki olyan jelentős nagybirtokok, mint amilyenek Beregben a Schönborn vagy a Lónyay családoké voltak. Jelentős kincstári erdőbirtok ugyan létezett, de a falvak kisgazdái kevésbé függtek a nagybirtokosoktól. A községek földjeit sokszor több nemes birtokolta, akik nem helyben laktak, illetve a helyben lakó nemesek birtokai általában nem terjedtek ki egy-egy egész községre[20]. A jobbágyfel-

[19] Ung vármegye mellett még Ugocsa vármegye Nagyszőlősi járása is a beregszászi törvényszékhez kapcsolódott. Tabódy Jenő: Ung vármegye, 1897–1892. Székely és Illés Könyvnyomdája, Ungvár, 1892. 10-11.

[20] Például a Szürtében lakó Redwitz bárói család birtokai több környékbeli falura kiterjedtek, de egyetlen községet sem birtokoltak teljesen.

szabadítás utáni birtokperek, különösen a maradványföldek ügyében, hosszú évekig zajlottak. Azoknak a földterületeknek a tulajdonjogi és bérleti vitája volt, amelyek erdőirtások, mocsárlecsapolások, folyóvölgyek kiszárítása révén keletkeztek. A földeknek korábban vagy nem volt bejegyzett tulajdonosa, vagy a nemesi birtokok részét képezték, de a paraszti lakosság használta azokat évtizedek óta, mert munkájával termővé tette, a munkát viszont általában a földesúr finanszírozta. A földek hovatartozása, illetve a bérleti díjak megfizetése volt a peres ügyek tárgya. Egy-egy község birtokosai összefogtak, ügyvédet fogadtak, és közösen folytattak pert földjeik ügyében. A kisbirtokosoknak Ungban jóval nagyobb esélye volt egy számukra pozitív kimenetelű per elérésére, mint Bereg kisgazdáinak a vármegye nagybirtokosai és nagy befolyású személyeivel szemben, még akkor is, ha a birtokviszonyok szinte községenként különböztek egymástól.

1876-ban az Ung, Bereg és Ugocsa vármegyék egyesített törvényszéken 7900 váltó ügyet és csődeljárást; 7026 polgári pert, 5246 úrbéri és vegyes pert kezdeményeztek. Ebből Ung megyére 5357 váltó és úrbéri per esett, ami az esetek 68%-át tette ki; 4473 polgári per – 64%; 3252 úrbéri és vegyes per – 63%. Eljárás indult 6993 bűnügyi perben, amelyből 3587, az esetek 52%-a érintette Ung megyét. Az 1877-ben a beadatott 6818 váltó és csődeljárásból 4789, vagyis 70% esett Ung megyére; 9259 polgári perből 5376 (58%), a 6243 úrbéri és vegyes perből Ung megyét 3958 érintette (65%); 5473 bűnügyi perből 2586 (51%). 1876-ban az eljárások száma 28 385 esetet tett ki, ebből Ung-megyéhez kapcsolódott 17 132 eset, ami 61%-ot jelentett. A törvényszék működésének majd 2/3 részét tette ki az Ung megyére vonatkozó eljárások kivizsgálása, Bereg és Ugocsa vármegyék ügyei az évi forgalomnak csak valamivel több mint 1/3 részét jelentette *(Az ungvári törvényszék ügye a képviselőház előtt 1878, 1. old.).*

A törvényszék áthelyezését követő évben 3000 forinttal emelkedett az útiköltségek összege, amit a bűnügyi perekben beidézett személyek részére fizettek ki, s egy komoly tételt jelentett az intézmény kiadásaiban. A bűnügyekben a panaszosoknak, tanúknak, szakértőknek két, de sokszor három napra fizették ki az utazás költségeit *(Az ungvári törvényszék ügye a képviselőház előtt 1878, 1. old.).*

1885-ben Papházy Pétert, a beregszászi törvényszék elnökét Oravicabányára (ma: Oravița, Románia) helyezték át. Az egykori törvényszéki elnök nem jó emléket hagyott maga után. Jelleme és viselt dolgai miatt kritikusan összegezték korábbi tevékenységét. Többek között azt is felrótták, hogy egy váltókereseti végzést, amit az eljárás után a feleknek azonnal, de legalább 48 órán belül kézhez kellett volna kapniuk, csak négy-öt hét elteltével adtak ki *(Papházy 1885, 2. old.).* Az eljárások sokasága leterhelte bíróságot, elsősorban a bűnügyekkel foglalkoztak, más ügyek tárgyalásait sokszor elhalasztották. Váltó- és biztosítási perekre általában hetenként csak egyszer került sor, ami erősen hatott a váltó- és pénzforgalomra *(A gazdák hitelkérése 1885, 1. old.).* A kivizsgálások is elhúzódtak, különösen egyes kereskedők csalásai vagy fizetésképtelensége miatt. Az eljárásokat az Ung c. lap következőképpen jellemezte: *„Mert mit ér pl. a beregszászi tszék azon eljárása, hogy a hamisan bukott kereskedőket két, három év után 14 napra behívja a fogságba, mikor már minden feledésbe ment s az illetők távollétüket azzal mentik, hogy Bécsben, vagy fürdőn voltak. Vagy mit használ az, midőn egy hírhedt csőd ügyben a vizsgáló biró négy hónap múlva jön vizsgálni a hamis bukást és akkor is csak a hitelezőket kérdezi ki s egyebet nem kérdez tőlük: igaz-e, hogy ennyivel, vagy annyival tartozik az illető? Aztán re bene gesta felszedi a sátorfáját, meg a diurnomot és haza megy jelenteni, hogy ő ott nem tapasztalt semmit." (Szapora hamis bukások 1885, 3. old.)*

Az eljárások lassúsága, a hosszadalmas utazások a bosszúságon és a fáradságon túl a kereskedők és a befektetők számára komoly anyagi veszteséggel járt: *„Mit szóljon az ungvári közönség, melynek törvényszéke nincs s ha közbe jönnek a napirenden levő bukások és valaki biztosítást akar kieszközölni, szaladnia kell Beregszászba, de míg oda ér, azalatt otthon a háta megett kijátszhatják." (Szapora hamis bukások 1885, 3. old.).*

Ung vármegye többször kérvényezte a törvényszék visszaállítását, ami nem csak írásbeli felterjesztések eljuttatását jelentette a magyar kormányhoz, hanem az igénylés nyomatékosítása végett küldöttségeket indítását, összetételükben a vármegye jeles képviselőivel. A megyei szintű bírósági hatáskör visszaállítása melletti indoklásaikban többek között arra hivatkoztak, hogy a távoli települések lakossága inkább

nem fordul a hatóságokhoz peres ügyekben, minthogy Beregszászba utazzon.

Azért is bíztak a törvényszék engedélyezésében, mert pozitív példaként tekintettek a szolnoki törvényszék visszaállítására, amit a bíróságok reformja idején Karcagra helyeztek át *(A szolnoki törvényszék 1878, 2. old.)*. A törvényszéket azonban Ungvár nem kapta vissza.

A központosítás a későbbiekben tovább folytatódott. Az 1889. évi XXVIII. törvénycikk, *A pénzügyi közigazgatás szervezetének változtatásáról* következtében, Ung vármegye pénzügyei a Beregszászon felállított pénzügyigazgatóság hatáskörébe kerültek, és Ungváron a királyi adófelügyelőséget feloszlatták *(Tabódy 1892, 11. old.)*. A pénzügyigazgatósághoz tartoztak az adóügyeken (a föld-, ház-, kereseti, jövedéki adó, illetve adókedvezmény, adómentesség stb.) kívül többek között a földek kataszteri nyilvántartása, az ipar, az állami vagyon, a határ és a vám felügyelete. Ilyen jellegű ügyek intézése is Beregszászba szólította a lakosokat és a hivatalnokokat.

Ungvár többször kérelmezte az illetékes minisztériumnál[21] a közvetlen vasúti összeköttetés megnyitását Beregszászba, de azt elutasították. A városi tanács azután a Magyar Északkeleti Vasút igazgatóságánál kérvényezte a menetrend megváltoztatását, hogy a bírósági ügyeik intézésére utazó Ung vármegyei lakosok egy nap alatt megtehessék az utat oda és vissza: „*Ungvár város panaszát e kérdésnél nem az képezi leginkább, hogy mikor indul S. A. Ujhelyből a gyorsvonat Budapest, vagy Kassa felé? Bár kereskedőinkre ez is igen fontos, de a mi speciális helyzetünket a Beregszász felé irányított vonatok menetideje határozza meg. Tudva van, hogy városunk és megyénk 1875-óta a beregszászi kir. törvényszékhez csatoltatott; az igazságot kereső felek tehát nem Budapest felé, hanem Beregszász felé kénytelenek venni utjokat. És 1875-óta különös passióból mindig úgy van beosztva a menetrend, hogy aki Ung megyéből reggel elindul Beregszászba, ott az nap ügyét el nem végezheti, hanem kénytelen másnapra is ott maradni és hiába költekezni, mert a*

[21] A Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium a dualizmus korában 1889. június 15-ig működött önálló minisztériumként, utána beolvasztották a Kereskedelemügyi Minisztériumba.

bíróságnál, a 11 1/2 órakor megérkező vonattól bemenve, ügyét 12 óráig el nem végezheti, délután pedig a vonat 3 óra után indul vissza s igy 3 óra előtt ismét nem végezheti dolgát. Két nap kell tehát, hogy az ungmegyei ember Beregszászban dolgát elvégezhesse." (Az ujvasúti menetrend kérdéséhez 1885, 1. old.) A kérvényezés ellenére a két-három napos ügyintézés a későbbiekben is megmaradt.

1896-ban úgy tűnt, lehetőség nyílik arra, hogy Ungvárról Beregszászba és vissza az utat egy nap alatt meg lehessen tenni. Az ügyeik miatt Beregszászba utazó emberek számára célszerű és fontos volt, de a tervezet az állam számára is megtakarítást jelentett volna a kiadások terén. A Kereskedelemügyi Minisztérium engedélyezte a kaszonyi járás kérését egy helyi érdekű vonat indítására. Bátyúból minden reggel 5 óra 30 perckor vonat indult Beregszászba. Ungvár városi tanácsa ekkor újabb kérelemmel fordult a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz, hogy a hajnali órákban indítsanak egy járatot Csapról Bátyúba, amelynek utasai tovább utazhatnak a Beregszászba induló vonaton *(Egy nap alatt Ungvárról Beregszászba és vissza 1896, 4. old.).*

A minisztériumban rendkívül kedvezőtlennek tartották a lehetséges indulás és érkezés időpontjait. Azzal indokolták, hogy Csap és Bátyú közötti vonalon közlekedő vonatot csak akkor érnék el Ungvárról, ha a járat indulását hajnali időpontra, 4 óra 4 percre tennék, illetve az utasok vissza csak az éjfélkor, 11 óra 51 perckor érkeznének. Így Kereskedelemügyi Minisztérium a kérést nem tartotta teljesíthetőnek.

1900 elején még mindig a korábbi évtizedek menetrendje volt érvényben, ezért Mocsáry Géza ügyész indítványt nyújtott be Ungvár képviselő testületéhez, hogy azt a Kereskedelemügyi Minisztériumba terjesszék fel, illetve támogatás végett továbbítsák a Kassai Kereskedelmi és Iparkamarának. A javaslat szerint az Ungvárról Csapra közlekedő vonat indulását 24 perccel kellett volna korábbra tenni, 4 óra 44 percről 4 óra 20 percre, valamint egy járat indítását is kezdeményezte Csapról Bátyúba, mivel az útvonal akkori menetideje mindössze 12 perc volt. Bátyúból tovább a Munkácsról Beregszászba tartó vonaton lehetett volna folytatni az utazást *(A beregszászi vasúti összeköttetés 1900, 4. old.).*

A nyári menetrendben, amit 1900. május 1-én adtak ki, nem a javaslatok pozitív elbírálása, hanem a vasúti közlekedés szűkítése szere-

pelt. A délutáni vonatokat, amelyeken Beregszászból Ungvárra, illetve Ungvárról Beregszászba lehetett utazni, beszüntették. Ungvár képviselőtestülete még aznap ülést tartott, ahol megbízták Mocsáry Gézát, hogy a vasúti közlekedés visszaállítása végett lépjen kapcsolatba Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszterrel *(A beregmegyei közigazgatási bizottság 1900, 3. old.).* Bereg vármegye részéről szintén intézkedéseket foganatosítottak a vasúti kapcsolat rendezése érdekében, és egy feliratot fogalmaztak meg a miniszter részére. Beregszász polgármestere a helyzet rendezése végett egy küldöttség élén Budapestre indult *(A beregmegyei közigazgatási bizottság 1900, 3. old.).*

A több irányból benyújtott felterjesztéseknek és a küldöttség tevékenységének eredményeként 1900. június 15-től visszaállították a vasúti közlekedést. Ungvárról 13 óra 8 perckor indult egy gyorsvonat Beregszászba, onnan szintén ugyanekkor indult vonat, ami csatlakozott a 15 óra 45 perckor Ungvárra érkező szerelvényhez *(Visszaállított vonatközlekedés 1900, 4. old.).* Ungvár közigazgatási bizottsága is megfogalmazott egy felterjesztést a miniszter részére, ám a gyorsaság nem volt a testület erőssége. A folyamodványt csak június 11-én sikerült benyújtani, amikor már határozatot hoztak a korábbi viszonyok helyreállításáról *(Jobb későn, mint soha! 1900, 4. old.).*

A vasúti közlekedésben visszaállt a korábbi helyzet, az utasok dél körül megérkezhettek Beregszászba, illetve koradélután vissza is indulhattak. A rendelkezésre álló idő általában nem volt elég az ügyintézésre, így egy nap alatt továbbra sem lehetett megjárni az Ungvár és Beregszász közötti útszakaszt. Akik viszont nem a vonatot választották közlekedési eszközül, hanem esetleg szekéren kívánták megtenni az utat, azoknak még tovább tartott ügyes-bajos dolgaik elintézése. Hazaérve magától értetődő bizonyossággal kijelenthették: *Ungot-Berget bejártam*.

Irodalom

1. Bárdosi Vilmos 2012. Magyar szólások, közmondások adatbázisa. 14 000 szólás, közmondás, helyzetmondat magyarázata stilisztikai jelzéssel, a típus feltüntetésével, fogalomköri szómutatóval. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2012. 893. old.

2. Dr. Margalits Ede 1896. Magyar közmondások és közmondásszerü szólások. Budapest: Kiadja Kókai Lajos a Millénium évében. 734. old.
3. Mikszáth Kálmán összes művei. Elbeszélések X. 1884–1885. 36. kötet. / szerk.: Bisztray Gyula és Király István. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966. 25. old.
4. Tabódy Jenő 1892. Ung vármegye 1867–1892. Ungvár: Székely és Illés Könyvnyomdája, 1892. 10-11.
5. Lehr Albert 1911. Toronyát-Baranyát. *Magyar Nyelv* / szerk.: Szily Kálmán és Gombocz Zoltán. 7. kötet. 288. old.
6. Techert József 1942. Az átmeneti szókategóriák kérdéséhez. *Magyar Nyelv* / szerk.: Pais Dezső. 38. kötet. 266. old.
7. Techert József írja. *Magyar Nyelv* / szerk.: Pais Dezső. 1943. 39. kötet. 263. old.
8. Zolnay Gyula 1943. Ungon-berken túl. *Magyar Nyelv* / szerk.: Pais Dezső. 1943. 39. kötet. 151. old.
Ung. Ung vármegye és az Ung megyei Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye.
9. Uj év. *Ung.* 16. évfolyam, 1. szám. Ungvár, 1878. január 6. 1. old.
10. Az ungvári törvényszék ügye a képviselőház előtt. *Ung.* 16. évfolyam, 10. szám. Ungvár, 1878. március 10. 1. old.
11. A szolnoki törvényszék. *Ung.* 16. évfolyam, 15. szám. Ungvár, 1878. április 14. 2. old.
12. Papházy Péter. *Ung.* 23. évfolyam, 10. szám. Ungvár, 1885. március 8. 2. old.
13. Szapora hamis bukások. *Ung.* 23. évfolyam, 10. szám. Ungvár, 1885. márc. 8. 3. old.
14. Az uj vasúti menetrend kérdéséhez. *Ung.* 23. évfolyam, 24. szám. Ungvár, 1885. június 14. 1. old.
15. A gazdák hitelkérése. *Ung.* 23. évfolyam, 33. szám. Ungvár, 1885. augusztus 16. 1. old.
16. Az ungvári törvényszék ügye. *Ung.* 27. évfolyam, 6. szám. Ungvár, 1889. február 10. 1. old.
17. Egy nap alatt Ungvárról Beregszászba és vissza. *Ung.* 34. évfolyam, 2. szám. Ungvár, 1896. január 11. 4. old.

18. A beregszászi vasúti összeköttetés. *Ung*. 38. évfolyam, 6. szám. Ungvár, 1900. február 11. 4. old.
19. Vonat-beszüntetések. *Ung*. 38. évfolyam, 18. szám. Ungvár, 1900. május 6. 3. old.
20. A beregmegyei közigazgatási bizottság. *Ung*. 38. évfolyam, 20. szám. 1900. május 20. 3. old.
21. Visszaállitott vonatközlekedés. *Ung*. 38. évfolyam, 23. szám. Ungvár, 1900. június 10. 4. old.
22. Jobb későn, mint soha! *Ung*. 38. évfolyam, 24. szám. Ungvár, 1900. június 17. 4. old.
23. URL1: Babits Mihály: A literátor. Érzékenyjáték egy felvonásban. old. n.*https://epa.oszk.hu/00000/00022/00212/06476.htm* (letöltés: 2024. április 17.)
24. URL2: Mikszáth Kálmán: Különös házasság. 187. old. https://mek.oszk.hu/00900/ 00944/00944.pdf (letöltés: 2024. 04. 21.)
25. URL3: Sirisaka Andor: Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betürendesgyüjteménye. Nyomtatott Engel Lajos Könyvnyomdájában, Pécs, 1890. old. n. *https://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0004/15687.html* (letöltés: 2023.szeptember 10.)
26. URL4: Steuer János 1886. Szómagyarázatok. Tibériás tenger, óperenciás tenger, Bergengóczia. *Magyar Nyelvőr* / szerk.: Szarvas Gábor. 1886. április 15. XV. kötet, IV. füzet. 150. old. *https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNyelvor_1886/?pg=148&layout=s* (letöltés: 2024. 04. 20.)
27. URL5: Szántay Antal 2014. II. József kerületi biztosai. *Századok*. 2014. 148. évf. 5. szám. 1172–1174. old. https://epa.oszk.hu/03300/03328/00011/pdf/ EPA03328_szazadok_2014-5_1171-1185.pdf (letöltés: 2024. 04. 23.)
28. URL6: Szilágyi Sándor. A magyar nemzet története. old. n. https://www.arcanum.com/ hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyi-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/

magyarorszag-tortenete-a-szatmari-beketol-a-becsi-congressusig-17111815-5836/harmadik-konyv-jozsef-csaszar-uralkodasa-17801790-5DCF/iii-fejezet-az-alkotmany-es-a-kozigazgatas-reformja-5E39/ (letöltés: 2024. 04. 03.)

29. URL7: Válogatott magyar közmondások / szerk.: Erdélyi János. Második kiadás. Pest: Heckenast Gusztáv, 1862. old. n. https://mek.oszk.hu/07700/07767/ 07767.htm#26 (letöltés: 2023. szeptember 10.)
30. URL8: Vilcsek Béla: A szimbolikus lélekdráma eszménye. A drámaíró Babits. 14. old. https://epa.oszk.hu/02500/02518/00282/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1998_04_551-584.pdf (letöltés: 2024. április 17.)

EGY KÖZMONDÁS TÖRTÉNELMI HÁTTERE. *UNGOT-BERGET BEJÁRTAM*

Braun László. PhD, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, braun.laszlo@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-4024-6665

A közmondások egyedülálló részét képezik nyelvi örökségünknek. Ezek a népi alkotások gyakran tömör, pontos megfogalmazásai bizonyos élethelyzeteknek. Azonban a közmondások nemcsak válaszokat adnak egy-egy konkrét szituációra, hanem történelmi körülményekkel is rendelkeznek, amelyek formálják jelentésüket. Még akkor is, amikor nem az a fontos, hogy honnan származik egy közmondás, hanem hogy mit jelent és milyen üzenetet hordoz, annak kialakulása sok esetben sötétben marad. A közmondások az emberek bölcsességét tükrözik, és évről évre generációról generációra öröklődnek. Nemcsak az életet illusztrálják, hanem a nép közös tapasztalatait is megőrzik. Sok közmondás mély erkölcsi tanulságokat, vagy életvezetési alapelveket hordoz, amelyek befolyásolják az emberek világszemléletét és magatartását. Ezek a mondások különböző kontextusokban értelmezhetők, és a változó idők és körülmények függvényében új jelentéseket kaphatnak. Emellett a közmondások fontos részei a folklórnak és a történelemnek, és tanúskodnak egy nép kultúrájának, szokásainak és hagyományainak fejlődéséről.

Az *Ungot-Berget bejártam* szólás még napjainkban is elevenen él Ung vidékén. A XIX. század második felében lejegyezett mondást már Erdélyi János, Margalits Ede és Sirisaka Andor közmondásokról írott munkái is tartalmazták. Különböző változatokban jelent meg: *Összejárta Ungot, Berket*; *Túl jár Ungon, Beregen*. A magyar írók közül Mikszáth Kálmán és Babits Mihály előszeretettel használták műveikben az *ungot-berket/Ungot-Berket* változatot, egyféle természetföldrajzi kifejezést értve alatta. Az utóbbi időszak szólásokat és közmondásokat tartalmazó gyűjteményeiben, OLD. Nagy Gábor és Bárdosi Vilmos munkáiban, a korábbiakhoz hasonlóan *ungon-berken* formában jelent meg. Az eredeti mondáshoz legközelebb álló leírás a XX. század első felében Techert József tanulmányához kötődik, aki helyesnek az *Ungon-Bergen (Ungon-Beregen)* kifejezést tartotta.

A mondás kialakulása szorosan kapcsolódik a XVIII., illetve a XIX. század során a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban végrehajtott reformokhoz. A változtatások gyakorlati megvalósulása eredményezte a nép ajkán megfogalmazott korabeli helyzetet. A mindennapi élettel együtt járó ügyintézés körülményessége jelent meg a közmondásban. A szólás eredetének történelmi háttere magyarázattal szolgál megfogalmazására és valódi leírására.

***Kulcsszavak**: közmondás, bíróság, igazságszolgáltatás, per, közigazgatás, reform, közlekedés, vasút.*

© Braun László, 2025

Braun László

EGY TRAGÉDIA KÖRÜLMÉNYEI. EGÁN EDE HALÁLA

Borostyánkői Egán Ede Csáktornyán (ma: Čakovec, Horvátország) született 1851. július 3-án. Családja ír származású volt, saját megfogalmazása szerint: „Angolországból bevándorolt nemesi család". Írország akkoriban Nagy-Britanniához tartozott. Gimnáziumi tanulmányait Bécsben, Budapesten és Szombathelyen végezte, ahol 1869-ben érettségizett le. Egyetemi tanulmányait Halléban és Bécsben folytatta, ahol nemzetgazdasági és agrárjogi végzettséget szerzett. Az egyetem elvégzése után öt évet Németországban, egy évet Csehországban, két évet Magyarországon töltött különböző gazdaságokban tapasztalatszerzés céljából. Utána Angliában és Olaszországban tett utazásai során igyekezett megismerni az ottani gazdasági viszonyokat *(DAZO1, 38. a.)*. 1883-tól a Földművelésügyi Minisztériumban országos tejgazdasági felügyelőként dolgozott, ahol igyekezett meghonosítani az akkor még ismeretlen tejgazdaságot és a havasi gazdálkodást. Szorgalmazta a tejszövetkezetek létrehozását Budapesten, kidolgozta a budapesti központi tejcsarnok alapszabály-tervezetét. Felhívta a figyelmet a tejhozamok növelésének, a vaj-, sajt-, illetve juhtúró termelés és értékesítés fontosságára. Amikor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumból kivált a Földművelésügyi Minisztérium (1889), Egánt bízták meg az állattenyésztési osztály vezetésével *(Für 1987, 461 – 464. old.)*. 1890-1897 között Nyugat-Poroszországban felesége apjának nagy kiterjedésű birtokát vezette, majd annak halála után felesége birtokát irányította. Komolyan foglalkozott lótenyésztéssel és a magyar fajták elterjesztésével Poroszországban. 1897-ben a Németországi Gazdasági Egyesület felkérte, hogy 150 tagjának háromhetes magyarországi körútját vezesse *(DAZO1, 38. a.)*. Hazatérve a földművelésügyi minisztérium munkatársa lett. 1897. október 7-én nevezték

ki Schönborn gróf hitbizományi uradalmából 25 évre bérbe vett földek állami irányításával.

Egán Ede karizmatikus személyiség és kiváló gazdasági szakember volt. A hegyvidéki akciónak nem csupán az állam részéről kinevezett irányítójaként, a közigazgatás szerkezetének végrehajtó elemeként működött. Családjában, iskoláiban, és külföldi tartózkodásai során megszerzett ismereteit hasznosítva tanulmányozta át a helyi hegyvidéki viszonyokat. A körülmények megismerése után számos intézkedést foganatosított, amelyek következtében több esetben a maga által megfogalmazott elméleti gazdasági irányvonalat összekapcsolta a gyakorlati megvalósítással. Egán előtt nem voltak közvetlen példák, bár ismerte a Svájcban és Ausztriában foganatosított mezőgazdasági reformok eredményeit, de a hegyvidéki akció megszervezése és elindítása tekintetében a helyszínen ő rakta le az alapokat. Mindent elkövetett, hogy az általa irányított gazdasági változások egy jobb életminőség irányába mozdítsák el a hegyvidéki lakosságot. Tevékenységét az állam konzekvens képviselete, a szakmaiság és az emberek életének a jobbá tétele határozta meg. Munkájának eredményességébe vetett hite, céltudatossága, következetessége, és talán konoksága miatt működése során különböző személyekkel került konfliktusba. Erre utalnak a földművelésügyi miniszternek írott beszámolóinak és leveleinek egyes részletei, a Földművelésügyi Minisztérium által lefolytatott vizsgálat, valamint az újságok hasábjain megjelent írások Egán peres ügyeiről *(DAZO, 8. a; DAZO2, 2–4. a; KL 1900, 4. old.; Egan Ede tolvajai?, 3. old.)*. Állami tisztviselőként, de nem egy adott politika gépies végrehajtójaként lépett fel munkája során. Személyes hozzáállása, lelkiismeretes tevékenysége olyan lépések megtételére indították, amelyeket másokra is rábízhatott volna. Egán a földművelésügyi miniszternek 1901. április 23-án írott levelében megjegyezte, hogy az akció többek között Máramaros vármegye 10 járására terjed ki, és abból ő személyesen 6 járásban és 700 faluban járt. Négy járásba csak a választások és az időjárási körülmények, a megáradt Tisza miatt nem utazott ki, de amint arra lehetősége lesz, megteszi *(DAZO3, 37. a.)*.

Az adatokból nem rajzolódik ki teljes mértékben Egán Ede vezetői, szervezői és kapcsolatteremtő képessége, munkamódszere, tempe-

ramentuma, de a gazdasági program eredményei, illetve halála után az érintett lakosság iránta megnyílvánuló érzelmei és emlékezete összességében pozitív személyiségnek tüntetik fel a hegyvidéki akció első vezetőjét.

A Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltségének irányítója 1901. szeptember 20-án hunyt el. A szerencsétlenség Ungvár közelében, Hegyfark (ma: Підгорб, Ungvári járás) község mellett történt. A különös módon lezajlott tragikus esemény számos kérdést vetett fel és találgatásokra adott okot. Az eseményt követően sokan gyilkosságnak tartották Egán halálát. A vélemény ma is tartja magát és a kutatók közül többen is vallják ennek tényszerűségét.

1916-ban jelent meg Dudinszky Nesztor könyve Rabszolgák földjéről címmel, amit a szerző tiszteletből Egán Ede szelleméhez ajánlott. Munkájának egy része foglalkozik Egán Ede felállítandó szobrával, ahol a szerző talányosan írt az elhunyt miniszteri biztosról: „Egán Ede meghalt – elérte minden ember osztályrésze: *a halál*. De ki idézte elő – *rejtélyes* még most is..." *(URL1, 112. old.).*

Nagy Mariann a XX. század elejének magyar agrárpolitikáját elemezve nagy hangsúlyt fektetett a peremvidékek felzárkóztatása jegyében kezdeményezett gazdasági programokra. A hegyvidéki akcióról írva Egán halálát „véletlen" balesetként fogalmazta meg *(Kobály, 25. old.).*

Dupka György munkája *„Őrtüzeket fogunk gyújtani a hegyeken..."* sokatmondó alcímmel kezdődik: *Száztíz évvel ezelőtt gyilkolták meg Egán Edét, a ruszinok jótevőjét*. Művében hivatkozik S. Benedek András művelődéstörténész megállapítására: „Egán Edét Láz községének közelében meggyilkolták" *(Dupka 2011, 75. old.).*

Mandrik Iván történész, a korszak szakértője szintén gyilkosságnak tartja Egán halálát: „Egyesek öngyilkosságról, mások véletlen balesetről beszélnek. Halálának legvalószínűbb oka: orvgyilkosság" *(Dupka 2011, 76. old.).*

Kobály József írásában az eseményt úgy fogalmazta meg: „Egán... 1901. szeptember 20-án eléggé homályos körülmények közepette szerencsétlenül meghalt" *(Kobály, 169. old.)*

Botlik József *A hármas kereszt alatt* és az *Egestas Subcarpathica* c. könyveiben részletesen foglalkozott Egán Ede rejtélyes halálával. Ku-

tatásai során egyaránt feldolgozott szakirodalmat, korabeli újságcikkeket és visszaemlékezéseket. Az egyik visszaemlékezés arra enged következtetni, amely a Nagyláz községben élt Ploténi család rokonainak egyik utódától származik, miszerint a tragédia napján Egán kísérője és egyben az eset egyetlen szemtanúja, Rochlitz Nándor erdőtanácsos nem mondott igazat és a jelentése is valótlan volt, amit csak halála napján vallott be két tanúnak. A nagy port felvert bűntényt azért sem tárták fel alaposan, mert a tiszaeszlári per „közelsége" ezt nem tette lehetővé. A szerző arra a következtetésre jutott, hogy az akkori hivatalos vizsgálóbizottság véletlen balesetet állapított meg, de az utólagos adatok ismeretében gyilkosság történt *(Botlik 2000, 132–133. old.)*.

Kemény Gábor *Verhovina feltámad* című történelmi munkája szintén alapos kutatással igyekszik feltárni Egán halálának körülményeit, amire Botlik József is több esetben hivatkozik. A szerző szinte azonnal kizárja az öngyilkosság lehetőségét Rochlitz Nándorra utalva: „Fel nem tételezhető, hogy a sikerei csúcspontján álló, erőteljes férfi, aki az utolsó ungvári éjszakáját hivatalos jegyzetek összeállításával tölti, öngyilkosságot követett volna el. Ezt kizárja az a tény is, hogy Egán táviratilag megrendelte munkácsi lakosztályát" *(Kemény 1939, 95. old.)*.

A mű írója elveti a véletlen balesetet lehetőségét is. A hivatalos vizsgálat szerint Egán felfelé kapaszkodott a dombra, miközben elcsúszott, a kezében tartott puska az ütéstől elsült, ami a halálát okozta. Kemény Gábor egyrészt a nyomokra utal, amelyek alapján megcsúszáskor Egánt nem találta volna el a golyó, illetve a testnek másképpen kellett volna lezuhannia a domboldalról. Másrészt egy pesti fegyverműves, Kirner véleményére hivatkozik, aki állította, hogy ha nincs felhúzva a fegyver kakasa, akkor az magától nem sülhet el *(Kemény 1939, 96. old.)*.

Kemény Gábor hivatkozik Bihar Jenő kutatására, aki magánnyomozást folytatott az ügyben, és átvette annak koncepcióját a merényletről. „A gyilkos közelről követte a poroszkáló kocsit, hirtelen felkúszott a domb peremére és onnan küldötte a halálos lövést Egán felé" *(Kemény 1939, 97. old.)*. Azt is megemlítette, hogy a környékbeli lakosság azon a részen bocskornyomokat vélt felfedezni.

Az ügyben a legrészletesebb kutatást Bihar Jenő (1882–1951) újságíró folytatta, aki az általa feltárt eredményeket még abban az év-

ben, 1901-ben megjelentette Egán Edét meggyilkolták című munkájában. Az akkor még mindössze 19 éves szerző sorra vette a tragikus nap történéseit és aprólékosan írta le a tényeket. Kihangsúlyozta, hogy az eset kiderítéséhez a nyomokat kell figyelembe venni. Azokra a hátramaradt nyomokra gondolt a szerző, amelyeket Egán és puskája hagyott a domboldalban, ahol a tragédia történt. Kemény Gábor Bihartól vette át Egán halálával kapcsolatos leírások nagy részét, ha nem is azokkal a szavakkal és részletességgel, de ugyanazzal a végkövetkeztetéssel. A nyomok, amelyeknek iránya és mélysége – a szerző szerint – kizárta úgy az öngyilkosság, mint a baleset lehetőségét. A domboldalról leeső test, a vízszintesen átlőtt koponya (a boncolást végző orvosok megállapítása alapján a golyó nem vízszintesen hatolt át a koponyán.), a talpnyomokból kikövetkeztetett egyenes testtartása Egánnak, a helyszínen talált vértócsa, a puska szerkezete Kirner pesti fegyverműves jellemzése alapján – mind-mind egyértelműen gyilkosságra utaltak a szerző állítása szerint. Bihar kétségbe vonta Rochlitz Nándor szavahihetőségét, valamint azt is, hogy az erdőtanácsos vallomása egyáltalán befolyásolhatja-e az eset kivizsgálását: „Rochlitz vallomásának, bár az a helyzetnek hüen festett képe, a tényállás minősítésénél csak a vélemény ereje juthat" *(Bihar 1901, 39. old.).*

Bihar Jenő úgy gondolta, hogy a gyilkosnak elég volt tudnia Egán utazásának időpontjáról. A miniszteri biztos gyakran tette meg gyalog az utat az emelkedőn, ezért a gyilkos „a kocsiút szegélyén leselkedett áldozatára". Mikor látta Egánt leszállni a kocsiról, utánasietett, hogy végrehajtsa tettét. Amikor Egán a közelébe ért, talán mit sem sejtve meg is pillantotta, feléje fordult, akkor a gyilkos kihasználta a kedvező alkalmat. Közvetlen közelről pisztolyával lelőtte, majd elmenekült a cserjésben *(Bihar 1901, 32–36. old.).*

Bihar Jenő nyomozásával kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy munkájában az „ismételt helyszínelésre" utalt *(Bihar 1901, 19. old.),* ami az újbóli kivizsgálás elrendelése, 1901. október 15-e után volt megtartva. Kétséges, hogy azok a nyomok, amelyeket kiindulópontnak tekintett, és amin az egész elmélete nyugszik, ugyanazok voltak, mint a haláleset után, az első helyszínelés alkalmával. Azt sem lehet tudni, látta-e Bihar a lábnyomokat, mivel az egyik esetben a *Budapesti Nap-*

lóra hivatkozott, amikor nem tudták megállapítani, vajon Egán vagy Rochlitz nyomait találták meg. A fiatal újságíró a leírás alapján döntötte el, hogy azok bocskor nyomai voltak *(Bihar 1901, 35. old.)*. Biharnál döntő fontosságú volt, hogy Egán a lövés hatására nem eshetett le hanyatt a dombról, amit szerinte Rochlitz Nándor állított. A főerdész Darányi Ignác miniszternek küldött beszámolójában a „hegyoldalról lezuhant" kifejezést használta, a „hanyattbukva az árokba esett" megfogalmazás az újságíróktól származott. Könyvének megírásakor Bihar nem ismerte a fegyverszakértő véleményét, amit többször is kihangsúlyozott munkájában *(Bihar 1901, 29-40.old.)*. Abból a következtetésből indult ki, hogy Egánt egy más fegyverből származó lövedék sebezte meg halálosan.

Bihar Jenő leírását a miniszteri biztos meggyilkolásának körülményeiről a későbbiek során többen átvették. Munkájában azonban sok a pontatlanság, és éppen a kiindulópontok, a gyilkosság elméletének alapjai bizonyulnak megalapozatlannak.

Egán Ede haláláról, illetve az azt követő vizsgálatról részletesen beszámoltak a korabeli újságok, valamint közölték az akkor vele tartózkodó Rochlitz Nándor főerdész, a hegyvidéki akció Ung megyei biztosának az esetet leíró táviratát Darányi Ignác földművelésügyi miniszter számára.

Egán Ede a fogatán Rochlitz Nándorral együtt reggel 8 óra tájban indult el Ungvárról Munkácsra a hitelszövetkezetek ügyeinek intézése végett. Amikor a fogat a hegyfarki dombhoz ért, ahol akkoriban mintegy 15 méternyit emelkedett az országút, Egán azt javasolta Rochlitznak, szálljanak le és gyalog menjenek fel a dombra, mivel a lovaknak úgyis nehéz felfelé haladni, miközben a kocsis, Kozma János lépésben hajtott tovább *(Bihar 1901, old. n.)*.

Egán magával vitte Mauser puskáját – az újságok először hibásan pisztolyról írtak –, madarakra akart lőni. Az út jobb oldalán levő tisztásra igyekeztek felkapaszkodni. Rochlitz egy enyhébb emelkedőn ment felfelé, Egán viszont a domb meredekebb oldalát választotta a gyorsabb feljutás érdekében. Néhány lépés után lövés hallatszott, és Rochlitz a hang irányába fordulva látta Egánt legurulni a dombról az út menti árokba. A kocsis is meghallotta a lövést, kikötötte a lovakat és

abba az irányba sietett. Rochlitz Nándor ért hamarabb Egánhoz, akinek a halántéka át volt lőve. Egán fejét a bőröndjéből kivett hálóinggel átkötötték. A főerdész a közelben fekvő Nagyláz községbe, Plotényi Nándor nagybirtokoshoz akarta segítségért küldeni a kocsist, de az úton éppen akkor tűnt fel Plotényi fogata, így a segítség gyorsabban megérkezett, mint azt remélték volna. Plotényi Nándor fogatával vitték be Egánt délelőtt 9 óra 35 perckor az ungvári közkórházba.

Roth Hermann sebészorvos, Brujmann Béla és Kemény Zsigmond orvosok próbálták megmenteni Egán életét, akiknek Bonifácia, Thadea és Baptiszta irgalmas nővérek segítettek.

A lövés azonban keresztülment Egán fején, és az erőfeszítések ellenére egy pillanatra sem tért magához. Az orvosok értesítették az ungvári római katolikus plébániát, ahonnan Sirola Károly segédlelkész sietett a kórházba. Egán állapota miatt nem volt sem meggyóntatható, sem megáldoztatható, így a pap feladta az utolsó kenetet. Az irgalmas nővérek mindvégig a sebesülttel maradtak. Minden erőfeszítés ellenére Egán Ede 1901. szeptember 20-án, déli 12 óra 30 perckor elhunyt az ungvári közkórházban *(Bihar 1901, old. n.)*.

Később, a temetés után az elhunyt fivére, Egán Lajos külön köszönetet mondott azoknak a személyeknek, akik az ungvári kórházban Egán Edével voltak utolsó pillanataiban. Sirola Károly segédlelkésznek egy ébenfabotot ezüst fogantyúval, a három irgalmas nővérnek egy-egy aranyérmet, azok főnöknőjének egy ezüst feszületet, valamint Steiner Béla kórházi ellenőrnek egy értékes melltűt küldött emlékül és elismerése jeléül *(Perek Egán biztosítási díjai ügyében, 3. old.)*.

Egánnak a Vas megyei Borostyánkőn lakó özvegy édesanyját, valamint Hagara Viktor Bereg megyei főispánt Rochlitz Nándor főerdész értesítette az esetről. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter számára gróf Török József, Ung megye főispánja táviratozta meg a tragikus hírt.

A Földművelésügyi Minisztérium azonban az első értesülését az ungvári adóhivatal telefonhívásából szerezte, amire minden bizonnyal a baleset után, a kórházba szállítást követően került sor.

Gróf Török József főispán hivatalos távirata délután fél kettő körül érkezett meg, amelyben „szerencsétlen balesetről" írt. Egy félóra múlva a második táviratot is megkapták, amelyben Egán halálhírét jelen-

tette be. A Pesti Hírlap közölte a táviratot is: „Mély részvéttel jelentem, hogy Egan kormánybiztos ma vármegyénkben, Lövő-Szlatina községben véletlen baleset folytán saját revolveréből halálosan megsebesült és utolsó perceit éli. Török, főispán" *(PH2, 6-7. old.).*

A baleset helyszínének a környékén, Hegyfark és Nagyláz közelében Alsószlatina község található. A Lövő-Szlatina név valószínűleg a távirat hibás olvasata következtében került leírásra. Az újság még ebben a cikkében jelezte, hírt kaptak arról, hogy nem revolver, hanem „egy Mauser-féle karabély golyója roncsolta szét Egan fejét."

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter táviratban szólította fel Rochlitz Nándor főerdészt, hogy tegyen számára jelentést az esetről. Rochlitz a helyszínelést követően sürgönyt küldött a minisztériumba:

„Földmivelésügyi minisztériumnak Budapest.

Távirati rendeletre jelentem, hogy 20-án reggel 8 órakor Egan úrral utaztam kocsin Ungvárról Munkács felé. Hegyfark közelében Egan a saját védelmére magával hordani szokott Mauser-féle karabélylyal célba lőni akarván, velem együtt a kocsiból kiszállott, azután egy 25 fok lejtős hegyoldalon töltött fegyverrel felfelé haladt, én pedig tőle balról rézsut 8 lépésnyire hegyoldalon kapaszkodván, hallom a lövést jobb-felől, mire Egan a hegyoldalról súlyosan sebesülve lezuhant. Bíróság a helyszínen a véletlen balesetet minden kétségét kizárólag megállapította. Sebesültet kocsin Ungvárra visszahoztuk, hol közkórházban fél egy órakor kiszenvedett, anélkül, hogy pillanatra is magához tért volna. Löveg jobboldali halántékon fúródott be s baloldali fejbubon hatolt el. Rochlitz" *(PH 3, 12. old.).*

Miután Darányi Ignác tudomására jutott hír, azonnal intézkedett, hogy Egán Borostyánkőn tartózkodó özvegy édesanyjával és egyik fiával, aki Budapesten joghallgató volt, valamint akkor önkéntes katonai szolgálatát teljesítette a 4. tüzérezredben, kíméletesen tudassák a gyászhírt. Miután Egánnak nem voltak rokonai Ungváron, ezért dr. Hayek Adolf miniszteri titkárt küldte el, hogy a család kérésének megfelelően szervezzék meg a miniszteri biztos hazaszállíttatását. A Földművelésügyi Minisztérium erkélyére gyászlobogót tűztek ki.

A *Pesti Hírlap* az esetet öngyilkosságnak minősítette. Egy Ungvárról érkezett táviratra hivatkoztak, amelyet aznap reggel kaptak meg. A

megfogalmazás szerint az eset „különös körülmények között történt", ezért először véletlen balesetre gondoltak, de valószínűbbnek találták az öngyilkosságot.

Az újság Egán megfeszített munkájában látta a szerencsétlenség okát. A miniszteri biztost úgy jellemezték, aki reggeltől estig, olykor késő éjjelig is dolgozott. A Paris Frigyessel történt konfliktus is mély nyomot hagyott Egánban, ami röviddel halála előtt rendeződött. A hírlap megfogalmazott egy másik nézeteltérést is, ami az akció elejétől végigkísérte: „Meg kell jegyezni, hogy Egan beszéd közben soha sem tett antiszemita nyilatkozatot, jóllehet azt sem titkolta soha, hogy a galiciai bevándorlás helyes elintézése nélkül a ruthén ügyet véglegesen rendbehozni nem lehet. De hivatkozott arra, hogy ebben a magyar zsidósággal egy véleményen van. Hogy őt antiszemitának kiáltották ki, mindig fájlalta" *(PH 2, 7. old.)*.

Az Egánnal történt szerencsétlenség után szinte azonnal hivatalos eljárás kezdődött, hogy megállapítsák, baleset, öngyilkosság vagy merénylet történt. Orosz Ádám királyi járásbíró ezért a kórházba szállítás után azonnal odaérkezett, hogy Egánt kihallgassa. Ezt azonban a sérült állapota miatt nem lehetett megtenni. A járásbíró ekkor lefoglalta Egán készpénzét és iratait.

Délután három óra körül további vizsgálatok elvégzésére Orosz Ádám vizsgálóbíró Pólányi Aladár beregszászi királyi alügyésszel és Praskievics jegyzőkönyvvezetővel az eset helyszínére érkeztek, ahol megjelent még Plotényi Nándor, Rochlitz Nándor, Berzeviczy István rendőrkapitány és Mocsáry Béla vármegyei adóellenőr, valamint Kozma János Egán kocsisa.

A bíróság tagjai az országúton találkoztak Egán Ede titkárával, Boronkay Lászlóval, aki Munkácsról Ungvárra utazott egy bérkocsival, és a helyszínelésre induló személyektől tudta meg felettesének halálhírét. Boronkay folytatta útját Ungvárra, hogy ott megtegye a szükséges intézkedéseket, a vizsgálóbizottság tagjai pedig az eset helyszínére hajtattak.

Az ott látottakról az *Ung* című hetilap számolt be: „Az út árkában volt egy másfél liternyire terjedő megaludt vér, mellette pedig egy 2 és fél centiméternyi hosszú és átlag 1 centiméter átmérőjű koponyaszilánk feküdt. A domboldalon Egan lábnyomai teljesen felismerhetők

voltak s amint a véletlen lövés folytán hanyattbukva az árokba esett, az okozott vérnyomok szintén kitűntek. Fenn a domb tetején jobbra és balra látható volt két vérsugár, melyek Egan fejéből fakadtak" *(Egan Ede halála, 1. old.)*. A fegyvert a földön fekve találták.

A helyszínen meghallgatták Egán és Rochlitz kocsisait, majd a helyszínelés során lemérték a nyomokat. Mocsáry Béla, fényképfelvételt is készített a szerencsétlenség helyszínéről. Egy embert oda állított, ahol Egán Ede a megsebesülése percében kapaszkodott felfelé a domboldalon, egy másik embert pedig oda, ahol Egán társa, Rochlitz Nándor akkor tartózkodott. Mindezt az alapján tette, ahogy azt a bírósági szemle és a fennmaradt nyomok alapján meg lehetett állapítani *(Egan Ede haláláról, 694. old.)*. A helyszíni vizsgálat során szerették volna megtalálni a kilőtt golyót. A kutatás azonban nem járt eredménnyel, csak azt állapították meg, hogy a közvetlen közelben levő fák ágai sértetlenek voltak, azaz nem maradt nyoma a lövésnek, és a domboldal pedig erősen be volt gyepesedve.

A kihallgatást, a méréseket és Egán fején található sebet figyelembe véve a bizottság megállapította, hogy: „Egán halálos megsebesülését teljesen a véletlen okozta" *(Egan Ede halála, 1. old.)*.

Az Ung című hetilap a balesetet okozó lőfegyvert egy Mauser-típusú ismétlőpisztolynak írta le, amit később helyesen egy Mauser-típusú vadászpuskára javítottak ki. A lőfegyvert a helyszínelés után Czakl József ungvári puskaműveshez vitték, aki átvizsgálta azt. A vizsgálat során kétséget kizáróan kiderült, hogy a halált okozó golyó Egán puskájából származott. Az üres töltényhüvely a puska szerkezetében fennakadt, amit azért nem lehetett megtalálni a helyszínen. Mivel eleinte nem tudtak rájönni, hogyan maradhatott a puskában a töltényhüvely, felvetődött, hogy rosszul működött a puska.

A helyszínelés után megtörtént az orvostörvényszéki boncolás, amit a Beregszászi Királyi Törvényszék rendelt el. Miután Brujmann Béla kórházi főorvos és Hackel Sándor doktorok letették a hivatalos esküt, a boncolás délután fél négykor elkezdődött, és hat órakor fejeződött be. Az eseményen a boncolást végző orvosokon kívül részt vett: Orosz Ádám járásbíró, Polányi István alügyész, tanúként Mocsáry Béla és Steiner Béla kórházi ellenőr, valamint dr. Róth Herman, dr.

Kemény Zsigmond és dr. Gulácsy Árpád orvosok. A bizottság a következőket állapította meg: „A golyó a jobb fül melletti halántékcsonton keresztül hatolva átfuródott az agyon, mit szétroncsolva, a bal fül csúcsától 4 czentiméternyire hatolt ki s hagyott maga után 3 cméternyi átmérőjű rendetlen állapotú repedést. A koponya a golyó behatolásától hátra felfelé, egész a balfülig meg volt repedve. Az orvosi vélemény továbbá az, hogy a lövés közvetlen közelből hatolt be a fejbe és valószínű, hogy véletlen balesetnek tulajdonitható" *(Egan Ede halála, 2. old.).*

Másnap, 1901. szeptember 21-én szombaton délben érkezett meg Ungvárra dr. Hayek Adolf és Egán Imre, az elhunyt egyik fia. Megérkezésük után Rochlitz Nándor főerdész kíséretében a közkórházba siettek, hogy intézkedjenek a temetés megszervezéséről. Utána Török főispánhoz mentek. Az elhunyt fia és a miniszteri titkár kísérte másnap a holttestet Borostyánkőre.

Egán Ede haláláról a következő gyászjelentés adták ki: „Özv. idősb borostyánkői Egan Edéné sz. Koch Julia, özv. borostyánkői Egan Edéné sz. Krieger Erzsébet, továbbá borostyánkői Egan László, Imre és Jenő, valamint borostyánkői Egan Lajos és Irma fájdalomtelt szívvel jelentik szeretett és felejthetlen fiának, férjének, édesatyjuknak és testvérüknek; borostyánkői Egan Ede ur, miniszteri megbízott, a III. oszt. vaskoronarend lovagjának f. hó 20-án, fáradhatatlan tevékenységű életének 51. évében Ungvárott történt hirtelen gyászos elhunytát. A boldogultnak hült maradványai f. hó 22 ikén délután fel 3 órakor fognak Ungvárott beszenteltetni és f. hó 24-én délelőtt 11 órakor Borostyánkőn a családi sírboltban örök nyugalomra helyeztetni. Az engesztelő szent miseáldozat Borostyánkőn fog a plébánia templomban a Mindenhatónak bemutattatni. Ungvár, 1901. szeptember 21. Áldás és béke poraira!" *(Egan Ede halála, 2. old.).*

Egán Ede holttestének beszentelése 1901. szeptember 22-én vasárnap, délután 2 órakor kezdődött a közkórház kápolnájában. Az elhunyt búcsúztatására nagyon sokan gyűltek össze. A szertartáson a család tagjai közül jelen voltak Egán Imre az elhunyt fia, Egán Lajos osztálytanácsos, az elhunyt bátyja és fiai, Firczák Gyula görögkatolikus püspök, Török József, Ung vármegye főispánja, Mailáth József gróf Perbenyikről, miniszteri kiküldöttek és a miniszteri kirendeltség

tagjai, az ungvári görögkatolikus tanítóképző, a papnevelő intézet, a papság képviselete *(Egán Ede temetése, 3. old.).* Bereg vármegyét dr. Hagara Viktor főispán és Jobszty Gyula alispán részvétele mellett nagy küldöttség képviselte *(11, 2. old.).* A beszentelést Benkő József esperes-plébános végezte Sirola Károly káplán segédletével. Ezután a papnevelő intézet növendékei a koporsót egy négylovas gyászkocsira tették, és a kórház kápolnájától a vasútállomásra kísérték. A vasúton az érckoporsót kettős fakoporsóba tették és lepecsételték, amit Benkő esperes-plébános újra beszentelt. Bereg vármegye nevében Jobszty Gyula alispán helyezett el koszorút az elhunyt ravatalán: „A nép törhetetlen lelkű barátjának – Beregvármegye közönsége" *(Egán Ede, 2. old.).* A többi koszorún szereplő feliratok a következők voltak: Ung vármegye közönsége Egán Edének; gróf Török József főispán koszorúján: „Kedves barátomnak"; a görögkatolikus papság részéről: „A rutén nép nagylelkű barátjának" felirat szerepelt. Koszorút helyeztek el a miniszteri kirendeltség munkatársai, a Bantlin gyár, az Ungvári Magyar Királyi Erdőhivatal, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Ploténi család, a Boronkay család és mások. A vonat fél hétkor indult útnak. Egán koporsóját az ungvári vasútállomásról Borostyánkőre szállították *(Egán Ede temetése Egán Ede temetése, 3. old.).*

Az elhunyt koporsója 1901. szeptember 24-én, kedden érkezett meg a családi birtokra. A temetési szertartást Benkő József esperes-plébános végezte. A szertartáson nagy számban képviseltették magukat a hivatalos intézmények. A temetésen részt vett a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium küldöttsége: Balogh Vilmos, Lestyánszky Sándor, Darányi Béla, Horváth Sándor miniszteri tanácsosok, Ebers Károly királyi tanácsos, számvevőségi igazgató, Hayek Adolf miniszteri titkár. A temetésen megjelent a hegyvidéki miniszteri kirendeltség személyzete, az ungvári erdőhivatal küldöttsége Rózsy Antal erdőtanácsos vezetésével, Simenszky Kálmán erdőfelügyelő, Balhauser Ottó és Trombitás Ignác állattenyésztési felügyelők, Gerő Ferenc főmérnök, a szombathelyi kultúrmérnöki hivatal vezetője. Részt vettek úgyszintén Vas vármegye tisztviselői a szombathelyi és felsőőri szolgabírák vezetésével, valamint Szombathely küldöttsége, a törvényhatósági állatorvos, a körorvosok, a budapesti

egyetem és műegyetem küldöttsége. Egán barátai és ismerősei közül is sokan kísérték el utolsó útjára.

Egán Ede halála, illetve az utána szárnyra kapott szóbeszéd, különféle találgatások és gyanúsítgatások a temetést követően is sokat foglalkoztatták az embereket, úgy a hegyvidéki akcióban érintett személyeket, mint a hivatalos közegeket. A biztositótársaságok képviselői bírósági keresetet nyújtottak be és újabb vizsgálatot kezdeményeztek, mivel egyes lapok értesülései szerint Egán korábban 400, míg más újságok 520 ezer korona életbiztosítás megkötéséről számoltak be *(URL 2, 3. o; Perek Egán biztosítási díjai ügyében, 3. old.).* Azt akarták elérni, hogy Egán halálát öngyilkosságnak minősítsék, s annak következményeként meg akarták tagadni a biztosítási összeg kifizetését.

Az örökösök is bírósághoz fordultak az életbiztosítási kötvény megtámadása miatt. Az ügy a polgári bírósághoz került Isépy Gyula albíró felügyelete alá, aki elrendelte a tanúk és a szakértők kihallgatását. 1901. október 15-én kezdődött el az eset újbóli kivizsgálása. A helyszínelést a felkért szakemberek jelenlétében hajtották végre, valamint megtörtént véleményük meghallgatása. Az elhunyt koporsóját felnyittatták és a lőtt sebet újból megvizsgálták, majd ismételten szemlét tartottak a baleset helyszínén. A bécsi Providentia életbiztositó és egy zürichi biztosítótársaság részéről fegyverszakértőként Komjáthy Tihamér pénzügyigazgatósági titkárt, az Egán család részéről a Ludovika Akadémia fegyvertan tanárát, Capp Albertet, a bíróság részéről pedig Marcsák János főhadnagyot, a 66. gyalogezred tisztjét kérték fel. A tárgyaláson a fenyítő bíróság részéről az ügy vezetője, Orosz Ádám vizsgálóbíró jelent meg. Az örökösök kérelmére elrendelték a tanúk és a szakemberek kihallgatását *(URL 2, 3. old.).*

A bíróság két hét leforgása alatt 25 tanút hallgatott ki, köztük Firczák Gyula püspököt, Hagara Viktor és Török József főispánokat, Lőrinczy Jenő vármegyei főjegyzőt, Rochlitz Nándor főerdészt és Mocsáry Béla adóellenőrt, a korábbi helyszínelő bizottság tagjait.

A helyszíni szemlénél Marcsák főhadnagy szakvéleménye volt a meghatározó, ami komoly hozzáértésre utalt és hozzájárult ahhoz, hogy kizárják az öngyilkosság lehetőségét. Megállapította, hogy a domb, ahol Egán fölkapaszkodni igyekezett, annyira meredek, hogy

ott lehetetlen lett volna megállni. Egy öngyilkos egyenesebb terepet keresett volna, ahol biztosan meg tudott volna állani. Amikor a miniszteri biztos felfelé sietett, megcsúszhatott. A kezében tartott fegyvere agyára akart támaszkodni. Egyensúlyának elvesztése pillanatában azonban a kezében tartott Mauser puskáról a keze lecsúszott, és önkéntelenül a závárt szorította meg. Az ütéstől a fegyver elsült és az esés pillanatában hatolt a golyó a fejébe. A fegyverből kilőtt töltény Egán závárzatot szorító keze miatt maradt benn a puskában *(Egán nem öngyilkos, 3. old.).* A bírósági próbák bizonyították, hogy más alkalommal a puska kivetette a töltényhüvelyt. Ez egyben azt is bizonyította, hogy nem öngyilkosság történt, hanem véletlen baleset *(Egan Ede haláláról, 694. old.).*

Közvetlenül a tragédia megtörténte után a korabeli újságok Egán haláláról szóló tudósításaikban nem írtak gyilkosságról. Az *Ung* című hetilap híradásában „gyilkos golyó"-t említett, ami esetleg megtévesztethetett egyes olvasókat *(Ung 1901, 1. old.).* A haláleset kivizsgálása a szerencsétlenség után azonnal megkezdődött, és a leírások alapján, a kor viszonyainak megfelelően, alaposan lefolytatták. Később, a temetés után lezajlott vizsgálat során azokat a helyzeteket is kielemezték, amelyekre az első vizsgálat folyamán a szakértők talán kevesebb figyelmet fordítottak.

Egán személye, magas hivatali pozíciója, ismertsége az ország politikai vezetői előtt kizárja a fel nem derített gyilkosság lehetőségét. A miniszteri biztos közvetlenül a földművelésügyi miniszternek számolt be a munkájáról, de a hegyvidéken végrehajtott reformok a miniszterelnök felügyelete alatt állottak. Firczák Gyula püspök egy alkalommal arról tájékoztatta Egánt, hogy az uralkodó fogadta őt és érdeklődött a „felvidéki actióról". A püspök beszámolt az eredményekről és Egán tevékenységét is jellemezte: „az ügy élén Egán Ede személyében oly széles és éles látókörű egyén áll, miszerint az eddigi kezdeményezés után, a fokozatos javulást lehet remélni" *(DAZO4, 1–2 a.).*Egy esetleges gyilkosság nem pusztán Egán személyét érintette, hanem az ország politikai és gazdasági irányítása elleni támadásnak minősült volna.

A szerencsétlenség nem mindennapi körülményei adtak okot a találgatásokra, és egyesekben felvetődött az öngyilkosság, másokban pe-

dig – különösen az érintettek részéről, akik személyes tragédiának élték meg a hegyvidéki kirendeltség vezetőjének halálát – a gyilkosság gondolata.

Nincs okunk kételkedni a bíróság, a vizsgálóbizottság, s azon belül Marcsák főhadnagy munkájában és végkövetkeztetésében. Azzal sem lehet vádolni a bizottságot, hogy nem voltak elég alaposak, következetesek és körültekintőek. Az alapelv az volt a különböző oldalakról – a család, az állam és a biztosítótársaságok által – felkért szakemberek munkájában, hogy az érdekkülönbségek miatt a lehető legkülönbözőbb szempontokból vizsgálják meg az ügyet és jussanak eredményre. Egán halálával kapcsolatban inkább az eset különössége, előre nem látott hirtelensége, zsidósággal összekapcsolt mivolta és ebből adódó titokzatossága ébresztett különböző irányú erős érzelmeket az emberekben.

A *Pesti Hírlap* Egán halálának másnapján még mindig azt írta, hogy a miniszteri biztos „önkezével vetett véget az életének", de beszámolt arról is, hogy egyesek tragédiát gyűlöletkeltésre, felekezeti izgatásra használják fel: „Még bizonyos se volt azonban, hogy öngyilkosság vagy pedig véletlenség volt okozója halálának, még teteme ki sem hült, már megjelent Budapesten azon az oldalon, ahol a felekezeteket egymás ellen való gyülölködésre ingerlik, már a nyilvánosságot izgatta a lázító kérdés, hogy „vajon elnémul-e most e tragikus ravatalnál a rágalom, a gyanú, az üldözés? (...) Még aggodalmasabb a tudat, hogy a mostani viszonyok között sok helyen tetemrehivást rendeznek a vallási gyülölködésnek haszonleső, lelkiismeretlen bajnokai. Különösen, amikor a választási küzdelmek közepette az ország felerészében az elvi szempontokat falhoz vágják és csak azt keresik, katholikus, református avagy zsidó, aki a nemzet mandátumát kéri..." *(PH 1, 1-2. old.).*

Az említett tiszaeszlári per már nem volt közel, hiszen az 1882–1883-ban lezajlott események után majd húsz év telt el, viszont az antiszemita érzelmeket erősen felkorbácsolta az ügy. A titokzatos halálesethez közelebb állt az Osztrák-Magyar Monarchia trónörökösének a tragikus halála. 1889. január 30-án a Bécs melletti mayerlingi vadászkastélyban holtan találták Rudolf főherceget és szeretőjét, Vetsera Máriát. A halálukat körüllengő titokzatosság sok ember fantáziáját izgatta és számos elmélet született az esetről. Bihar Jenő egyik megjegyzése

is arra utal könyvében: „A titokzatosság a legveszedelmesebb fegyver; korbácsoló izgató szó a nép kebelében. A Mayerlingekből elég rész jutott már országunkra. Vizsgálatot s ítéletet kérünk!" *(Bihari 1901, 40. old.).* Rudolf halálát a hivatalos verzió szerint öngyilkosság okozta, de az életrajzi írások sem foglalnak egyértelműen állást, illetve beszéd tárgya lett a trónörökösnek a zsidó nagypolgársággal fenntartott kapcsolata. Magyarországon nagy reményeket fűztek a művelt, sokoldalú trónörököshöz. Rudolf tragédiája után sokan kételkedni kezdtek a Monarchia megújításának lehetőségében, és egyben a birodalom jövőjében.

Egán halála a hegyvidéken élő embereket szintén nagyon tragikusan érintette, a jobb jövőbe vetett hitük ingott meg. Sokak számára az ő tevékenysége mutatta meg a kiutat a mély szegénységből. Pártfogójuknak, védelmezőjüknek és jótevőjüknek tartották Egánt, aki felfoghatatlan módon távozott az élők sorából, s hagyta hátra őket gondjaikkal együtt. Az esetet nem tudták a Gondviselés akaratának elfogadni, inkább az emberi gonoszságban keresték a tragédia okát.

A haláleset vizsgálati eredményeiről a hegyvidéki kirendeltség iratanyagában a későbbiekben nincs említés. Semmilyen vonatkozásban nem utalnak a levelezésekben, beszámolókban, jelentésekben még csak burkolt módon is Egán halálának gyanús vagy rejtélyes körülményeire. Minden bizonnyal ez annak tulajdonítható, hogy az állam részéről a halálesettel kapcsolatos nyomozást végleg lezártnak tekintették.

Irodalom

1. DAZO. Державний архів Закарпатської області (Derzhavnij arkhiv Zakarpatskoi oblasty, a továbbiakban DAZO). Ung vármegyei alispáni iratok. F. 7., op. 1., od. zb. 31., ark. 8.
2. DAZO1. Magyarország Földművelésügyi Minisztériumának Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltsége. F. 772., op. 1., od. zb. 130., ark. 38.
3. DAZO2. F. 772., op. 7., od. zb. 34., ark. 2–4.
4. DAZO3. F. 772., op. 7., od. zb. 35., ark. 37.
5. DAZO4. F. 772., op. 7., od. zb. 322., ark. 1–2.
6. Bihar Jenő 1901. Egán Edét meggyilkolták. Hunyadi Mátyás Intézet. 19–40. old.

7. Botlik József. 1997. Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 132-133. old.
8. Botlik József 2000. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest. 113-117. old.
9. Dupka György 2011. „Őrtüzeket fogunk gyújtani a hegyeken…" Száztíz évvel ezelőtt gyilkolták meg Egán Edét, a ruszinok jótevőjét. *Együtt*. 13. évfolyam 4. szám. 75, 76. old. *http://epa.oszk.hu/00500/00595/00040/pdf/EPA00595_Egyutt_2011_4_073-080.pdf* (letöltés: 2022. 11. 15.).
10. Für Lajos 1987. Egán Ede (1851–1901). *Magyar agrártörténeti életrajzok A–H*. / Szerkesztette: Dr. Für Lajos és Dr. Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest. 461–464. old.
11. Kemény Gábor 1939. Verhovina feltámad. A ruszin sors könyve. Mefhosz Könyvkiadó, Budapest. 95. old.
12. Kobály József. Egy centenárium kapcsán. (A „rutén" vagy „hegyvidéki" akció). 169. old. https://byzantinohungarica.com/images/0_pdf/pdf/ kobaly_hegyvideki_ akciold.pdf (letöltés: 2022. 11. 15.).
    Bereg. Beregvármegye, a Beregvármegyei Magyar Közművelődési- és a Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye.
13. Egán Ede. *Bereg.* 27. évfolyam, 39. szám. Beregszász, 1901. szeptember 29. 2. old.
14. Egán nem öngyilkos. *Bereg.* 27. évfolyam, 44. szám. 1901. november 3. old.
    Heti Szemle. Politikai és társadalmi hetilap.
    Kárpáti Lapok. Egyházi, tanügyi és társadalmi hetilap.
15. KL. Egán feljelentve. *Kárpáti Lapok*. 6. évfolyam, 8. szám. Ungvár, 1900. február 25. 4. old.
    Pesti Hirlap.
16. PH 1. Egán tragédiája. *Pesti Hirlap.* 23. évfolyam. 261. (7582.) szám. Budapest, 1901. szeptember 21. 1-2. old.

17. PH 2. Egan Ede öngyilkossága. *Pesti Hírlap*. 23. évfolyam. 261. (7582.) szám. Budapest, 1901. szeptember 21, szombat. 6-7. old.
18. PH 3. Egan Ede öngyilkosságáról. *Pesti Hírlap*. 23. évfolyam. 262. (7583.) szám. Budapest, 1901. szeptember 22. 12. old.
Ung. Ung vármegye és az Ung megyei Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye.
19. Egan Ede tolvajai? *Ung*. 38. évfolyam, 43. szám. Ungvár, 1900. október 28. 3. old.
20. Egán Ede. *Ung*. 39. évfolyam, 38. szám. Ungvár, 1901. szeptember 22. 1. old.
21. Egan Ede halála. *Ung*. 39. évfolyam, 38. szám. Ungvár, 1901. szeptember 22. 1. old.
22. Egán Ede temetése. *Ung*. 39. évfolyam, 39. szám. Ungvár, 1901. szeptember 29. 3. old.
23. Perek Egán biztosítási díjai ügyében. *Ung*. 39. évfolyam, 43. szám. Ungvár, 1901. október 27. 3. old.
24. Az Egán-család köszönete. *Ung*. 39. évfolyam, 49. szám. Ungvár, 1901. december 8. 3. old.
Vasárnapi Ujság.
25. Egan Ede haláláról. *Vasárnapi Ujság*. 48. évfolyam, 43. szám. Budapest, 1901. október 27. 694. old.
26. URL 1. Dudinszky Nesztor: Rabszolgák földjéről. Budapest, 1916. 112. old. *https://mtda.hu/books/dudinszky_nesztor_rabszolgak_foldjerol.pdf* (letöltés: 2022. 11. 15.).
27. URL2. Egán nem öngyilkos. *Heti Szemle*. 10. évfolyam, 44. szám. Szatmár, 1901. október 30. 3. old. *https://library.hungaricana.hu/hu/view/HetiSzemle_1901/?query=Eg%C3%A1n%20Ede%20hal%C3%A1la&pg=350&layout=s* (letöltés: 2021.10. 18.).
28. URL 3. Nagy Mariann: A felvidéki akció. Állami gazdaságpolitika a peremvidék felzárkóztatása érdekében. 25. old. *http://digit.bibl.u-szeged.hu/00200/00239/00004/kek_004_005_022-030.pdf* (letöltés: 2022. 11. 15.).

EGY TRAGÉDIA KÖRÜLMÉNYEI. EGÁN EDE HALÁLA

Braun László. PhD, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, braun.laszlo@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-4024-6665

1897-ben a magyar kormány nagyszabású gazdasági programot indított a hegyvidéki lakosság életszínvonalának javítása érdekében, amelya hegyvidéki akció nevet kapta. A Kárpátok vidékén a helyi viszonyoknak megfelelő gazdálkodás kialakítására törekedtek, s azzal együtt a hegyvidéki területeket az akkori modern fejlődési folyamatba próbálták beilleszteni. A program elsősorban a Földművelésügyi Minisztérium felügyelete alatt állott. Létrejött a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség, amelynek első vezetője Egán Ede volt.

Egán kiváló gazdasági szakember volt, széleskörű mezőgazdasági ismeretekkel rendelkezett. A helyi viszonyokat megismerve hajtotta végre a reformokat, amelyek közül többet maga kezdeményezett. Munkája során többször került összeütközésbe azokkal, akik a korábbi, reformok előtti helyzet fenntartásában érdekeltek voltak. Egán tevékenységét többször akadályozták bírósági perek és minisztériumi kivizsgálások, amelyek végén mindig bebizonyosodott cselekedeteinek törvényessége.

1901. szeptember 20-án Egán Ungvár közelében különös körülmények között hunyt el. A haláleset sokakat foglalkoztatott, egyesek balesetről, mások öngyilkosságról, míg voltak olyanok, akik gyilkosságról beszéltek. Egán elhunytáról beszámoltak a korabeli újságok, valamint számos kutató foglalkozott az esettel. Még a haláleset évében egy fiatal újságíró, Bihar Jenő megjelentette könyvét *Egán Edét meggyilkolták* címmel, aki merényletet látott az események mögött. Hasonlóan vélekedett Kemény Gábor *Verhovina feltámad* című munkájában. Dudinszky Nesztor talányosabban fogalmazott a *Rabszolgák földjéről* című könyvében, amelyben nyíltan nem foglalt állást, hanem rejtélyes halálesetről írt. Botlik József a korábbi állításokat számos új kutatással egészítette ki, és több könyvében is beszámolt az esetről. A jelenkor kutatói közül Nagy Mariann, Dupka György, Kobály József és Mandrik Iván is foglalkozott Egán halálával.

A tanulmány a korabeli leírások és publikációk alapján igyekszik feltárni az eseményeket, az egykori beszámolók és vizsgálatok alapján rekonstruálni Egán Ede halálának körülményeit. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője több mint százhúsz évvel ezelőtt hunyt el, ezért minden korabeli adatot nem lehet felmutatni, amely bizonyíthatná egyik vagy másik állítás kizárólagosságát. A feldolgozott írások azonban közelebb visznek egy tisztább kép kialakításához.

Kulcsszavak: *baleset, biztosítás, gazdasági program, gyilkosság, hegyvidéki akció, kórház, öngyilkosság, mezőgazdaság, nyomozás.*

© Braun László, 2025

Ferkó Okszána

A JÉZUS TÁRSASÁG MAGYARORSZÁG ÉSZAKKELETI PEREMVIDÉKÉN A KORAÚJKORBAN

A Magyar Királyság északkeleti vármegyéi a középkori állam megalakulása óta a határvidéket *(frontiér)* képeztek. Ez a régió a XVI. század közepétől ádáz politikai konfrontáció színhelye volt a különböző politikai táborok – a Habsburgok és az erdélyi fejedelem, a katolikus uralkodó és a protestáns fejedelem – támogatói között. Gyakran a politikai harc egybefonódott a vallás-felekezeti küzdelemmel. A trienti zsinat (1545–1563) utáni korszak sokrétű felekezeti viszonyaiba változó intenzitással kapcsolódtak be a katolikus szerzetesrendek: mind a régiek, amelyek eredete a XIII. századra nyúlik vissza (pl. a pálosok), mind pedig az újkoriak (jezsuiták).

Kutatásunk célja röviden bemutatni a Jézus Társaság missziós, művelődési, oktatási-nevelési tevékenységet a kora újkori Magyarország északkeleti övezetben.

A jezsuiták története és missziós tevékenysége több évtizeden keresztül éles vita tárgyát képezte a történelemtudományban, lévén, hogy a szovjet, majd részben posztszovjet (ukrán) történettudomány képviselői a jezsuitákat jelentős bírálattal illették, így ennek megfelelően nem ismerték el a Jézus Társaság tagjainak az oktatás és művelődés fejlődésére gyakorolt hatását sem.

Sajnálatos módon a mai napig az ukrán historiográfia nem bővelkedik átfogó, a jezsuiták kora újkori missziós, rekatolizációs tevékenységét bemutató szakmai munkákkal. Már az 1980-as évek végén Szerhij Plohij a Római Kúriának a XVI. század végén–XVII. század első felében az ukrán földekkel kapcsolatos politikája kontextusában jelentősebb figyelmet fordított a RzechPospolita területén működő jezsuiták

tevékenységére. Bár a tanulmányt átszövi a marxista ideológia, dicséretesnek tekinthető, hogy olyan kérdéskörök vizsgálatát is napirendre tűzte tűzött napirendre (többek között a Jézus Társaság tevékenysége az ukrán területeken), amelyek megfelelése a kora újkor kutatók elsődleges céljai között szerepel.

A pravoszláv (keleti ortodox) és protestánsszimpatizáns szerzők hagyományosan élesen bírálták a jezsuiták „ellenreformációs" tevékenységét. A pravoszláv irodalom mindmáig a jezsuitákat láttatja az összes gond és katasztrófa okozójaként, vádolva őket pl. az ukrán pravoszláv egyházban a XVI. század végén végbement szakadásáért is. A protestáns tudományos és tudományos-ismertető irodalom már a XVII. századtól kezdve a jezsuitákban látta az ellenreformációs eszmék fanatikus végrehajtóit. A katolikus szerzők jóval elnézőbbek – elismerik a jezsuita atyák egyik-másik „hibáját" és ugyanakkor hangsúlyozzák jelentős szerepüket a katolikus szellemiség újjáélesztésében és főképp az Egyház tekintélye helyreállításban.

Az esetek többségében az ukrán egyháztörténeti munkákban kizárólag általános információt találunk a jezsuiták jelenlétéről és az 1596-os egyházi unió előkészítésében játszott szerepükről: V. Uljanovszkij például leszögezte, hogy a jezsuiták ukrajnai története megköveteli egy új, átható kutatást *(Ульяновський В.І. 1994),* L. Timosenko pedig megállapítja, hogy »a modern historiográfiára jellemző a „jezsuita probléma" teljes elkerülése« *(Тимошенко Л. 2004, 82. old.).*

Mindezek ellenére az ukrán történettudomány az utóbbi években számos olyan tanulmánnyal gyarapodott, amelyek jezsuiták ukrajnai működését tárgyalják. A kutatók figyelnének fókuszába elsősorban a Jézus Társaság oktatási-nevelési tevékenysége került. Említésre méltó Tatyjana Sevcsenko tanulmányai a kora újkor jezsuita oktatási rendszerről *(Шевченко Т. М. 2015, с.151-173; Шевченко Т. М. 2011, с.36-54; Шевченко Т. М. 2014, с.73-96; 61, с.86-92).* A szerző megjegyzi, hogy a jezsuita rendházak intenzív gyarapodására (évente egy) Báthori István lengyel király uralkodása (1576–1586) alatt kerül sor: Báthori „valóságos katolikus RzechPospolitát akart teremteni". Uralkodása alatt 11 jezsuita rendház nyílt meg, ennek, azonban komoly, előre nem látott következménye lett, mivel a tanárhiány miatt az oktatás színvo-

nala jelentősen csökkent. A XVI. század utolsó negyedében – XVII. század első felében az ukrán területeken a Jézus Társaságnak 18 rendháza működött (*ide sorolja többek között a homonnait is – a szerző*). Sajnos T. Sevcsenko nem foglalkozik részletesebben az északkelt-magyarországi rendházakkal és missziókkal.

Elfogulatlan értékelést kaptak a jezsuiták Natalija Jakovenko ukrán kutató tollából is. A történész többek között jellemzi a Jézus Társaság oktatási rendszerét és annak helyét és szerepét az európai humanista művelődés kontextusában. Az ukrán területeken működő jezsuita kollégiumok tevékenységét a protestáns iskolák és Zamoyski Akadémia párhuzamos leírásával jellemzi *(Яковенко Н. 1997, с.11-27; Яковенко Н.).* Egyúttal felhívja a kutatók figyelmét az ungvári jezsuita kollégium szerepére. A jelenkori ukrán jezsuita történelem kutatói között találjuk még Szerhij Szerjakovot *(Серяков С. О. 2008a, с. 113-124; Серяков С. О. 2008b, с. 172-192; Серяков С. О.; Серяков С. О. 2014)* és Anzsela Papazovát *(Папазова А. В. 2015, с. 44-49; Папазова А. В. 2008; Папазова А. В. 2013, с. 242-249; Папазова А. В. 2012, с. 35-41).* Mindketten a jezsuita oktatás szerepét tárgyalják a keleti szlávok által lakott térségben a kora újkorban.

Az ukrán tudósok figyelme ugyanakkor megtorpan a Kárpátok keleti oldalánál, gyakorlatilag egyikük sem foglalkozik vagy legalább is érinti a mai Kárpátalja területén a XVII–XVIII. században működő jezsuita rendházak, missziók és kollégiumok tevékenységét. Sajnos a kárpátaljai historiográfia is érthetetlen közömbösséggel kezeli ezt a témakört. Bár még a XX. század elején Blanár Ödön ungvári gimnáziumi tanár terjedelmes munkát írt *(Blanár Ödön 1913),* amely kiindulópont lehetett volna a helyi jezsuita történetkutatás irányába, azonban a következő évtizedekben ez a téma továbbra is elkerülte a kutatók figyelmét. Csupán a XX. század utolsó éveiben kerülnek be a homonnai és ungvári jezsuita kollégium, majd katolikus gimnázium, történetének egyes epizódjai a kárpátaljai szerzők (Fedinec Csilla, Himinec V., Baszarab M.) munkáiba *(Fedinec 1996, 34-35. old.; Химинець В., Басараб М. 2013).*

Mintegy ellensúlyozandó az ukrán (és egyben a kárpátaljai) kutatók közömbösségét, a téma igen fontos helyet kapott számos magyaror-

szági és szlovákiai tudós munkásságában. Többek között feldolgozásra kerültek a Jézus Társaság múltjára vonatkozó római, bécsi és budapesti levéltári anyagok is. Figyelemre méltóak Lukács László *(Lukács (ed.).; Lukács 1987-1988; Lukács-Molnár 1997a; Lukács László, Molnár Antal 1997b),* Molnár Antal *(Molnár 2009),* Mészáros Klára *(Mészáros 2004),* Borbély Zoltán *(Borbély 2013, 370-388. old.; Borbély 2015, 411-422. old.),* Véghseő Tamás *(Veress 1906, 214-225. old.),* Nemes Jároslava *(Nemes 2007),* Lencis Stefán *(Lenčiš 2009)* és mások kutatásai.

Borbély Zoltán a Homonnai Drugeth (III.) György személyével kapcsolatos tanulmányában arról ír, hogy Homonnai György már Bocskai-mozgalom éveiben szoros kapcsolatokat épített ki a jezsuita atyákkal, s leginkább Dobokai Sándorral. Az első jezsuita misszió nagy valószínűséggel már 1604–1605 között jött létre Homonnán. Borbély szerint a jezsuiták legnagyobb sikereiket éppen a homonnai uradalomban értek el *(Borbély, 2015, 420. old.).* Kevéssel ezután missziók jöttek létre a szomszédos katolikus vagy konvertita nemesek területein, így Esterházi Miklós munkácsi, Alaghy Menyhért pánici, Melith György kisvárdai uradalmában *(Blanár 1913, 384. old.).*

Lukács László és Molnár Antal tanulmányában a munkácsi és szerednyei jezsuita missziókról írtak. Tanulmányuk tárgya az északkelet-magyarországi első jezsuita rendház és kollégium alapítása és működésének első évtizede. Rámutatnak Homonnai Drugeth György kiemelkedő szerepére a felső-magyarországi rekatolizáció ügyében.

Megállapíthatjuk, hogy a jezsuiták északkelet-magyarországi története, illetve a katolikus megújulás ügyében játszott szerepük még számos homályos epizódot rejteget. Feldolgozásra várnak az ide vonatkozó levéltári anyagok, a missziós tevékenységet bemutató éves beszámolók, rendházak Históriái, Diáriumok, stb. A MNL OL-ban sikerült áttekinteni a homonnai és ungvári jezsuita rendházak és kollégium forrásait, emellett értékes adatokkal szolgálnak az ungvári jezsuita rendháznak az ELTE Központi Könyvtár Kézirattárában őrzött Diáriumai, illetve a jezsuita rendház levéltárában fellelhető Ungvári Domus Historica (az ungvári jezsuita kollégium történetének rövid vázlata stb.).

A tanulmány relevanciáját az is alátámasztja, hogy a mai Kárpátalja kora újkori történelmét mind a mai napig felületesen tanulmányoz-

ták. Sajnos a szerzők „kiszakítják" az eseményeket a kelet-közép-európai összetett politikai folyamatok kontextusából. A kora újkori Magyarország északkeleti határvidékének felekezeti kapcsolatait, kölcsönös hatásait, a különböző etno-vallási identitások konfliktusait kizárólag az egri és a munkácsi egyházmegyék konfrontációjaként jellemzik, azaz mint a katolikusok, uniátusok (egyesültek) és ortodoxok (pravoszlávok, nem egyesültek) küzdelmét. Ahhoz, hogy a régió történelmének valamennyi „színe és árnyalata" megfelelő helyre kerüljön, s a jelenlegi „fehér foltok" is eltűnjenek, számos egyéb téma mellett tisztázni kellene a jezsuiták missziós tevékenységét is, bemutatva a jezsuiták és a soknemzetiségű és különböző felekezetű társadalmi csoportok kölcsönös kapcsolatainak természetét.

A mohácsi katasztrófa (1526), majd Buda elvesztése (1541), illetve az ország szétdarabolása általános politikai káoszt okozott. A helyzetet tovább nehezítette a Katolikus Egyház válsága és a reformáció villámgyors térhódítása is. Az Egyház elveszítette egykori hatalmát, befolyását, majd vagyonát is. A szerzetesek elhagyták kolostoraikat, amelyek egy része hamarosan elpusztult. A parókiák többsége is megüresedett. Idővel egyes szerzetesrendek megpróbáltak visszatérni kolostoraikba és bekapcsolódni a katolikus megújulás folyamatába.

A trienti zsinat (1545–1563) után kezdetét vette a katolikus megújulás (ellenreformáció) első szakasza, amelyben fontos helyet kaptak a missziók, ezen belül a régi és új szerzetesrendek által végzett terítő munka. Ez a folyamat nem egyformán zajlott Európa valamennyi országában. Magyarországon az ellenreformáció első hulláma (Oláh Miklós esztergomi érsek irányította) nem hozott látható sikert – a XVI. század végén a Magyar Királyság lakosságának mintegy 90 százaléka már az új hitet követte. Forgách Ferenc esztergomi érsek új erővel látott hozzá a katolikus újjászületés megszervezésének, amely ekkor új formákat öltött – megjelentek a misszionárius szerzetesek (ferencesek, pálosok, jezsuiták), kik a meggyőzés „fegyverével" próbálták visszaterelni a híveket a Katolikus Egyház aklába. Ugyanakkor sem a ferencesek, sem a pálosok nem jártak sikerrel, az általuk megtérítettek hányada nagyon csekélynek mondható.

Emiatt a terítések taktikáján kellett változtatni, ami nagy sikert hozott egy újonnan alapított rendnek – a Jézus Társaságnak.

A Jézus Társaság (vagy Compania de Jesu) 1534-ben alakult, és hamarosan a *Regiminis militatis ecclesiasiae* kezdetű bullával a pápa is jóváhagyta működését. A jezsuiták bámulatos gyorsasággal bekapcsolódtak az európai ellenreformáció folyamatába, a világ távoli részein (ún. Indiákon) pedig a missziós/térítő munkába.

Az első jezsuita atyák még Oláh Miklós esztergomi érsek közreműködésével telepedtek le Magyarországon. 1561-ben Nagyszombaton létrejött az első jezsuita misszió, kissé később 1579-ben Báthori István erdélyi fejedelem (későbbi lengyel király) Kolozsvárra hívta meg a rend atyáit. 1581-ben megállapították a kolozsvári jezsuita kollégiumot, amelynek később akadémiává kellett volna nőnie *(Biró 1945, 2. old.; Veress 1906).* Báthori István halála után az erdélyi rendek elűzték a fejedelemségből a jezsuitákat, akik 1585-ben Báthori Zsigmond kérésére tértek vissza újra Kolozsvárra. Ugyanakkor a jezsuita rend sehogyan sem illett be a négy bevett erdélyi vallás rendszerébe, ezért 1602-ben kénytelenek voltak végleg elhagyni Erdélyt.

Ezekkel az eseményekkel vette kezdetét a jezsuiták, nem éppen akadálymentes missziós tevékenysége Magyarország területén. Bizonyossággal állíthatjuk, hogy éppen a jezsuita atyák lettek azok, kik lendületet adtak az addig botladozó rekatolizációnak. A jezsuita rendházak, kollégiumok és missziós központok a XVII–XVIII. század folyamán már jelentős hatást gyakoroltak a szellemi élet, oktatás, sőt a tudományok fejlődésére. 1600-ban Erdélyben a kolozsvári kollégiumban és a gyulafehérvári rendházban, valamint a királyi Magyarországon a sellyei kollégiumban, a turóci rendházban és a daróczi misszióban 27 pap, 13 tanuló rendtárs és 17 segéd testvér élt, összesen 57 jezsuita (Bangett 2002, 121.old). A rend feloszlatásának időpontjára Magyarország területén 15 kollégium, 19 rendház, 10 misszió működött, amelyekben 838 jezsuita tevékenykedett.

Mint látjuk, az első magyarországi jezsuita rendházak és missziós központok Felső-Magyarországon alakultak ki (Nagyszombat, Znijevo, Vágsellye, Homonna). A rekatolizáció itt ért el az első jelentős sikereket. A Jézus Társaság missziós elképzelései és a Habsburg-állam valláspolitikája alapjaiban meghatározta a jezsuiták stratégiáját – missziós gócpontjaikat a katolikus vagy rekatolizált főurak birto-

kain, azok anyagi támogatásával missziós hozták létre (Gyenis). Ezek lehettek rendházak, kollégiumok, iskolák vagy kislétszámú missziók, viszont céljuk ugyanaz – mihamarabb és minél több „eltévedt" lelket térítsen vissza az Anyaszentegyházba. A főurak alapítványokat hoztak létre, amelyekből a jezsuita atyák biztosíthatták a rendházak és kollégiumok zavartalan működését.

Az 1580-as évektől a Jézus Társaság generálisaként Claudio Acquaviva működött, ki szívén viselte a katolikus megújulás eszméjét. Ebben az időben élénkült fel a belmisszió is, illetve élik fénykorukat a znievói és sellyei rendházak. 1598–1605 között Vágsellyén már kollégium is működött. Itt találkozunk a kor talán legkiválóbb jezsuitájával, Dobokai Sándorral, aki később a homonnai rendházat és kollégiumot vezeti. A sellyei jezsuita központ felszámolásával vette kezdetét a jezsuiták új működési taktikája: a katolikus nemesek udvarában és birtokain telepednek le, a térítést lelkészi munkával párosítják (*kevés volt a plébános – a szerző*). Talán véletlen egybeesést, azonban tény, hogy jezsuiták tevékenységének aktivizálódása nyomán megkezdődik a protestáns főnemesek rekatolizálása. Már a XVI. század végén – a XVII. első évtizedeiben katolikus hitre tértek olyan neves személyek, mint Balassi Bálint, Forgách Ferenc, Pázmány Péter és mások. Az 1600-as évek környékén megtért Északkelet-Magyarország leghatalmasabb földbirtokosa, Homonnai Drugeth (III.) György is. A szakirodalom nem ad egyértelmű magyarázatot Drugeth György felekezetváltásának okaira, sem áttérésének pontos időpontjára (1600–1601, 1609, 1610) *(Blanár 1913; Lukács-Molnár 1997a; Mészáros 1861; Janka 2004),* ugyanakkor többségükben osztják azt a véleményt, hogy ebben fontos szerepet játszott Pázmány Péter személyes befolyása. A történelmi hagyomány több mint harminc főúri személy katolizálását kapcsolja össze Pázmány tevékenységével *(Ory-Szabó 1983, 45.old.),* köztük Drugeth Györgyét is. Azonban megjegyzendő, hogy Drugeth György az 1600–1601-es években katolizált *(Lukács-Molnár 1997b, 361 old.),* míg a többi konverzió az 1615–1645 években történt.

Drugeth György már az 1600-as évek elején foglalkozott a jezsuiták letelepítésének, illetve az iskolaalapításnak a gondolatával. 1608-ban már néhány jezsuita páter Homonnán élt. Rövid ideig jezsuita misszió

működött Zborón – Rákóczi Pál országbíró birtokán. Itt találtak menedéket az Erdélyből elűzött szerzetesek. Missziójuk jelentős hírnévre tett szert a szomszéd vármegyében is, egy-egy jezsuita páter pedig megjelent a Homonnai-birtokokon is *(Jezsuita Okmánytár 1995, 578-579. old.).* Miután Homonnai György eltökélte, hogy missziót létesít a jezsuiták számára, kérelemmel fordult Alfonso Carillo ausztriai provinciálishoz és Argento János volt kolozsvári rektorhoz, hogy küldjenek néhány missziós pátert Homonnára *(Velics 1913, 11 old.).* Igy került át Zboróról Homonnára 1608-ban Szentgyörgyi János, Beskó Mihály és Szőllősi János páter, mint segédlelkész (magára vállalta az iskola vezetését is). 1612 őszén pedig Lovász Ferenc és Szemczi Mátyás csatlakozott társaikhoz. 1609-től 1612-ig Homonnán működött, mint miszszionárius Dobokay Sándor is *(Molnár 2009, 80. old.).* Az érkezését követő évben a mezővárosban rendházat hoztak létre, 1614–1615 táján pedig Homonnán megindult a kollégiumi oktatás is. Az alapítólevelet Drugeth György gróf 1615. július 2-án bocsátotta ki ungvári várában. Az alapítólevél 1620. szeptember 9-én készült átiratát Rómába küldték, annak másolatát közli Fridericus Weiser (*MNL OL E 152, Regestrata, Collegium Ungvariense, fasc. 11, fol.9.; Blanár 1913, 22-25. old.; Weiser Fridericus 1882, 142-147. old.; Molnár 2009, 112. old.).* Az újonnan alapított jezsuita rendház és kollégium számára Drugeth György mellett jelentősebb adományokat tettek a térség katolikus földbirtokosai – Esterházi Miklós, Telegdy Borbála és Alaghy Ferenc is. Ugyanakkor nem csak a nemesek adományai képezték a homonnai pátereknek egyetlen jövedelemforrását, mivel ismeretes, hogy Dobokay 1617–1618 folyamán szántóföldeket és réteket vásárolt Homonnán és Nagykemencén *(MNL OL E 152, Regestrata, Collegium Ungvariense, fasc. 4, fol. 123.).*

Dobokay Sándor a magyar katolikus megújulás kezdeti szakaszának egyik legkiemelkedőbb alakja. Kortársa és jó barátja volt Pázmány Péternek, Homonnán került kapcsolatba a jezsuita misszió pártfogójával és térség leghatalmasabb földesurával Homonnai Drugeth Györggyel is.

A homonnai rendháznak a Jézus Társaság vezetősége igen fontos szerepet szánt Felső-Magyarország rekatolizációjában. A missziós tevékenység mellett, a páterek plébánosi munkát is vállaltak, de fő cél-

juk az iskola munka volt (*Molnár 2009, 111. old).* A térítő munkában az első nagyobb sikert a jezsuiták éppen Homonnán érték el – 1612-ben a mezőváros lakossága áttért a katolikus hitre. A rendház szerzetesei Homonna környékén is teljesítettek pasztorális szolgálatot, ez kb. 9–10 plébániát jelentett, de átjártak más környékbeli falvakba is. Sikeresen megvetették a lábukat a Drugethek másik fészkében – Ungváron is. Itt is látványos sikert értek el a terítésben, 1615-ben elvették az ungvári reformátusoktól a templomukat. A városban ekkor hat jezsuita tartózkodott, innen járták a környék falvaiba. Két missziójuk is működött az uradalom területén: Gerényben és Szerednyén. A homonnai központnak rendkívül nagyarányú missziós kisugárzása volt. Már 1615–1619 között (vagyis a kollégium működésének első éveiben) a homonnai és az ungvári misszión kívül még 9 missziós állomásról szólnak a források (kassai, munkácsi, pácini, parnói, szerencsi, kisvárdai, csengeri, szatmári).

Esterházi Miklós a munkácsi várban kápolnát építettet még a jezsuiták érkezése előtt, ahol 1615–1617 között Ferenczffy Pál páter, 1618 végétől pedig Szentgyörgyi János páter teljesített szolgálatot *(Molnár 2009, 112. old.).*

Bethlen Gábor felső-magyarországi hadjárata miatt azonban a homonnai jezsuiták 1619-ben Lengyelországba menekültek, így a kollégium munkája szünetelt. A homonnai rendházban 1651-ben már húszan voltak. Közülük voltak ki az iskolai oktatásban vállaltak nagyobb szerepet, viszont élénk pasztorációt is folytattak a környező falvakban.

Érdemes röviden vázolni a misszionáriusok (különösen a jezsuiták) és az északkeleti vármegyék területén nagyobb tömbökben élő görögkeletiek kapcsolatát. A jezsuita rend jelenléte a görögkatolikus egyházak megszületéséhez vezető uniós folyamatokban, illetve a közösségek korai fejlődésében több szinten is kimutatható. A jezsuita páterek hatása a legnyilvánvalóbb módon a missziókban, a keleti keresztényekkel közvetlenül érintkezve jelenik meg. Ott látjuk őket a meggyőzés/térítés színterein, majd az uniót kimondó eseményeken, később a görögkatolikus közösségek fejlődésének döntő pillanataiban (Véghseő 2014, 214. old). Borbély Zoltán szerint „*a jezsuiták támogatása mellett Homonnai György nagy hangsúlyt fektetett a*

bortokain élő, jelentős számú görögkeleti szertartású rutén jobbágy áttérésére is" (Borbély 2015, 385. old).

A Homonnai Drugethek uradalmában élő rutének között a jezsuita misszió mellett 1640–41-ben ungvári székhelyű bazilita misszió is létesült. A jezsuiták ezekben az években kezdik meg Dobronoki György vezetésével átköltözésüket a homonnai rendházból az ungvári-ba (1646-ban, az ungvári unió évében költöznek át Homonnáról véglegesen). Az ungvári unió megkötéséről szóló 1652-ből származó forrás nem említi Dobronoki nevét. Utódja, Jászberenyi Tamás viszont ugyanebben a forrásban, mint az új püspök, Kisdi Benedek segítője kerül megemlítésre. Ettől kezdve a térségben működő jezsuita páterek nevével, leveleivel, szakértői javaslataival többször találkozunk a forrásokban *(Véghseő 2014, 216.old.)*. Az 1615-től terjedő mintegy háromnegyed évszázad alatt a homonnai, ungvári, munkácsi, kassai jezsuita missziókban mindegy 600 személyt sikerült az ortodoxiáról a katolikus hitre teríteni – állítja Baán István (Baán 2007, 120.old). Ha figyelembe vesszük, hogy a XVII. század derekán (az ungvári unió megkötésének idején) a munkácsi püspökség joghatósága alatt élő görögkeletiek számát a kutatók mintegy háromszáz – négyszázezerre becsülik, a megtérített 600 személy elenyészőnek tekinthető.

A jezsuiták a magyarországi rutének uniójának terjedéséhez közvetve járultak hozzá, mivel fő feladatuk továbbra is a protestantizmus visszaszorítása volt. A Wesselényi-féle összeesküvés leleplezését követő egy évtizedben (1671–1681) a rekatolizáció erőszakos szakasza következett. A Pozsonyban felállított törvényszék elé 1673-ban 33 protestáns lelkészt és tanítót idéztek meg. A legfőbb vádpont a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétel volt. Egy évvel később már 700 prédikátort és tanítót idéztek Pozsonyba. A vádlottaknak büntetlenséget ígértek, ha lemondanak hivatalukról, vagy külföldi száműzetésbe mennek, esetleg áttérnek római katolikusnak. A protestánsok visszaszorításával újjáéledt a jezsuiták és a többi misszionárius működése.

1660. augusztus 15-én Báthori Zsófia és fia, I. Rákóczi Ferenc Munkácson áttért a katolikus hitre. Ennek eredményeként a nagy kiterjedésű Rákóczi-birtokokon is új lendületet kapott a rekatolizáció. A jezsuita rendházak és szerteágazó missziói működése nagyszámú terítésre

eredményezett. A jezsuiták a továbbiakban is élvezték a földesurak támogatását. Az 1670-es években a sárospataki, eperjesi, szatmári, szepesi, kassai, lőcsei, ungvári jezsuita rendházak komoly szőlőterületekkel bírtak a Rákóczi család birtokain *(Nagy 2014, 244. old.).* 1671-ben Bátori Zsófiának köszönhetően a jezsuiták megtelepedtek Sárospatakon – a reformáció felső-magyarországi fellegvárában. A fejedelemasszony a református kollégiumot is a pátereknek adta (Péter 1995, 190. old.). A templom egy ideig még a reformátusoké maradt, majd fél évvel később a császári őrség azt is átadta a katolikusoknak (1672. április).

A jezsuiták Bátori Zsófia által támogatott terítése Sárospatakon igen eredményes volt. A jezsuiták minden eszközt felhasználtak, de terítésük nem mondható esőszakosnak. Egyik bizonyítéka ennek az a tény, hogy gyakran kereszteltek más vallású vagy vegyes vallású házasságból származó gyerekeket. 1672-ben két katolikus keresztelésnél is kálvinisták voltak a szülők *(Péter 1993, 119. old.).* A felekezetek egymás közti békéje egészen 1671-ig megmaradt.

A Rákóczi-szabadságharc alatt a jezsuiták távozni kényszerültek, azonban a szabadságharc leverése után visszatértek korábbi rendházaikba. A következő évtizedekben a jezsuiták térítő munkája, taktikája nem változott. A XVIII. században, a Habsburg-rendszer restaurációjának következtében a jezsuita rendházak, kollégiumok működése akadálytalan lett. A helyzet alapjaiban stabil volt egészen a rend felszámolásáig, amikor 1773. július 21-én a *Dominus ac Redemptor* kezdetű bullájával XIV. Kelemen pápa feloszlatta a jezsuita rendet *(URL 1).* A magyarországi jezsuita missziós központok és kollégiumok a Jézus Társaság osztrák tartományának fennhatósága alá tartoztak. Mária Terézia királynő 1773. szeptember 21-én jelentette be a jezsuita rend feloszlatását. Érdemes megjegyezni, hogy az uralkodónő nem támogatta a rend vagyonának XIV. Kelemen pápa által bejelentett, Rómának való átadását. A Jézus Társaságnak a birodalom területén lévő összes vagyona a kincstárhoz került, majd átkerült az újonnan létrehozott Katolikus Oktatási Alapba – a Fundus Studiorum-ba *(Hermánn 1972, 338. old.).*

Érdemes megvizsgálni, hogyan alakult az ungvári jezsuita kollégium sorsa a rend felszámolása után? Az ungvári jezsuita kollégium a XVIII. század második felében hivatalosan vallási intézmény maradt,

de fokozatosan átvette a világi oktatási intézmény jellegét, lévén a jezsuita kollégiumra nem jellemző tantárgyak is bekerültek a tantervbe. A XVII. század folyamán a jezsuita főiskolák oktatási tárgyai között még nem volt sem történelem, sem földrajz, sem számtan. Ezek a tantárgyak nem illettek a Jézus Társaság humanista nevelési modelljébe. A felvilágosodás korában a jezsuiták gyorsan reagáltak az oktatási helyzet változására, és hogy a Ratio Studiorum szabályozását ne szegjék meg, „trükkökhöz" folyamodtak – a tananyag módosítására vonatkozó utasításokat adtak ki, s u.m. kiigazították az oktatási folyamatot.

A rend feloszlatásának évében az ungvári kollégiumban a következő személyek dolgoztak: Kelecsényi Ignác rektor és könyvtároson kívül még 7 jezsuita atya és 5 személy segédszemélyzet tartózkodott *(Blanár 1913, 64, 93. old.)*.

Az ungvári kollégium gazdag könyvtárral rendelkezett *(Szarka 1994, 12. old.)*. Tudjuk, hogy az 1707-ben készült a könyvtári összeírásában 1164 példány szerepel. Miután 1708-ban a jezsuiták kénytelenek voltak elhagyni a várost Rákóczi kurucai kifosztották a könyvtárat. Később, 1711-ben a kollégiumot és a könyvtárat az osztrák katonák fosztogatták. Hét év múlva újraindult az oktatás és a diákok megfelelő képzését a még mindig gazdag könyvtár biztosította, amelyben 1774-ben már 2043 könyv volt *(Szarka 1994, 19. old.)*.

Az ungvári jezsuita kollégium sorsát a Jézus Társaság felszámolása határozta meg. Érdemes megjegyezni, hogy csaknem két évig – 1773-tól 1775 nyaráig – egyfajta átmeneti időszak volt. A rendet felszámolták, de a kollégium státusza, a személyzet (atyák, tanárok, szerzetesek stb.) sorsa és vagyona nem volt rendezve. A helyiségek rossz állapotban voltak, a karbantartásra szinte nem volt pénz. 1774 májusában egy vihar megrongálta az ungvári kollégium épületének és a templomnak a tetőszerkezetét *(Blanár 1913, 159. old)*. Az épületeket a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyéhez való átadásáig nem javították.

1774-ben Ung vármegye hatósága kéréssel fordult a királynőhöz, az egri püspökhöz és a királyi helytartóhoz, hogy adják át az ungvári gimnáziumot és a feloszlatott jezsuita rend ingatlanjainak egy részét a pálos rend gondozásába *(KTÁL, F.151, op.1, od. zb., 3318)*. Sztáray János ungi főispán a megyegyűléshez írt levelében próbálta megindokolni

miért is kell a királynőtől kérni a felszámolt Jézus Társaság épületeinek átadását. A főispán felszólította a vármegye nemességét, hogy lépjenek kapcsolatba minden olyan személlyel és intézménnyel, aki hozzájárulhat egy ilyen döntéshez.

A vármegyei hatóságok terveit azonban nem sikerült megvalósítani, mert Mária Terézia királynő az újonnan létrehozott Oktatási Alapnak *(Hermánn 1972, 338. old.)* adta át a Jézus Társaság vagyonát, az ungvári jezsuita kollégium épületét és a templomot pedig a munkácsi görögkatolikus egyházmegyének adományozta.

A jezsuita rendház épületei, vagyona és a könyvtári állomány hivatalos átadása 1775. augusztus 1-jén történt *(Blanár 1913, 158. old.)*. Előző nap Bacsinszky András munkácsi püspök a káptalan kíséretében érkezett meg Ungvárra. A királyi parancs kimondta, hogy a könyvtárat a jövőben a gimnáziumi tanárok szabadon használhatják. A jezsuita vagyon átruházása során állította össze Balogh János gimnáziumi tanár a könyvtár állományának katalógusát, a több mint kétezer könyv beolvadt az egyházmegyei könyvtárba (több példány a mai napig megtalálható az Ungvári Nemzeti Egyetem könyvtárában).

Mi történt az ungvári jezsuita atyákkal? A bizottság a tanévkezdéssel kapcsolatban és a felsőbb hatóságok egyetértésével havi 350 forintos díj ellenében felajánlotta az atyáknak, hogy folytassák munkájukat. Balogh János, Puchner Jakob, Simon János, Molnár István és két szerzetes tanár beleegyeztek, hogy maradnak az intézményben. Mivel a városban lehetetlen volt megfelelő szállást találni, a tanárok továbbra is a kollégium épületében laktak. Az összes többi jezsuita 100 forintot kapott ruházatra és háromhavi fizetést (havi 16 forintot) és november elején elhagyta a várost (*Blanár 1913, 153. old, Химинець В., Басараб М. 2013, с. 84).* Az oktatás egy ideig a Gyapjú utcai régi kollégiumi helyiségeiben folytatódott. Az épület állapota borzalmas volt, javításra szorult. Ezt a problémát sokáig nem lehetett megoldani. Csak 1785-ben költözött a gimnázium egy új, az oktatásra alkalmasabb épületbe. E fontos esemény alkalmából Balogh János tanár mondott köszöntő beszédet, amelynek szövegét a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár iratanyagában sikerült megtalálni *(KTÁL, F.151, op.1, od. zb., 3318).* Balogh János 1796-ig maradt Ungváron, majd Besztercebányára költözött, és az ottani gim-

náziumot vezette. Iskolai drámákat írt. Ismeretes, hogy 1783-ban megírta a „Homonnai-ungvári kollégium történetét". A XIX. században az eredeti kéziratot az ungvári püspöki könyvtárban őrizték, amelyről 1865-ben a szatmári kollégium rektora kézzel írt másolatot készített. Ezt a példányt a Jézus Társasága Magyar Tartománya levéltárában található *(JTMRL).* Az eredeti mű sorsa egyelőre ismeretlen. Az Ungvári Nemzeti Egyetem könyvtárában nem találtuk. Így ért véget az ungvári jezsuita kollégium történetének második szakasza és kezdődött meg az ungvári gimnázium tevékenységének „világi" szakasza.

1775. augusztus 1-jén külön bizottság érkezett a kollégiumba (az egyháztól – Csicseri Orosz Ádám római katolikus pap, a vármegyétől – Csicseri Orosz Gáspár alispán, a királyi kincstártól – Szöllősi Ferenc) és ismertette a pápai bulla és a királyi rendelet szövegét. Ezután a rektor a kollégium és az egyház minden vagyonát hivatalosan a bizottság tagjaira ruházta át. Az átadás folyamata, épületek javítása és a berendezése azonban hosszadalmas volt. 1776-ban Bacsinszky András püspök fellebbezést nyújtott be az ungvári jezsuita kollégium épületeinek az egyházmegyéhez való átadása ügyében *(KTÁL F.151, op. 1., od. zb., 2489.).* A vármegyei hatóságoknak némileg eltérő tervei voltak az egykori jezsuita épületekkel és birtokokkal kapcsolatban. A következő években folytatódtak az egyházmegye intézményeinek és a Munkácson tartózkodó papnevelde Ungvárra költöztetésének előkészületei. A folyamatot közel száz oldalnyi levéltári irat részletezi *(KTÁL, F.151, op. 1., od. zb., 2615, KTÁL, F.151, op. 1., od. zb., 2616.).* Az egyik dokumentum az egykori ungvári Jézus Társaság ingatlanait sorolja fel, beleértve a kolostorépületeket, iskolát, templomot stb. és megadja azok becsült értékét *(KTÁL, F.151, op. 1., od. zb., 2616.).*

Tekintsük meg, milyen egyéb vagyonnal (szántóföldekkel, rétekkel stb.) rendelkezett a jezsuita kollégium 1774-ben.

Az 1615-ös alapító okirat *(MNL OL E 152, Regestrata, Collegium Ungvariense, fasc. 4, fol.123),* az 1640-ben Drugeth János országbíró és 1649-ben III. Ferdinánd császár *(MNL OL. A 57. Libriregii 51-157-162; 57-10-0171., 10-0171)* által megerősített dokumentumok szerint a jezsuita kollégium öt Zemplén vármegyei falut birtokolt: Nagykemence, Modra, Királyhelmec, Agyidóc, Peticse, egy-egy szó-

lőt Gerényben és Ungváron, valamint több (az okiratokban nem részletezett) telket, amelyek korábban az ungvári pálosokhoz tartoztak, s később átkerültek a jezsuitákhoz. Az ungvári kollégium másfél évszázadon keresztül vásárlással, adósoktól való kiváltással, vagy nemesek adományából szántóföldeket, gazdasági és más épületeket, illetve szőlőket szerzett. Többek között, 1733-ban Turóciné Szikszay Zsófia a városban lévő szántóföldjét a jezsuita atyákra hagyta *(MNL OL E 156. a Fasc. 147. Nold. 158.)*. A szerzetesek persze nem maguk művelték meg ezeket a földeket, általában bizonyos éves díjért és/vagy a termés/bor egy részéért a bérlőknek adták. Az ungvári jezsuiták az alapító okiratban felsorolt ingatlanokon kívül tucatnyi Zemplén és Ung vármegyei faluban volt telkük, így a Szabolcs vármegyei Eszenyben és Tiszaágteleken, valamint a Bereg vármegyei Kisdobronyban és Ignácen. Emellett a kollégiumnak birtoka, pontosabban egy szőlője volt Tokajban, amelyet a jezsuiták 1750-ben vásároltak meg a várostól 950 forintért. Az iskolai vakációk idején az atyák kellemesen pihentek ott, volt 4 szoba, egyéb gazdasági helyiségek, pincéjükben 130 hordónyi jó minőségű tokaji borral.

A Mária Terézia-féle úrbérrendezése során elvégzett birtokösszeírás az ungvári jezsuita kollégium birtokait az alábbiak szerint rögzíti:

A település neve	A telkek száma	Mennyiség (hold)	Telkes paraszt száma	Zsellérek száma	Háznélküli zsellérek száma
Bunkóc	0	0		1	
Felsőremete	0,25	9	1		
Hanajna	4,5	140	6	2	
Józsa	0,5	16	1		
Zavatka	5	145	6		1
Kuszin	0,5	16	1		
Ruszkóc	6	198	9	1	
Ubrezs	10,5	324	13		

A jezsuiták ezeket a birtokokat adomány vagy vásárlás útján szerezték a helyi nemesektől. De vannak bizonyos sajátosságok. Az úrbéri

táblákban fel vannak tüntetve bizonyos birtokok világi tulajdonosai (amiről más források azt írják, hogy a jezsuitákhoz tartoztak), de valójában az ungvári kollégium profitált belőlük. Ez azzal magyarázható, hogy ezek a földek jelzáloggal terhelt ingatlanok voltak, és a tulajdonos hivatalosan nem változott. Érdekes a helyzet Bisztra birtokával (Zemplén vármegye). Blanár Ödön azt állítja, hogy a falu 1661-ben 1500 forintért a jezsuiták kezébe került Sándor Miklós örököseitől jelzálogba. A szerző megjegyzi, hogy a rend felszámolása időpontjára a Sándor család leszármazottjai közül senki sem vásárolta vissza az egykori bisztrai telket, és az ungvári kollégium birtokában maradt *(Blanár 1913, 67. old.)*. Ungvár városában a kollégium az alapító okiratban felsorolt épületeken kívül egy nagy gabonaraktárral is rendelkezett.

A rend feloszlatása után a földek nagy része az Oktatási Alaphoz került, ezeket később eladták. A befolyt összeget ugyanezen alap szükségleteire fordították. Ez történt a jezsuiták egykori telkeivel Kisdobrony, Ignéc, Ágtelek, Eszeny, Fekésháza, Felsőrevice, Felsőremete, Jása, Kuszin, Bukóc, Felsőbaranya falvakban *(MNL OL. 51-157-162)*. Az 1781-ben készített, a jezsuitáktól a munkácsi püspökségnek átadott vagyon összeírása részletesen tudósít a koncházai birtokról *(MNL OL E 156-a. Fasc.188. Nold. 048.)*. Ez a birtok az ungvári jezsuita kollégium használatában volt, bár sem az alapító okirat, sem más dokumentumok nem utalnak arra, hogy a jezsuiták hogyan szerezték meg. Amikor 1704-ben II. Rákóczi Ferenc fejedelem megbízásából összeírták az ungvári jezsuita kollégium javait, Koncházát is a rend birtokának nevezik *(MNL OL E 156 a. Fasc. 107. Nold. 052.)*. Mivel nem rendelkezünk hiteles forrásokkal, csak feltételezhetjük, hogy a Koncházát még a Drugethek adományozták a jezsuitáknak, amelyet a későbbi birtokos, Bercsényi Miklós is fenntartott, s a helyzet a szabadságharc bukása után sem változott. Egy 1781-es iratot elemezve azt feltételezzük, hogy a koncházai birtok lehetett az egyik legjövedelmezőbb. Mivel közel fekszik Ungvárhoz, a jezsuiták közvetlenül felügyelhették a gazdaságot. Az udvarházat gyümölcsöskert vette körül, a föld egy részét kukoricának különítették el. Az allodiális földet búza és rozs termesztésére használtak, rét is volt. 28 jobbágyra összesen 10 1/8 telek jutott. Rajtuk kívül még öt zsellér dolgozott a birtokon. A dokumentum rögzítette a jobbágyok valamennyi

kötelességét. Fizették a tizedet, egy teljes telek után 4 forintot. Emellett évente 3 napot voltak kötelesek vadászni a birtokos javára. Adóztak még 8 db pálinkafőző üst után és számos egyéb illetékkel tartoztak *(MNL OL E 156-a. Fasc.188. Nold. 048.).* Érdekesség, hogy a leírásban a koncházai birtok a Mária Terézia-féle úrberendezés szerint állami tulajdonban volt (időben egybeesik a jezsuita rend felszámolásával). Az 1781-es iratban már a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye tulajdonaként van feltüntetve (*MNL OL E 156. a. Fasc. 176. Nold. 007.).* Az egyházmegyének elégé sok gondja volt ezzel a birtokkal és szomszédaival, akik gyakran megsértették a telekhatárokat.

Az ungvári jezsuitáknak számos szőlőbirtokai is voltak. A források szűkössége miatt még nem tudjuk teljes egészében rekonstruálni az ungvári kollégium szőlőbirtok-szerzési folyamatát. Bizonyos, hogy Homonnai Drugeth György már az alapító okiratban átadja a jezsuita atyáknak a Gerényben és Ungváron található szőlőit. Ezek az úgynevezett Barát-szőlők, amelyek egykor a pálos remeték tulajdonában voltak. A jezsuitáknak itt sem volt teljes tulajdonjoguk, csak a szőlőkből kapott jövedelmet kapták meg (bor, boreladásból származó hasznot). Az idővel a kollégium nemcsak szántót, rétet kapott adományba a nemesektől, hanem szőlőket is. Báthori Zsófia fejedelemasszony nagylelkűségének köszönhetően 1666-ban az ungvári kollégium egy tarcali szőlőt kapott ajándékba *(Nagy 2014, 246. old.).* Nem sokáig használták a szőlőt, mert a Szepesi Kamara arra hivatkozva, hogy a jezsuiták elhanyagolták a szőlőt, nem művelték, csak a termést szüretelték, 1680-ban elkobozta azt, és a tokai kincstári birtokhoz csatolta.

Az ungvári jezsuiták korábban két jótermő szőlőt is kaptak adományba Tokaj vidékén Bethlen Gábor erdélyi fejedelem özvegyétől, Brandenburgi Katalintól, de a telkek átadását I. Rákóci György megakadályozta, mivel, hogy ő maga, mint közvetlen szomszéd igényt tartott ezekre a területekre. Az ügy sokáig megoldatlan maradt. Az ungvári kollégium rektora, Jászberényi Tamás a Barát- és Hétszőlő adományozásáról szóló dokumentumra hivatkozva panaszt emelt a Szepesi Kamaránál. A jezsuiták a nevezett szőlőket csak 1711 után kaphatták meg és egészen a rend felszámolásáig birtokolták *(Nagy 2014, 245. old.).*

Az ungvári jezsuita kollégium 1676 után további három kis szőlőt kapott a Tokaji régióban: Olaszliszkán, Szerencsben és Vámosújfaluban. A jezsuitáknak elhanyagolták ezeket a szőlőket, évekig nem művelték őket, és végül eladták. Az ungvári kollégium a fent megnevezetteken kívül még két szőlőt birtokolt Szerednyén. Az egyiket – a Kishegyen – Melith György adományozta 1630-ban a homonnai katolikus templomnak (a jezsuiták gondozásában volt). A másikat a jezsuiták 1703-ban vásárolták Pataki Ferenctől 330 forintért ugyanazon a Kishegyen *(Blanáris 1913, 69. old.)*. Adományok révén a kollégium Abaúj és Zemplén vármegyékben is szerzett néhány szőlőbirtokot.

Így a rendelkezésünkre álló források alapján megállapítható, hogy a szőlőbirtokok az ungvári jezsuita kollégium fontos bevételi forrását jelentették. A szőlők egy részét adományozás, egy részét vásárlás útján szerezték. A Jézus Társaság felszámolása után az ungvári kollégiuma szőlői és egyéb birtokai vagy tulajdonosokhoz, vagy a kincstárhoz kerültek. A szántók és szőlők eladásából befolyt összeget az Oktatási Alapba utalták. Blanár Ödön beszámol arról, hogy 1774-ben az ungvári jezsuita kollégium összes ingó vagyona árverésre került. Így 130 hordó tokai bort hordónként 4 aranyért adtak el *(Blanár 1913, 69. old.)*.

Láthatjuk, hogy Jézus Társaságnak az volt az elsődleges feladata, hogy megakadályozza az eretnek/protestáns eszmék terjedését Európában. Valóban, a jezsuiták gyorsan és ami a még fontosabb, hatékonyan csatlakoztak az ellenreformációs mozgalomhoz. A jezsuiták missziós tevékenysége Magyarország területén a XVI. század végén – XVII. század elején veszi kezdeték, de a leglátványosabb sikereket a század közepén érték el. Bizonyossággal állíthatjuk, hogy éppen a jezsuita atyák lettek azok, kik lendületet adtak a botladozó rekatolizációnak. A jezsuita rendházak, kollégiumok és missziós központok a XVII–XVIII. század folyamán jelentős hatást gyakoroltak a szellemi élet, oktatás, sőt tudományok fejlődésére. Az első magyarországi jezsuita rendházak és missziós központok Felső-Magyarországon alakultak ki. A homonnai központnak rendkívül nagyarányú missziós kisugárzása volt, a homonnai és az ungvári misszión kívül még 9 misszióállomás létezett. A jezsuiták kapcsolatba kerültek a görögkeleti lakossággal, hatással voltak a kibontakozó uniós folyamatokra (1646-os

ungvári unió). Ott látjuk őket a meggyőzés/térítés színterein, majd az uniót kimondó eseményeken, később a görögkatolikus közösségek fejlődésének döntő pillanataiban.

A jezsuiták missziós tevékenységének fontos eszköze volt az oktatás. A világi hatóságok, különösen magyar területen (elsősorban az Erdélyi Fejedelemségben, ahol a protestánsok domináltak), tartottak a jezsuiták befolyásának növekedésétől, és különféle intézkedéseket hoztak a vallási szervezet „ellenőrzésére". Így Bocskai István mozgalma után az országgyűlés megtiltotta a jezsuitáknak, hogy ingatlant, elsősorban földet birtokoljanak. Idővel ez a tilalom erejét vesztettem és a jezsuita rendházak bizonyos értelemben földbirtokosokká váltak. Zemplén és az Ung vármegyékben a Homonnai Drugethek lettek a jezsuiták legbőkezűbb pártfogói. 1608-tól Homonnán éltek jezsuiták, és bekapcsolódtak a térségben élő protestánsok és ortodoxok megtérítésébe. Homonnai Drugeth György 1615. július 2-án alapítványt hozott létre a homonnai jezsuita kollégium számára, és ezzel kezdetét vette a térség katolikus oktatási intézmény több százados története. 1636-ban az alapító fia, Drugeth János úgy döntött, hogy átköltözteti a kollégiumot Ungvárra, hol megfelelő épületet és templomot emeltetettet a jezsuitákszámára.1640. július 31-én kibocsátotta az un. második alapítólevelet, amelyben megerősítette apja által tett adományokat. A jezsuita kollégium 1646-ban tudott átköltözni Ungvárra, már Drugeth János gróf halála után.

Irodalom

1. Папазова А. В. 2008. Релігійно-освітянська діяльність ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. Автореф. Дис. на здобуття ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність: 07.00.02. Донецьк.
2. Папазова А. В. 2012. Результати впровадження освітньо-виховної системи Товариства Ісуса у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. (Електронний ресурс). *Наукові праці (Чорноморського державного університету імені Петра Могили)*. Сер. : Історія. 2012. Т. 171, Вип. 159. С. 35–41. Режим доступу:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2012_171_159_10 (letöltés ideje 2024.04.25.)
3. Папазова А. В. 2013. Заклади навчального призначення при єзуїтських колегіумах у східнослов'янському регіоні останньої третини XVI – першої половини XVII ст. (Електронний ресурс). *Схід.* 2013. № 6. С. 242-249. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2013_6_48 (letöltés ideje 2024.04.25.)
4. Папазова А. В. 2015. Вивчення діяльності ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. дослідниками Російської імперії (Електронний ресурс). *Схід.* 2015. № 7. С. 44-49. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/Skhid_2015_7_9 (letöltés ideje 2024.04.25.)
5. Сєряков С. О. 2008. Науково-культурний потенціал Львівської єзуїтської школи (1648–1700). *Україна в Центрально-Східній Європі*, № 8, 2008. С.172-192.
6. Сєряков С. О. Культурно-освітній потенціал Луцько їєзуїтської школи у 1648–1700 роках. *Київська Академія*. Випуск 5. С.113-124.
7. СєряковС. О. 2014. Джерельна база вивчення історії єзуїтського шкільництва в польській історіографії кінця 1830-х – початку 1850-х рр. (Електронний ресурс). *Збірник наукових праць (Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди).* Сер.: „Історія та географія". 2014. Вип. 50. С. 159-164. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2014_50_31 (letöltés ideje 2024.04.25.)
8. Тимошенко Л. 2004. Берестейська унія 1596 р. Навчальний посібник. Дрогобич: Коло.
9. Ульяновський В. І. 1994. Історія церкви і релігійної думки в Україні: Навч-посібник: У 3-х книгах. Кн.2. Середина XV – кінець XVI століття. К. Кн.2.
10. Химинець В.-Басараб М. 2013. Історія ужгородської гімназії (1613-2013). Ужгород: «Карпати».

11. ШевченкоТ. 2002. Доми Товариства Ісуса, їх фундатори і благодійники на українських землях Речі Посполитої: 1572–1647. *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 13. С. 86-92.
12. Шевченко Т. М. 2011. Рекрутизація русинів до єзуїтського ордену (остання чверть XVI – середина XVII ст.): на прикладі викладацького складу шкіл в українських землях Польської провінції Товариства Ісуса. *Український історичний журнал*. 2011. № 6. С. 36-54.
13. Шевченко Т. М. 2014. Релігійний дискурс української радянської та національної історіографії: контраверсії спадкоємності. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2014. Вип. 24. С. 73-96.
14. Шевченко Т. М. 2015. Освіта єпархіальних священиків Католицької Церкви у Речі Посполитій ранньомодерного часу: організація навчання та викладацький склад (Електронний ресурс). Українознавство. 2015. №2. С. 151-173. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2015_2_19 (letöltés ideje 2024.04.25.)
15. Яковенко Н. 1997. Латинське шкільництво і шкільний гуманізм в Україні кінця XVI – середини XVII ст. *Київська старовина*. 1997. №12. С.11-27.
16. Яковенко Н. Протестантські і католицькі школи. Замойська академія (Електронний ресурс). *Історія української культури*. Том 2 / Режим доступу: http://litopys.org.ua/istkult2/ikult239.htm (letöltés ideje 2024.04.25.)
17. Baán István 2007. Adalékok a jezsuiták tevékenységéhez a magyarországi rutének uniós térítéséhez. *Historicus Societattis Jesu*. Szilas László Emlékkönyv. Budapest. 118-129. old.
18. Balázs Mihály 2002. „A hit ... hallásból lészön „. Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben. *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére,* Szerk. Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth György, Bp., (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanulmányok, 2), 51-73. old.
19. Bangett William V. 2002. A jezsuiták története. Budapest, Osiris.

20. Biró Vencel 1945. A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században. Kolozsvár, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása.
21. Blanár Ödön 1913. Az ungvári királyi katholikus főgimnázium három százados története. 1613-1913. Ungvár: Ung megyei könyvnyomda.
22. Borbély Zoltán 2013. Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György. *Rekatolizacia, protireformacia a katolickarestauracia v Uhorsku. Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megujúlás Magyarországon*. Péter Kónya (ed.). Presov, 2013. 370-388. old.
23. Borbély Zoltán 2015. Jezsuita missziók Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben. *Reformációtól egyházalapitásig. A szepesváraljai zsinat 400. Évfordulójára*. (ed) Kónya P. Presov. 411-422. old.
24. Fedinec Csilla 1996. Az ungvári gimnázium évszázadai. *Kalendárium, 96' 97*. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1996. 34-35. old.
25. Gyenis András. A jezsuita rendhazánkban. Rendtörténeti vázlat // www.ppek.hu/ konyvek/Gyenis_Andras_A_jezsuita_rend_hazankban_1.pdf *(*letöltés ideje 2024.04.25.)
26. Hermánn Egyed 1972. A katolikus egyháztörténete Magyarországon 1914-ig. München.
27. Janka György 2004. Az ezeréves Egri egyházmegye és a görögkatolikusok. *Athanasiana*. 19 (2004). 145-159. old.
28. Jezsuita Okmánytár I/1. 1995. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601-1606. Szeged, 1995. I/2.
29. JTMRL. Jézus Társaság Magyarországi Rendtartományának Levéltára (JTMRL), D.38., I, 1. Historia Collegii Homonna-Ungvariensis Soc. Jesu ad anno 1700–1773, 1783.
30. KTÁL, F.151, op. 1., od. zb., 2615. „Az ungvári jezsuiták ingatlanának a Munkácsi görögkatolikus püspökségnek való átadásáról szóló iratok. 1 kötet, 18.07. 1777 – 28.12.1777.". 89 ark.
31. KTÁL, F.151, op. 1., od. zb., 2616. „Az ungvári jezsuiták ingatlanának a Munkácsi görögkatolikus püspökségnek való átadásáról szóló iratok. 2 kötet, 18.07. 1777 – 28.12.1777.", 65 ark.

32. KTÁL, F.151, op.1, od. zb., 3318. „Ünnepi beszéd a gimnázium új épületbe való költözésének alkalmából, 20.11.1785." 5 ark.
33. KTÁL, F.4., op.5., od. zb., 743. „A vármegye és Egri püspök kérelme az ungvári gimnázium átadásáról a pálos rend részére, 1774.", 9 ark.
34. KTÁL. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F.151, op. 1., od. zb., 2489. „Bacsinszkij püspök beszéde az ungvári jezsuita rendház és templom átadása alkalmából (másolat), 1776." 2 ark.
35. Ladislaus Lukács SI (ed.). Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. (1551-1773). I-XI. Ed.: Ladislaus Lukács SI. Roma, 1978-1995. (Monumenta historica Societatis Iesu, 117, 125).
36. Lenčiš Štefan 2003. Šlahchticky rod Drugetovcov z Humenneho, Humenne.
37. Lenčiš Štefan 2009. Drugetovci a ich vzťah ku katolickej cikrvi. Ružomberok.
38. Lukács Ladislaus SI. Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551-1773). I-III. Romae, 1987-1988.
39. Lukács László – Molnár Antal 1997a. A homonnai jezsuita kollégium (1615-1619). Szeged. 44 old. (különnyomat).
40. Lukács László-Molnár Antal 1997b. A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619). *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére.* Szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter. Szeged, 1997. 355-399. old.
41. Mészáros Károly 1861. Ungvár története a legrégibb időktől máig. Pesten: Ráth Mór Könyvkereskedés.
42. Mészáros Klára 2004. Dobronoki György egy jezsuita a XVII. századból. Lendva, 2004.
43. MNL OL E 152, Regestrata, Collegium Ungvariense, fasc. 11, fol.9.
44. MNL OL E 152, Regestrata, Collegium Ungvariense, fasc. 4, fol.123.
45. MNL OL E 156 a. Fasc. 107. Nold. 052.

46. MNL OL E 156. a Fasc. 147. Nold. 158.
47. MNL OL E 156. a. Fasc. 176. Nold. 007.
48. MNL OL E 156-a. Fasc.188. Nold. 048.
49. MNL OL. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL). A 57. Libriregii 51-157-162; 57-10-0171.
50. Molnár Antal 2009. Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16-17. században, Budapest.
51. Nagy Kornél 2014. A jezsuita rendházak tokaj-hegyaljai szőlőbirtoklása a 17. század végén. *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon*. Foliacollecta (2). Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak, 2014, 240-252. old.
52. Nemeš Jaroslav 2007. Preyl'ad dejin spoločnosti Ježišovej v Uhorsku a Sedmohradsku v 16. Storoči, Ružomberký historicky Zbornik I. Vydaný pri príležitosti životneho jubilee doc. PhDr. Ivana Chalupeckého. Ed. Peter Zmátlo. Ružomberok, 139-159 s.
53. Ory Miklós-Szabó Ferenc 1983. Pázmány Péter (1570-1637). *Pázmány Péter- Válogatás műveiből*. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék könyvkiadója Budapest.
54. Péter Katalin 1993. A református gyülekezetek első száz éve Sárospatakon. *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., MTA. 113-123.old.
55. Péter Katalin 1995. A jezsuiták müködésének első szakasza Sárospatakon. *Péter Katalin. Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfélszázadából*. Bp. 186-199. old.
56. Péter Katalin. Pázmány Péter és a protestánsok. *Egyháztörténeti Szemle*. 7. évfolyam 2. szám. A. D. MMVI *http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-pazmany.htm* (letöltés ideje 2024.04.25.)
57. Szarka Anna 1994. Az ungvári jezsuita kollégium és a munkácsi püspökség könyvgyűjteménye. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza.
58. Véghseő Tamás 2014. Jezsuiták és görögkatolikusok Északkelet-Magyarországon a 17. század második felében. *Katoli-*

kus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából., 2013.10.3-5, Sárospatak. 214-225. old.
59. Velics László S.J. 1913. Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából. 2.füzet (1610-1690). Budapest.
60. Veress Endre 1906. A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, *Erdélyi Muzeum,* 23 (1906), 169-193, 249-263, 319-320, 342-386. old.
61. Weiser Fridericus 1882. Litterae autenticae exhibentes originem scholarum Hungariae, I. Coloczae.
62. URL 1. BREVE DEL SOMMO PONTEFICE CLEMENTE XIV DOMINUS AC REDEMPTOR. *https://www.vatican.va/content/clemens-xiv/it/documents/breve-dominus-ac-redemptor-21-luglio-1773.html*, (letöltés ideje 2024.04.25.)
63. URL 2. Серяков С.О. Повсякденне життя єзуїтських шкіл України (Електронний ресурс). Режим доступу: http://shron.chtyvold.org.ua/Sieriakov_Serhii/Povsiakdenne_zhyttia_ iezuitskykh_shkil_Ukrainy.pdf (letöltés ideje 2024.04.25.)

A JÉZUS TÁRSASÁG MAGYARORSZÁG ÉSZAKKELETI PEREMVIDÉKÉN A KORAÚJKORBAN

Ferkó Oksana, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi docens; Az Ungvári Nemzeti Egyetem Régészeti, Etnológiai és Kulturológiai Tanszékének docense, a Magyar Történelemkutató és Ukrán-Magyar Kapcsolatok Központjának társkoordinátora, oksana-ferkov@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-8546-401X

A szerző a jezsuiták kora újkori missziós tevékenységének sajátosságait mutatja be Magyarország északkeleti vármegyéiben, különös tekintettel a Drugeth, Esterházy és Rákóczi-uradalmakra. A tridenti zsinatot (1545–1563) követően a régi és az új katolikus egyházi szerzetesrendek missziós tevékenysége a katolikus restauráció fontos eszközévé vált. A katolikus szerzetesrendek közül a legsikeresebb magyarországi missziós tevékenységet a jezsuiták végezték. Megjelenésük új lendületet adott a katolikus megújulás összetett folyamatának. A jezsuiták tevékenységére jellemző volt, hogy élvezték a nemesek anyagi és erkölcsi támogatását. A Jézus Társaság magyarországi missziói között első helyen szerepeltek szerepeltek azok, amelyek az északkeleti vármegyék területén, a helyi katolikus mágnások – Drugethek, Esterházyak, Rákócziak – uradalmaiban működtek. A jezsuiták tevékenységének kezdete Magyarország területén a XVI. század második felére nyúlik vissza. A jezsuita missziós munka a XVII. század közepén érte el legjelentősebb sikereit, amikor a földesurak anyagi támogatásának köszönhetően sikerült megvetni a lábukat Magyarország északkeleti megyéiben, a nyugati és a keleti kereszténység határzónájában. Az északkeleti vármegyékben a missziókban a jezsuiták (illetve más katolikus szerzetesrendek misszionáriusai) állandó kapcsolatban álltak az ortodox lakossággal. Ott találjuk őket az arisztokrácia udvaraiban (Drugeth, Esterházy), a középnemesség birtokain, illetve a városokban és a parasztok körében is. Azaz gyakorlatilag jelen vannak a vallási és térítő munka valamennyi lehetséges színterén. A szerzetesi rendházal és kollégiumok (Kassa, Eperjes, Sárospatak, Homonna, Ungvár stb.) mellett

a jezsuitáknak tucatnyi ideiglenes missziójuk volt (Kassa, Munkács, Pácin, Szerencs, Kisvárda, Szatmár stb.) a katolikus főurak uradalmaiban. A szerző meglátása szerint a jezsuiták voltak azok, akik lendületet adtak a katolikus újjászületés lassú ütemének. A jezsuita kollégiumok a missziós feladatok mellett fontos szerepet játszottak a térség oktatási és kulturális fejlődésének biztosításában.

Kulcsszavak: *Jézus Társasága, jezsuiták, katolikus restauráció, missziós munka, kora újkori Magyarország, Drugethek, Rákócziak.*

© Ferkó Okszána, 2025